

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

politologie

Petr Tomka

**Předpoklady poválečné obnovy Československé sociální
demokracie**

**The background of the post-war renewal of Czechoslovak
Social Democracy**

vedoucí práce – Doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

2008

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vykonal samostatně a s využitím uvedených pramenů a literatury

V Praze dne 22. května 2008

OBSAH

1. Úvod – vymezení obsahu práce
2. Sociální demokraté a jejich historie do roku 1938
3. Od Národní strany práce k zapojení do protinacistického odboje
 - 3.1. Druhá republika a její vliv na poválečnou obnovu sociální demokracie
 - 3.2. Exilové období a domácí odbojová činnost
 - 3.2.1. Úvod
 - 3.2.2. Sociální demokraté v domácím odboji
 - 3.2.3. Sociálně demokratický exil v prvních letech války
4. Závěrečné období války a exilové počátky stranické obnovy
 - 4.1. Cesta E. Beneše do Moskvy v prosinci 1943 a její vliv na londýnské sociální demokraty
 - 4.2. Socialistický blok
 - 4.3. Volná kapitola o československém vyslanci v SSSR Zdeňku Fierlingerovi
 - 4.4. Moskevská jednání o první poválečné vládě
5. Poválečná výstavba sociálně demokratické strany
 - 5.1. Politický systém v Československu v letech 1945-1948
 - 5.2. Československá sociální demokracie a problematika její obnovy v prvních měsících po skončení druhé světové války
 - 5.3. Nová strana?
6. Závěr
7. Seznam využitých pramenů a literatury

1. Úvod – vymezení obsahu práce

Politické strany představovaly a dodnes představují nedílnou součást českého, popř. československého politického systému. Nejinak tomu bylo i v období tzv. lidové demokracie v letech 1945-1948, kdy si politické strany tvořící součást Národní fronty udržely roli jednoho z hlavních tvůrců nového režimu. Vždyť moskevská jednání o první poválečné vládě a charakteru nového politického systému v Československu nebyly ničím jiným než rozhovory vedenými zástupci jednotlivých politických stran patřících do Národní fronty. Jednu z nich představovala též obnovená sociálně demokratická strana, vystupující nyní pod pozměněným názvem Československá sociální demokracie. Předpoklady její poválečné obnovy jsou hlavním tématem předložené práce.

Bakalářskou práci jsem nazval Předpoklady poválečné obnovy sociálně demokratické strany. Mým cílem je předložit v této souvislosti všechny základní rysy, události či jevy spjaté s otázkou poválečné výstavby sociálně demokratické strany. Z názvu práce chci zdůraznit zvláště slovo „předpoklady“, jež má jasně vyjádřit, že zde nebude věnována pozornost pouze problematice obnovy započaté až na osvobozeném území Československa, nýbrž též zdrojům čili předpokladům tohoto jistě pozoruhodného procesu. K pochopení vývoje sociální demokracie v letech 1945-1948 je totiž nutné sledovat též její historii v období druhé republiky a následného válečného konfliktu, neboť Mnichov a celá válečná léta měly nezpochybnitelný vliv na utváření politického systému poválečného Československa, a tedy i na tehdejší působení sociálně demokratické strany. Z tohoto důvodu je proto jedním z hlavních cílů práce podat ucelený pohled na působení představitelů prvorepublikové sociální demokracie v domácí i zahraniční odbojové činnosti. Nejedná se však v tomto ohledu o vyčerpávající historickou studii, ale spíše o vyzdvižení nejdůležitějších momentů tehdejší doby relevantních z hlediska poválečné výstavby sociálně demokratické strany. Autor práce si je dobře vědom faktu, že hlavní role při obnově stranické struktury, jakož i v jejím vedení patřila exilovým sociálním demokratům, přesto by však bylo minimálně nespravedlivé opomenout zde svébytnou úlohu socialistického proudu domácího demokratického odboje, symbolizovaného zvláště působením odbojové organizace PVVZ v letech 1939-1942.

Druhým stěžejním úkolem práce bude již samotné postižení procesu poválečné obnovy sociálně demokratické strany v českých zemích. Z časového hlediska se tedy má pozornost bude zaměřovat na první měsíce po skončení války, přičemž konečnou hranici zde představuje konání první poválečného sjezdu strany v říjnu 1945. S ohledem na omezený rozsah práce a její celkovou konzistentnost jsem byl nucen nezabývat se podrobným

vyličením sjezdových událostí. Tato důležitá etapa poválečného vývoje sociálně demokratické strany si totiž zasluhuje nejen samostatnou pozornost, ale zvláště širší časové vymezení, neboť samotný průběh sjezdu, jakož i programové dokumenty zde přijaté byly nevyhnutelně spjaté s blížícími se parlamentními volbami. Zařazení XX. manifestačního sjezdu sociálně demokratické strany do struktury této práce by tak automaticky vyvolalo celou řadu dalších otázek, jejichž zodpovězení by však muselo být ponecháno stranou, což by vedlo k výraznému narušení ucelenosti předložené práce.

Proces poválečné výstavby sociálně demokratické strany byl provázen též celou řadou problémů. Nejvýznamnější z nich vyplýval z faktu, že mnoho bývalých členů se po roce 1945 do řad sociálně demokratické strany již nevrátilo a přešlo do komunistického tábora. Vedoucí straničtí činitelé si byli této skutečnosti dobře vědomi a pokoušeli se hledat nové zdroje členské základny i v řadách těch sociálních skupin patřících až doposavad mimo oblast hlavního zájmu sociálně demokratické politiky. I této problematice a stejně tak objevujícím se snahám na její řešení bude v práci věnována patřičná pozornost.

Z výše řečeného je jistě dobře patrné, že předložená práce opomíjí celou řadu dalších oblastí a otázek týkajících se poválečné obnovy sociálně demokratické strany. Předně zde narážím na problematiku zapojení strany do hlavních mocenských struktur lidové demokratického režimu a na její celkové postavení v politickém systému Národní fronty. Práce se rovněž nezabývá teritoriálními aspekty poválečné výstavby sociální demokracie a v neposlední řadě zde není přihlédnuto ani k svébytnému postavení Slovenska, v jehož rámci byla obnova strany sociálně demokratického typu realizována až těsně před parlamentními volbami v květnu 1946, kdy zde došlo k založení Strany práce. U všech těchto tematických okruhů platí, že doposud nedošlo k jejich uspokojivému zpracování, a tak věřím, že v průběhu svého dalšího studia se k nim budu moci v brzké době vrátit a předložit ucelený pohled na poválečné působení sociálně demokratické strany v širším časovém rámci.

Poznatky předložené práce se opírají o celou řadu pramenných zdrojů. V první řadě je nutné zmínit se o dostupných archivních materiálech vážících se ke sledované tematice. Základní zdroj poznání zde představuje zvláště centrální archiv Československé sociální demokracie, který byl po roce 1989 zprvu uložen v pražském Lidovém domě v Hybernské ulici, avšak v nedávné době byl kompletní archiv strany předán do péče Národního archivu v Praze, kde je v současné době plně zpřístupněn pro badatelské účely. Informační hodnota tohoto archivního materiálu je však dosti problematická, neboť po únoru 1948 a následném sloučení sociální demokracie s KSČ byla řada materiálů skartována a celý stranický archiv byl rozdělen v rámci několika institucí, velké množství důležitých pramenů týkajících se poválečné

činnosti sociální demokracie bylo tak bohužel navždy ztraceno. Vedle tohoto stranického archivu byly studovány též některé osobní pozůstalosti relevantní zvláště z hlediska exilového působení sociálně demokratických činitelů. Cenné informace mi v této souvislosti poskytly osobní fondy Rudolfa Bechyněho a Zdeňka Fierlingera, jež jsou oba uloženy ve zpracované podobě v Archivu Národního muzea v Praze. V pražském Národním archivu jsou dále přístupné osobní pozůstalosti Bohumila Laušmana a Klementa Gottwalda, které rovněž poskytují nemálo informací týkající se problematiky poválečné obnovy sociální demokracie, jakož i její celkového působení v rámci tehdejší politického systému.

Odborná literatura se otázce vývoje sociální demokracie v letech 1945-1948 až do dnešní doby ve větší míře nevěnovala. Polistopadová monografie vážící se k tomuto tématu zcela schází, a v této souvislosti je proto nutné vycházet alespoň z některých dílčích studií, biografických slovníků či z širěji koncipovaných prací snažících se zachytit politický vývoj v Československu v letech 1945-1948. Stěžejní role zde náleží zvláště četným publikacím historika Karla Kaplana, ve kterých je možné najít mnoho důležitých informací týkajících se poválečného politického systému Národní fronty, a tedy i působení sociálně demokratické strany v tomto období. V práci jsem se dále opíral o řadu publikací vzniknuvších v rámci oficiální československé historiografie do roku 1989. Tyto práce totiž i přes svou nezanedbatelnou ideologickou poplatnost představují důležitý zdroj informací, který nelze jen tak opomenout. Vždyť právě v této době vznikla díky badatelskému úsilí Pavly Vošahlíkové doposud jediná existující monografie snažící se podat ucelený pohled na působení sociálně demokratické strany v letech 1945-1948.

Nezanedbatelným informačním zdrojem takřka každé historické či historicko-politologické studie zabývající se otázkami soudobých dějin je též literatura memoárového charakteru. Nejinak je tomu i v případě této práce, jež postihuje předpoklady procesu poválečné obnovy sociálně demokratické strany. Z početné memoárové literatury vážící se k tomuto období bylo v této souvislosti využito zvláště pamětí Ivana Dérera Prokopa Drtiny, Karla Ladislava Feierabenda, Zdeňka Fierlingera, Václava Holuba, Bohuslava Laštovičky a v neposlední řadě též Bohumila Laušmana. K publikacím podobného typu je sice nutné přihlížet s jistou dávkou historického despektu, leč vzhledem k nedostatečnému odbornému zpracování zde sledovaného tématu, jakož i s ohledem na zachycení osobního pohledu přímých účastníků a aktérů na tehdejší politické události představují i ony jeden z nejdůležitějších pramenných materiálů této práce.

Na závěr tohoto úvodu se sluší poděkovat všem, kteří mi byli jakýmkoliv způsobem nápomocni při vzniku předložené práce. Jmenovitě chci poděkovat zvláště svému školiteli Doc. PhDr. Jiřímu Kocianovi za jeho ochotu, trpělivost a celou řadu cenných rad a připomínek, bez nichž by tato práce jen stěží vznikla.

2. Sociální demokraté a jejich historie do roku 1938

Sociální demokracie představuje v současném stranickopolitickém systému subjekt s nejdelší a nejbohatší historií. Vždyť předchůdkyně dnešní České strany sociálně demokratické byla ustavena již v dubnu 1878 na památném sjezdu v Břevnově u Prahy v hostinci U Kaštanu. Počátky formování českého dělnického hnutí lze však datovat již do poloviny 19. století, a tak tento dodnes živý politický směr má v českých zemích více než stopadesátiletou historii¹.

Sociálně demokratické strany jakožto hlavní představitel politické organizace dělnického hnutí se v evropském prostředí začaly vytvářet v průběhu 19. století. Jejich vznik a následné osudy jsou spjaty se vznikem moderní společnosti, mezi jejíž charakteristické rysy patří mimo jiné proces industrializace a s ním spojená změna skladby obyvatelstva, která se projevovala najmě vznikem nové sociální třídy – průmyslového dělnictva. Postupné rozšiřování průmyslové velkovýroby a špatné pracovní a životní podmínky však musely nezbytně nastolit otázku reprezentace zájmů této mohutné a v nuzných podmínkách žijící sociální třídy. Nepřekvapí proto, že současně s industrializačním procesem se počínají objevovat též první spolky a sdružení rozmanitého druhu, za jejichž *raison d'être* lze označit myšlenku ochrany a prosazování svébytných zájmů dělnictva. Primárně se v této souvislosti samozřejmě jednalo o zájmy ekonomické, avšak záhy se na obzoru vynořila též idea reprezentace zájmů politických, jejímž výrazem se stalo právě hromadné zakládání samostatných dělnických stran hlásících se k ideovému odkazu dvou hlavních teoretiků socialismu - Karla Marxe a Bedřicha Engelse.

Výše nastolené předpoklady jsou samozřejmě platné i v případě habsburské monarchie, v jejímž národnostně pestrém prostředí se zrodilo a působilo též české dělnické hnutí. V zárodečné fázi svého vývoje na konci šedesátých let devatenáctého století ale bylo ještě zcela pod vlivem liberálně nacionálního tábora, jehož představitelé usilovali o začlenění dělnictva do celonárodního hnutí. Vývoj však směřoval jiným směrem a český dělnický proud

¹ V české historiografické literatuře po roce 1989 bohužel stále chybí monografie věnující se vzniku českého sociálně demokratického hnutí a jeho působení v habsburské monarchii. Jistou výjimku zde představuje snad jen práce Zdeňka Kárnika, která se však zaměřuje jen na působení českých socialistů v průběhu první světové války a jejíž samotný vznik navíc rovněž spadá před rok 1989. Více viz Zdeněk KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral*, Praha 1996. Z kratších studií uved'mě: Jiří KOŘÁLKA, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: J. Malíř - P. Marek a kol., *Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004*. I. díl: 1861-1918. Brno 2005, s. 213-241. Předlistopadová literatura pojednávající, ať již výhradně či jen částečně, o tomto tématu je naopak poměrně rozsáhlá. Z řady prací uved'me zvláště: Jan GALANDAUER, *Bohumír Šmeral (1880-1914)*, Praha 1981; Jan GALANDAUER, *Bohumír Šmeral (1914-1941)*, Praha 1981; Jan GALANDAUER, *Od Haindfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889-1921*. Praha 1986; Zdeněk ŠOLLE, *Josef Boleslav Pecka*, Praha 1987; Zdeněk ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848-1918*, Praha 1969; Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.

čekal naopak postupný přerod v hnutí ryze socialistické s vlastním politickým subjektem v podobě samostatné sociálně demokratické strany.

Její česká, respektive v tehdejší terminologii československá (tj. Čechů slovanského plemene) podoba se konstituovala nejprve jako „autonomní organizace uvnitř pololegální Rakouské dělnické strany, ustavené na sjezdu v Neudörflu ve dnech 5.-6. dubna 1874. I přes proklamovaný internacionalismus však bylo vzhledem ke složitým národnostním poměrům v Předlitavsku předem jasné, že dříve či později dojde k politickému osamostatnění i v případě českého dělnického hnutí. Stalo se tak na již zmiňovaném sjezdu v pražském Břevnově v dubnu roku 1878, kde byla založena Socialistická československá strana Rakouska², považující se i nadále za autonomní, byť zcela svébytný subjekt v rámci celorakouské sociální demokracie³.

K hlavním průkopníkům a šířitelům myšlenek socialismu mezi jazykově českým dělnictvem patřili najmě Josef Boleslav Pecka Strahovský, Antonín Zápotocký či Norbert Zoula. Všichni zmiňovaní však náleží k první generaci českých sociálně demokratických reprezentantů, neboť skutečný rozmach tohoto hnutí spadá až do let devadesátých, respektive do doby po hainfeldském sjezdu (1888/1889), který symbolicky ukončil období vnitřních sporů⁴.

V souladu s hainfeldským programem se rakouské sociálně demokratické hnutí v následujících letech soustředilo primárně na prosazení všeobecného a rovného hlasovacího práva. Po definitivním naplnění tohoto cíle v roce 1907 se tak československá strana mohla v českém prostředí prezentovat jako subjekt s daleko největším počtem voličů. Sociální demokracie tedy sice dosáhla jednoho ze svých programových cílů, avšak záhy se ukázalo, že nově zvolený parlament se nestane předpokládanou „lidovou komorou“, skrze níž měly být

² Běžně užívaný a ustálený název Československá sociálně demokratická strana dělnická začal být oficiálně používán až od brněnského sjezdu konajícího se v prosinci roku 1887.

³ Definitivně byl tento problém vyřešen až na VI. celorakouském sjezdu sociální demokracie, jenž se konal ve Vídni v červnu 1897. Jednotná strana se přeměnila ve federaci šesti organizačně samostatných národních stran (německorakouská, československá, polská, rusínská, slovinská a italská), přičemž každá ze stran měla svého zástupce ve stálém výkonném výboru sídlícím ve Vídni. Společný sjezd všech rakouských socialistických stran se měl konat jednou za dva roky.

⁴ V československé i německorakouské sociálně demokratické straně se v průběhu osmdesátých let pod tlakem Taaffeho perzekuce utvořily dvě frakce - umírnění a radikálové. Radikálové se nebránili možnosti použití individuálního teroru, odmítali legální činnost a chtěli, aby se dělnické hnutí orientovalo na bezprostřední převzetí moci - revoluci. Naopak umírněná frakce se chtěla zaměřit na dosažení sociálních a politických reforem nenásilnou cestou. Přelomem se stalo právě až konání hainfeldského sjezdu na přelomu let 1888/1889. Hainfeldský program vyhlásil za své cíle uzákonění všeobecného, rovného a tajného hlasovacího práva, sociální zákonodárství, zrušení stálé armády, bezplatné školství a odstranění všech omezení svobody projevu a spolčování. Spor revoluce versus legalita byl tedy vyřešen ve prospěch poslední jmenovaného. Socialisté měli nadále usilovat o prosazení svých programových cílů skrze parlament, jenž však měl být reformován a změněn v demokraticky volený zákonodárný orgán.

prosazeny výrazné společenské změny a v konečné podobě zavedeno socialistické zřízení. Habsburská monarchie záhy zmizela v propadlišti dějin a poměry ve střední Evropě neměly být nadále předurčeny existencí mnohonárodnostní říše, nýbrž realitou samostatných národních států⁵.

Vypuknutí první světové války představovalo pro politickou koncepci celého předlitavského sociálně demokratického hnutí, vycházejícího ze zásad hainfeldského programu, katastrofu, která zcela znemožnila jeho ideál pokojné a nenásilné přestavby neboli socializace habsburské monarchie skrze demokraticky zvolený lidový parlament. Světová válka však československé sociální demokraty poprvé v jejich dějinách přivedla zcela zřetelně do řad českého nacionálního tábora, neboť to byl právě oni, kteří pod vedením Bohumíra Šmerala organizovali společně s agrárníky a dalšími českými stranami jakýsi obraný blok české politické reprezentace mající i za cenu ústupků a veřejné proklamace věrnosti válečným cílům Ústředních mocností zabránit katastrofě, kterou by jistě představovalo nastolení přímé vojenské diktatury. Z dříve perzekuované a pronásledované strany se tak nyní stal hlavní reprezentant loajálního proudu české politiky. Na sklonku roku 1916 se sociální demokracie výrazně podílela na vzniku Národního výboru a Českého svazu a i v následujícím období její představitelé veřejně deklarovali svou jednoznačnou orientaci na habsburskou monarchii. Úvahy o případném vzniku samostatného státu se tehdy většině českých politiků jevily jako iluzorní.

Válečný rok 1917 byl však nejen v Rakousku-Uhersku dobou změněného politického klimatu. Situace na bojištích se sice nijak dramaticky neměnila, avšak nástup nového císaře na trůn, vliv ruských revolučních událostí a zapojení Spojených států amerických do válečného konfliktu, to vše zapříčinilo, že opatrná politika prvních válečných let již nebyla na místě. Česká veřejnost se za těchto změněných podmínek začínala postupně radikalizovat a čím dál tím silněji volá po změně politické linie. Nastalou situaci reflektovali i reprezentanti českého sociálně demokratického hnutí, které se následně pod vedením Františka Soukupa a

⁵ Mezi hlavní představitele strany patřil v té době zvláště její dlouholetý předseda Antonín Němec, vedle kterého se postupně profilovala nová skupina mladších sociálně demokratických politiků symbolizovaná jmény jako František Soukup, Bohumír Šmeral, Alfred Meissner či Rudolf Tayerle. V době konání posledního předválečného sjezdu v roce 1913 československá strana uváděla, že v celém Předlitavsku disponuje sítí přibližně 2 500 organizací sdružujících cca 150 000 členů. Vedle toho se však strana mohla pyšnit též rozsáhlou sítí satelitních organizací, představovaných v první řadě Odborovým sdružením československým s více než 100 000 členy uváděnými v roce 1912, avšak v této souvislosti nelze opomenout ani svébytné hnutí žen, mládeže, dělnické tělocvičné jednoty či družstevní organizace. Více o vnitřní struktuře Československé sociálně demokratické strany dělnické a jejích satelitních organizacích viz např. Jiří KOŘALKA, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: J. Malíř – P. Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004*. 1. díl: 1861-1938, Brno 2004, s. 220-227

Gustava Habrmana podílelo na všech akcích domácího protirakouského „odboje“ ústících nakonec až ve vyhlášení samostatného československého státu 28. října 1918.

Vznikem Československé republiky byla dovršena jedna etapa dějin sociálně demokratického hnutí v českých zemích. Do té doby působila českoslovanská strana v národnostně nesourodé monarchii a snažila se uchovávat si svůj internacionální ráz. Válečná léta však zásadně změnila tento původní charakter strany, neboť poprvé přivedla socialisty ke spolurozhodování o osudech celého národa. Českoslovanská strana se tak postupně stala jednou z nejdůležitějších součástí všennárodní koalice politických stran a následně i základním státoprvním kamenem politického systému samostatné Československé republiky.

Sociální demokracie se v nových podmínkách transformovala do podoby celostátně působícího subjektu, když se na svém prvním poválečném sjezdu na sklonku roku 1918 sloučila jak s tzv. centralisty⁶, tak hlavně se slovenskými sociálními demokraty a přijala nový název Československá sociálně demokratická strana dělnická (ČSDSD), jenž si ponechala až do konce svého prvorepublikového působení. V nově konstituovaných mocenských složkách disponovala strana poměrně rozsáhlým zastoupením, vždyť po agrárnících měli sociální demokraté největší počet poslanců v Revolučním národním shromáždění, do kterého vyslali celkem 53 poslanců, a navíc poprvé v jejich dějinách došlo k situaci, že její reprezentanti usedli ve vládních křeslech⁷. Skutečný dějinný obrat však nastal pro stranu až v průběhu roku 1919, kdy poté co v jarních obecních zaznamenala přesvědčivé vítězství, došlo k tomu, že prezident Masaryk jmenoval jejího představitele Vlastimila Tusara do ministerského křesla a čela nově ustavené rudozelené koalice. Ta však nebyla pozoruhodná jen díky postavě svého předsedy, ale zajisté též skutečností, že se v jejím rámci začala rodit hlavní mocenská páteř

⁶ Česká sociálně demokratická strana dělnická v Rakousku (tzv. centralisté) představovala odštěpenecký subjekt vniklý v květnu roku 1911 jako následek sporů mezi českými a německými sociálními demokraty ohledně vlivu nad odborově organizovanými dělníky. Českoslovanská strana tehdy vehementně prosazovala federalizovanou podobu odborových organizací, proti čemuž však ostře vystupovala vídeňská centrála v podobě Říšské odborové komise. Celý spor nakonec vyvrcholil otevřenou roztržkou, jejíž součástí byl i vznik tzv. centralistů, kteří díky podpoře německých sociálních demokratů získali rovněž zastoupení v rámci společného výkonného výboru všech sociálně demokratických stran Předlitavska. Českoslovanská strana to samozřejmě považovala za zradu a odmítla se nadále zúčastňovat zasedání společného výkonného výboru. „Malá rakouská internacionála“ se tak fakticky rozpadla a v posledních letech před válkou byla její existence ryze formální

⁷ V první poválečné vládě zastupovali sociální demokracii celkem tři ministři. Konkrétně se jednalo o ministra školství a národní osvěty Gustava Habrmana, ministra spravedlnosti Františka Soukupa a ministra sociální péče Lva Wintera. Kompletní zastoupení Československé sociální demokracie ve vládách ČSR viz Josef TOMEŠ, Kdo byl kdo v Československé sociální demokracii, Praha 1991, s. 12-14.

nové republiky tvořená dvěma tehdy největšími státotvornými a demokratickými silami - sociální demokracií a agrárníky.

TABULKA 2

Vývoj členské základny Československé sociálně demokratické strany dělnické od druhé poloviny dvacátých let

rok	počet organizovaných členů
1926	114 953
1929	155 483
1932	194 857
1937	245 316

Zdroj: Jan KUKLÍK, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: J. Malíř - P. Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004*. 1. díl: 1861-1938, Brno 2005, s. 692-697.

Ze sociální demokracie se tedy v průběhu její prvorepublikové existence stala jedna z hlavních opor demokratického režimu, která se těšila respektu všech demokratických sil politického systému první republiky. V praktické rovině se tato skutečnost projevovala tím, že až na období vlády tzv. panské koalice byli sociální demokraté stabilní součástí všech koaličních vlád, kde mezi jejich hlavní domény patřila logicky ministerstva související se sociální politikou státu. V této souvislosti je nutné zmínit hlavně postavu Lva Wintera, několikanásobného ministra sociální péče a jednoho z tvůrců sociálně politického systému Československé republiky, pozornost si dále zaslouží též člen Pětky, dlouholetý ministr a ve třicátých letech nadto zástupce sociální demokracie ve výboru politických ministrů Rudolf Bechyně či představitel mladší generace a ministr sociální péče v druhé polovině třicátých let Jaromír Nečas.

TABULKA 1

Československá sociálně demokratická strana dělnická a její výsledky v prvorepublikových volbách do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Republiky československé

rok voleb	počet hlasů v českých zemích	pořadí a počet hlasů v českých	počet hlasů v celé ČSR (absolutně)	pořadí a počet hlasů v celé ČSR	počet získaných poslaneckých
-----------	------------------------------------	--------------------------------------	--	---------------------------------------	------------------------------------

	(absolutně)	zemích (relativně)		(relativně)	mandátů
1920	1 080 179	1. 33, 40 %	1 590 520	1. 25, 70 %	74
1925	570 768	5. 10, 83 %	631 403	4. 8, 90 %	29
1929	805 032	1. 14, 14 %	963 462	2. 13, 00 %	39
1935	818 667	3. 13, 00 %	1 034 774	3. 12, 50 %	38

Zdroj: Zdeněk KARNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl 1-2*, Praha 2000-2002.

Parlamentní volby 1925 a následný politický vývoj sice potvrdily citelné ztráty sociální demokracie na úkor odštěpené Komunistické strany Československa (KSČ)⁸ a uvedly stranu do takřka čtyřleté opozice, avšak na druhé straně je nutné podotknout, že právě v této době se strana vnitřně stabilizovala a došlo ke zřetelnému zvětšení její členské základny. Posilování strany podpořené v tomto případě i právě probíhajícím procesem bolševizace uvnitř KSČ potvrdily i následné parlamentní volby v roce 1929, po kterých došlo k opětovnému návratu sociální demokracie do vládní politiky. Sociální demokraté představovali společně s agrárníky i ve třicátých letech hlavní mocenský pilíř demokratického Československa, podíleli se na realizaci vládních protikrizových opatření a po boku národních socialistů reprezentovali ve vládě hlavní oporu skupiny Hradu.

Vypuknutí a následný průběh velké hospodářské krize znamenaly pro sociální demokracii jakožto hlavní reprezentantku demokratického dělnictva závažný problém, a to nejen v oblasti praktické politiky, ale i ve sféře ideové. Vždyť po válce se strana vyprofilovala jako vyhraněný odpůrce bolševizace Československa a věřila, že jen cestou reformního postupu lze dosáhnout konečného řešení v podobě socialistického státu, jakož i postupného zvyšování životní úrovně i těch nejnižších sociálních vrstev. Sociální demokraté tak „spojili svůj tehdejší osud s tržním hospodářstvím, doplněným na vyšším stupni sociálním zákonodárstvím a kroky či krůčky ke kontrole výroby a rozdělování národního důchodu.“⁹ Velká hospodářská krize však předpoklady reformismu silně zpochybnila a současně otevřela cestu k posilování pozic jak pravicového, tak levicového extremismu. Volební výsledky z roku 1935 ale dokázali, že mezi jazykově českým obyvatelstvem nedošlo k výraznému posílení ani pravicového, ani

⁸ Více o odštěpení marxistické levice od sociálně demokratické strany viz např. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2000, s. 137-147; Antonín KLIMEK, *Boj o Hrad I. Hrad a pětka*, Praha 1996, s. 133-147.

⁹ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a české země v krizi a ohrožení (1930-1935)*, Praha 2002, s. 341.

levicového extrému. Nemalou zásluhu na tomto faktu měla jistě též uvážlivá politika meziválečné československé sociální demokracie.

3. Od Národní strany práce k zapojení do protinacistického odboje

3.1. Druhá republika a její vliv na poválečnou obnovu sociální demokracie

Mnichovská dohoda neznamenal pro Československou republiku „jen“ výraznou změnu jejích hranic a mezinárodního postavení, nýbrž též krizi ideovou, morální, jež zpochybnila základní hodnoty meziválečné demokratické republiky. Masarykova idea československého státu se hroutila a liberálně demokratické uspořádání předmnichovské ČSR bylo považováno za jednoho z viníků národní katastrofy symbolizované Mnichovskou dohodou. K moci se draly pravicové a konzervativní síly usilující o razantní změnu politického zřízení a nastolení vlády silné ruky. Konzervativní pravice však na rozdíl od různých krajně nacionalistických a fašizujících skupin neusilovala o absolutní popření demokratické myšlenky, ale spíše o její „opravu a zlepšení“ skrze převzetí některých základních principů autoritářských režimů. Odtud též pochází dobové pojmenování pro tento nově budovaný hybridní režim, který jeho hlavní zastánci a tvůrci označovali termínem autoritativní demokracie.

Do této atmosféry zapadaly také snahy „zjednodušit“ stávající stranický systém. Rozbujelá stranická soustava první republiky byla označována za jednu z hlavních příčin jejího tak hořkého konce, a tak se již záhy po přijetí Mnichovské dohody začaly objevovat silící hlasy požadující omezení počtu stranických subjektů. Vlastním iniciátorem a tvůrcem nového modelu stranického uspořádání byla strana agrární, která se nejvýrazněji zasadila o zavedení specifického modelu dvou politických stran.

Po sérii zákulisních jednání mezi zástupci strany agrární, živnostensko-obchodnické, národně socialistické¹⁰, Národní ligy, Národního sjednocení a české zemské organizace Československé strany lidové došlo nakonec ke shodě o podobě nové vládní strany, která měla nést příznačný název Strana národní jednoty. Tento subjekt, jenž se přihlásil k programu autoritativní demokracie a označil se za vedoucí sílu státní a vládní, tvořily všechny výše zmíněné strany, k nimž se nakonec po krátkém váhání připojila ještě Gajdova Národní obec fašistická a po složitém vnitřním vývoji tak učinila i zbylá část Československé strany lidové.

¹⁰ Situace uvnitř národně socialistické strany však nebyla zcela jednoznačná, neboť zde rovněž existovala silně podporovaná představa o zachování vlastní existence, respektive transformace do nového středového subjektu, jenž by představoval jeden ze tří subjektů v alternativním modelu tří politických stran. Po zjištění nemožnosti dalšího zachování své samostatné existence se však většina národních socialistů nakonec rozhodla pro vstup do SNJ, i když několik poslanců a senátorů vstoupilo na protest proti tomuto rozhodnutí do nově utvořené Národní strany práce.

Předsedou Strany národní jednoty se stal představitel nejsilnějšího subjektu Rudolf Beran, místopředsednické funkce byly pak paritně rozděleny mezi zástupce ostatních zúčastněných politických stran¹¹.

Vedení Československé sociálně demokratické strany dělnické - tedy druhé nejúspěšnější české politické strany posledních parlamentních voleb v roce 1935 - sledovalo koncentrační snahy na pravici politického spektra s pochopitelnými obavami a vrcholným představitelům strany bylo jasné, že i oni budou nutně konfrontováni se silícími tendencemi k přebudování politického systému. Před sociálními demokraty se otevíraly dvě eventuální varianty dalšího postupu. Jednak zde existovala možnost zaujmout pozici radikální opozice, což by však mělo za následek rozpuštění strany a nutný přechod do ilegality, naopak druhá varianta počítala s nutnými taktickými ústupky, které by přinesly možnost pokračující existence na legálním základě, a na této bázi usilovat o hájení alespoň zbytku demokratických zásad druhorepublikového politického systému. Sociální demokraté se bez dlouhého váhání rozhodli pro druhou možnost, a začali si proto hledat novou organizační a ideovou podobu své existence v pomnichovské republice¹².

„Nová strana neměla být pouhým pokračováním sociální demokracie, ale její iniciátoři si jí představovali jako skutečně nový politický útvar.“¹³ Cílem započatých jednání měla proto být zvláště otázka případného spojení s národními socialisty, avšak poté co se většina příslušníků této strany přiklonila napravo, bylo zřejmé, že nový levicový subjekt v podobě Národní strany práce (dále jen NSP) bude mít spíše podobu přebudované sociální demokracie než původně zamýšlené širší loajálně opoziční platformy. Ustavující sjezd nové strany se uskutečnil 11. prosince 1938 a do jejího čela byl zvolen Antonín Hampl, kterému se tak nakonec podařilo odvrátit tendence volající nejen po nové straně, ale i po nových lidech na jejích vedoucích

¹¹ Přestože nelze Stranu národní jednoty označit za demokratický subjekt, neboť se v jejím podání jedná o klasický případ „státostrany“, není na místě ji označovat za stranu totalitní. Její předseda Rudolf Beran nikdy neměl otevřeně diktátorské a vůdcovské ambice a naopak se po celou dobu existence druhé republiky snažil tlumit snahy radikálních fašizujících skupin uvnitř SNJ a zvláště její mládežnické organizace Mladá národní jednota, usilující o prosazení otevřeně totalitního charakteru nového státu. Neutralizovat tyto radikální síly a tendence se sice zcela nepodařilo, avšak veškeré snahy o případný mocenský převrat vzaly za své okupací 15. března 1939 a vznikem Protektorátu Čechy a Morava. Více o Národní straně práce jakož i o celém stranickém systému druhé republiky viz např. Jan HOLZER, *Stranický systém druhé republiky*, in: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004. 2. díl: 1938-2004, Brno 2005, s. 1037-1056; Jan KUKLÍK – Jan GEBHART, *Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty*, Český časopis historický, 1992, č. 3, s. 365-393; Jan KUKLÍK, *Strana národní jednoty*, in: J. Malíř - P. Marek a kol., Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004. 2. díl: 1938-2004, Brno 2005, s. 1057-1072.

¹² K otázce působení sociálních demokratů v rámci politického systému druhé republiky doporučuji zvláště monografii Jan KUKLÍK, *Sociální demokraté ve druhé republice*, Praha 1993.

¹³ Jan GEBHART - Jan KUKLÍK, *Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha, Litomyšl 2004, s. 63.

postech.

Nejpočetnější silou v nové straně byli sice sociální demokraté, neznamená to však, že by se jednalo o názorově monolitní subjekt, ve kterém bychom nenašli více ideových proudů. Předně celá jedna třetina bývalé členské základny zůstala mimo nově utvořenou NSP, což platí také pro některé dřívější vrcholné představitele strany, jakým byli např. Rudolf Bechyně či Adolf Meissner. Silnou pozici naopak zaujala nově nastupující generace v čele s Bohumilem Laušmanem, jenž se stal ústředním tajemníkem NSP. Do nové strany vstoupilo též několik poslanců a senátorů národně socialistické strany (např. Ferdinand Richter či Jan Blahoslav Kozák), kteří měli oporu v legionářských kruzích kolem časopisu Národní osvobození, jehož redaktorem byl známý Lev Sychrava. Nesmí se však zapomenout ani na mnoho bývalých členů zakázané KSČ¹⁴ vstoupivších ve shodě s instrukcemi nově budovaného ilegálního komunistického vedení do NSP. Komunistům se skutečně podařilo ovládnout několik regionálních organizací (např. Kladensko), avšak vedoucí pozice ve straně jim zůstaly v důsledku rezervovaného postoje jejích zakladatelů uzavřené.

Zvláštní postavení v novém politickém subjektu zaujala konečně skupina levicových intelektuálů kolem Dělnické akademie a Petičního výboru věrni zůstaneme, jež byla soustředěna nanejvýš kolem Josefa Fischera a Václava Patzaka. Postoje této skupiny k pomnichovskému politickému vývoji byly dosti kritické a daný *status quo* považovala pouze za dočasné uspořádání před nevyhnutelným válečným konfliktem. Z tohoto důvodu si její představitelé zachovávali vůči NSP rezervovaný postoj a fakticky se již v druhorepublikových podmínkách připravovali na pozdější přechod do ilegality, přesto i oni do nového levicového subjektu vstoupili.

S ohledem na tematické zaměření práce je na místě povšimnout si v této souvislosti skutečnosti, že druhorepublikové osudy sociální demokracie přinášejí rovněž mnoho podnětného pro interpretaci poválečného vývoje této strany. Předně již v pomnichovské době se setkáme s pokusem o vytvoření jednotného socialistického subjektu, byť tehdejší úvahy nepočítaly s participací komunistického tábora, a dovolím si tvrdit, že i přes neúspěch těchto snah a zjevné vnější okolnosti, které působily při vzniku NSP, lze v tomto kroku spatřovat jisté zárodky budoucích představ o nutnosti přeměny politického systému poválečného

¹⁴ KSČ byla zastavena činností nařízením vlády 20. října 1938 – slovenská autonomní vláda zastavila činnost komunistů již 9. října. 27. prosince, tedy krátce po přijetí zmocňovacího zákona, poté bylo publikováno vládní nařízení o rozpuštění KSČ, na jehož základě poté došlo i k odebrání mandátů komunistickým poslancům a senátorům.

Československa a vystříhání se některých negativních jevů spjatých s prvorepublikovým obdobím, vyznačujícím se mj. přebujelým stranictvím a přílišnou mocí politických stran.

Druhý zajímavý jev představuje fakt, že již v období let 1938-1939 se v sociálně demokratických kruzích, respektive v NSP, popř. v její mládežnické organizace pod názvem Národního hnutí pracující mládeže (NHPM) setkáváme s novou nastupující generací, jejíž představitelé budou zaujímat v poválečných poměrech nezanedbatelnou, ba dokonce vůdčí pozici. Zde mám na mysli zvláště generálního tajemníka NSP Bohumila Laušmana či přední funkcionáře NHPM Blažeje Vilíma a Václava Holuba.

Sociálně demokratičtí představitelé sdružení v NSP, NHPM, popř. kolem Dělnické akademie se po celou dobu existence druhé republiky pokoušeli o zformulování ucelené demokratické alternativy k tehdy převládající koncepci „zjednodušování“ politických poměrů. Mezinárodněpolitické okolnosti, nedostatek mocenských sil, jakož i pochopitelná obava z možných důsledků ostré konfrontační politiky s pravicovou částí politického spektra druhé republiky, jejíž představitelé započali záhy po Mnichovu s výstavbou nového režimu autoritativní demokracie, zapříčinily neúspěch těchto snah a sociálně demokratické činitele uvrhly spíše do pozice statistů, jimž nezbyvalo nic jiného než usilovat alespoň o obranu elementárních demokratických principů a vystupovat proti tendencím směřujícím k nastolení otevřeně totalitního politického systému. „Řekli tak zásadní „Ne“ totalitě na tehdejší způsob a přinesli tím do našich novodobých dějin vklad nezanedbatelné, trvalé i inspirující hodnoty.“¹⁵

3.2. Exilové období a domácí odbojová činnost

3.2.1. Úvod

Jestliže až doposavad jsme mohli při popisu činnosti sociální demokracie odkazovat na existenci oficiální stranické struktury pak v případě odbojového hnutí v průběhu druhé světové války je nutné vyjít ze základní premisy, že tento odboj byl s výjimkou komunistů jak v zahraničí, tak doma po většinu času organizován na nestranické bázi. Po návratu prezidenta Beneše z Moskvy v prosinci 1943 sice došlo k oficiálnímu vytvoření exilové skupiny jak v případě sociálních demokratů, tak národních socialistů¹⁶, avšak i přes tyto skutečnosti je nutné při klasifikaci druhého odboje vycházet primárně z jiného než stranickopolitického hlediska. Mnohem vhodnější je tak v této souvislosti akceptovat základní rozdělení odboje na jeho část občanskou či též demokratickou a část komunistickou.

¹⁵ Jan KUKLÍK, *Sociální demokraté ve druhé republice*, Praha 1993, s. 141.

¹⁶ V případě národních socialistů se navíc od roku 1944 dá hovořit i o existenci domácího ilegálního vedení na čele s meziválečnou funkcionářkou a poslankyní strany Fráňou Zemínovou.

Úkolem této podkapitoly bude nastínit ve stručnosti zapojení sociálně demokratického hnutí a jeho reprezentantů do odbojových aktivit v průběhu druhé světové války, přičemž pro větší přehlednost a srozumitelnost bude o domácích aktivitách na straně jedné a exilové činnosti na straně druhé pojednáno odděleně.

3.2.2. Sociální demokraté v domácím odboji

Součástí nekomunistického křídla domácího odboje byli samozřejmě též mnozí sociální demokraté, avšak i v jejich případě platí, že bývalá politická strana neměla žádný vliv na organizační či ideové formování jak domácích, tak zahraničních rezistencí. Vždyť strana nesoucí ve svém názvu přízvisko sociálně demokratická přestala existovat již před 15. březnem 1939.

Označit však tuto skutečnost za jedinou příčinu faktu, že v případě sociální demokracie nedošlo ihned po ustavení Protektorátu ke vzniku ilegálního stranického vedení, by bylo nedostačující. V domácím, již méně poté v zahraničním odboji, kde již brzy po vypuknutí války došlo k neúspěšné snaze o vytvoření exilové reprezentace československé sociální demokracie, totiž panoval silný odpor ke starým formám politického stranictví, ve kterém byla viděna jedna z příčin mnichovské tragédie a následného zániku samostatného státu.

Tento odpor ke stranictví byl patrný též v řadách ilegálního Petičního výboru věrní zůstaneme (PVVZ), představujícího vedle Politického ústředí (PÚ)¹⁷ a Obrany národa (ON) jednu z trojice nejvýznamnějších organizací domácího nekomunistického odboje v počáteční fázi jeho vývoje vymezené přibližně léty 1939-1942. U zrodu této organizace, platící za hlavního reprezentanta demokratického socialismu v domácím odboji, stáli levicově smýšlející sociální demokraté sdružující se od třicátých let na půdě Dělnické akademie. Tato skupina, mezi jejíž členy patřili např. Josef Fischer, Wolfgang Jankovec, Václav Patzak či Josef Pešek, prokázala své silné antifašistické, demokratické a vlastenecké stanovisko již svými aktivitami na podporu demokratického Španělska, v době Mnichova pak organizováním manifestu „Věrní zůstaneme“ a konečně v průběhu existence druhé republiky svou činností na obranu základních demokratických principů, ohrožovaných nastolením autoritativního režimu tzv. řízené demokracie.

¹⁷ I v rámci Politického ústředí, tvořeného zprvu na základě „starého“ koaličního principu zástupci čtyř politických stran, měli sociální demokraté své zastoupení, a to díky působení Jaromíra Nečase, Františka Němce a Bohumila Laušmana. Všichni tři se však postupem doby dostaly do bezprostředního nebezpečí, a tak jim nezbývalo nic jiného než odejít na přelomu let 1939 a 1940 do emigrace. Více o utvoření, aktivitách a programu Politického ústředí viz např. příslušné pasáže Václav KURAL, *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943*, Praha 1997; Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české. sv. 15. a-b, 1938-1945*, Praha 2006-2007. Z bohaté memoárové literatury vyšlé u nás po roce 1989 připomeňme alespoň: Prokop DRTINA, *Československo můj osud I. Kniha I*, Praha 1992; Ladislav Karel Fieirabend, *Politické vzpomínky I*. Brno 1994.

Geneze vzniku této skupiny, jejíž představitelé byli v odbojových kruzích označováni přízviskem „odboráři“, je však velmi složitá, neboť „tuto organizaci totiž vytvářelo nejen „staré PVVZ“, zformované již na jaře 1938 jako iniciátor a organizátor známé petiční akce, ale i celá řada dalších složek, z nichž se rodilo nové široké politické hnutí“¹⁸. Původní skupina levicově smýšlejících sociálně demokratických intelektuálů si totiž uvědomovala, že v protektorátních poměrech je třeba přistoupit k budování nové organizace založené na širší společenské bázi. Do okruhu ilegálního PVVZ tak přibyla celá řada nových složek, což sice vedlo k částečnému ústupu původních představitelů „staré PVVZ“, respektive skupiny kolem Dělnické akademie, avšak na druhou stranu tento krok „umožnil budovat velmi široké, demokratické a socialisty silně ovlivněné odbojové hnutí“¹⁹.

Vzhledem k charakteru práce zde nebude věnována pozornost konkrétním odbojovým aktivitám PVVZ, jakož i podrobnému popisu jeho organizační struktury, nýbrž se zaměřím jen na stručné představení základního ideového profilu této skupiny²⁰. Hlavním informačním pramenem je v této souvislosti zvláště program *Za svobodu* do nové Československé republiky (dále jen *Za svobodu*)²¹, na jehož přijetí se v první polovině roku 1941 dohodly všechny tři hlavní složky domácího nekomunistického odboje - PVVZ, Politické ústředí a Obrana národa, působící tehdy již na bázi společného koordinačního orgánu v podobě Ústředního vedení odboje domácího, které se utvořilo po prvním velkém zásahu okupační moci do řad domácí rezistence na přelomu let 1939 a 1940²².

Přestože je celkové vyznění tohoto dokumentu v mnohém ohledu kompromisní, nelze opomenout skutečnost, že v převážné většině jsou zde vyjádřeny najmě zásady zastávané představiteli PVVZ. Ti, podobně jako celý domácí nekomunistický odboj, považovali za svůj ústřední cíl obnovu svobodného a demokratického Československa v jeho předmnichovských

¹⁸ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 15. a, 1938-1945*. Praha 2006, s. 268.

¹⁹ Václav KURAL, *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943*. Praha 1997, s. 21.

²⁰ Více o odbojových aktivitách a vnitřní organizaci PVVZ viz např. Jan KUKLÍK, *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji: vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939-1941*. Praha 1976; Václav KURAL, *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943*. Praha 1997.

²¹ Nutno však podotknout, že sledovaný dokument se nikdy nestal jednotícím ideovým východiskem domácího nekomunistického odboje. Důvodem zde však nebyl obsah tohoto dokumentu, přijatého plénem ÚVOD někdy v průběhu jara 1941, nýbrž skutečnost, že již připravený náklad ve výši 3000 kusů nestačil být distribuován. Krátce po jeho vydání totiž nastala vlna zatýkání, která postupně přinesla faktickou likvidaci sítě PVVZ a následně i celého ÚVODu. V celém znění zůstal text znám jen úzkému okruhu osob, a v odbojovém prostředí se tak nakonec jistému rozšíření dostalo jen jeho zkrácené podobě známé pod dobovým označením „katechismus“, v obdobné zestručněné verzi byl s textem obeznámen též londýnský exil. I přes tyto skutečnosti si však programový dokument *Za svobodu* zachovává značnou důležitost, neboť je nutné si uvědomit, že se jedná o první ucelené zformování představ domácího demokratického odboje, kde se navíc v této době těšila největší vážnosti právě jeho socialistická linie reprezentovaná PVVZ.

²² K otázce geneze domácího nekomunistického odboje v prvních letech války doporučuji práci Václav KURAL, *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943*, Praha 1997.

hranicích. Ve srovnání s programem Politického ústředí se však v jeho rámci projevoval mnohem silněji odpor ke všemu „starému“, symbolizovanému zvláště přebujelým stranictvím, koaličními praktikami či hospodářským řádem první republiky. Reflexe příčin mnichovské tragédie tak dovedla okruh kolem PVVZ k předsvědčení, že koncept politické demokracie, jakož i kapitalistického hospodářského řádu je nadále neudržitelný, a proto v novém osvobozeném státě bude nutné přistoupit k rozsáhlé přestavbě politického a hospodářského systému v duchu zásad demokratického socialismu. Odbojáři kolem Politického ústředí sice rovněž počítali s nutností provést po osvobození rozsáhlé reformy, přesto si však v jejich pojetí i nadále udržoval důležité postavení též prvek kontinuity s poměry v předmnichovské republice. „Nejdůležitějším postulátem a rozdílem tu byl závěr, že odboji nemůže jít pouze o opakování 28. října, tj. o obnovu ČSR, ale o revoluci, protože revoluce znamená nejen určité reformy při zachování kontinuity, ale změnu podstaty, moci i struktury, změnu kvalitativní.“²³

S jistou mírou zjednodušení tedy shrňme, že představy Politického ústředí lze charakterizovat spojením „kontinuita cestou reforem“, kdežto východiska PVVZ mnohem lépe postihuje heslo „revoluce – nikoliv restituce“. Oba uvedené proudy se nicméně shodovaly v jedné podstatné věci. Realizaci poválečné přestavby si totiž dokázaly představit jen za předpokladu bezpodmínečného respektování zásad parlamentní demokracie.

Podíváme-li se nyní na konkrétní představy programu o poválečném uspořádání Československa, pak lze tvrdit, že jeho cílem byla primárně obnova parlamentní demokracie, doplněné však mnohými socializačními kroky majícími směřovat k realizaci konceptu hospodářské demokracie. V konkrétní podobě se jednalo zvláště o provedení znárodnění přírodního bohatství, dolů, těžkého průmyslu a bankovního sektoru, dále o revizi první pozemkové reformy a konečně o zavedení zaměstnanecké samosprávy. Celkově lze shrnout, že v sociálně ekonomickém ohledu usiloval program o zavedení smíšeného hospodářství, kde by vedle státního, popř. družstevního sektoru mělo i nadále důležitou roli drobné a střední podnikání.

V politické oblasti pak tvůrci textu volali po obnovení parlamentního režimu, byť nyní jen s jednokomorovým zákonodárným sborem, a nutnosti respektování základních občanských práv a svobod. Tento nový mocenský systém měl být i nadále založen na existenci pluralitního stranického systému, přestože se jasně uvádí, že „pro dřívější politické strany a jejich vůdce nebude návratu“²⁴. Jinými slovy to znamená, že poválečný stranický systém měl

²³ Václav KURAL, *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943*, Praha 1997, s. 30.

²⁴ *Za svobodu do nové Československé republiky : ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939-41*, Praha 1945, s. 72.

být postaven na zcela nových základech a na omezeném počtu politických stran bez existence těch subjektů, které se provinili proti „demokratickému programu nebo vlastnímu vnitřnímu demokratickému zřízení“²⁵.

Při celkovém pohledu na program *Za svobodu* jistě zaujme, že již v roce 1941 došlo k přijetí dokumentu, jehož některé představy jsou takřka obdobné s košickým vládním programem z jara 1945. I přes skutečnost, že se sice v mnohých ohledech jistě jednalo o kompromisní dokument, jenž musel alespoň částečně vycházet vstříc nesocialistické složce domácího benešovského tábora, je z jeho charakteru dobře patrné, že celkové vyústění národně osvobozovacího boje mělo směřovat k realizaci socialistických zásad. V tomto případě se však nikterak nejednalo o sovětizaci poválečného Československa, ale o niterné prolnutí zásad demokracie na straně jedné a idejí socialismu na straně druhé. Demokracie je totiž „jediný způsob vlády vedený lidskostí, jediný, který je důstojný moderního člověka“²⁶.

Veškeré domácí odbojové aktivity však byly výrazně postiženy silící vlnou perzekuce rozpoutané na podzim 1941 po příchodu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora. Domácí odbojová činnost byla poté na dlouhou dobu výrazně utlumena a pozvolné obnovování těchto aktivit lze sledovat až v druhé polovině roku 1943.

Přesto domácí nekomunistický odboj poté již nikdy nedosáhl takové důležitosti jako v letech 1939-1941. Vždyť právě v této době snad nejvýrazněji zdůrazňoval myšlenku, že o poválečném uspořádání má rozhodnout výhradně lid doma a že v tomto novém mocenském uspořádání má připadnout důležité místo též představitelům domácího odboje. Ti se proto tehdy snažili, a to právě najmě zásluhou PVVZ, představovat plně rovnocenného partnera zahraničního odboje, přičemž samostatnost své politické linie zdůraznili též přijetím vlastního programového dokumentu. Ideálům spjatým se sociálně demokratickou stranou se tak díky působení PVVZ v letech 1939-1942 dostalo důležité postavení.

I v letech následujících sice můžeme poukázat na celou řadu dalších odbojářů sociálně demokratického ražení (např. v rámci ilegálních odborů či moravské Rady tří), avšak obdobně silná odbojová organizace zastávající program demokratického socialismu se již do konce válečného konfliktu neutvořila²⁷. Tento fakt byl navíc potvrzen skutečností, že i přes snahy

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž, s. 58.

²⁷ Blíže o zapojení příslušníků sociální demokracie do domácího antifašistického odboje viz např. Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 15. a-b, 1938-1945*, Praha 2006-2007; Jan KUKLÍK, *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji: vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939-1941*, Praha 1976; Václav KURAL, *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje*

některých kruhů ustavit na domácí půdě ilegální či přípravné vedení strany²⁸ se tuto myšlenku nepodařilo v průběhu okupace nikdy realizovat.

3.2.3. Sociálně demokratický exil v prvních letech války

Počátky utváření sociálně demokratického emigrace spadají podobně jako formování domácí rezistence již do doby po Mnichovu. Do zahraničí tehdy odešli někteří dřívější funkcionáři strany²⁹ a nelze zapomenout ani na některé zahraniční korespondenty sociálně demokratických listů, popř. zástupce strany na mezinárodním fóru³⁰. Hlavní vlna odchodů do emigrace však nastává až po 15. březnu 1939. Tehdy se také začínají utvářet dvě základní centra sociálně demokratické emigrace – Paříž a Londýn.

V průběhu roku 1939 odešli do Velké Británie Josef Bělina a Josef Kosina, odboroví funkcionáři a blízcí spolupracovníci Antonína Hampla, kteří zde vstoupili ve styk s Edvardem Benešem, dále též jeden ze symbolů prvorepublikové sociální demokracie Rudolf Bechyně a konečně Václav Patzak jakožto reprezentant levicově orientovaných sociálních demokratů kolem Dělnické akademie a utvářející se odbojové organizace PVVZ. Pařížský sociálně demokratický exil se formoval zvláště kolem Bohuslava Ečera, Jiřího Stolze a Františka Krause, kteří v předmnichovské ČSDSD platili za levicově orientované exponenty zastávající důsledně marxistické pozice³¹. Důležitým momentem pro činnost pařížské skupiny představovala skutečnost, že v květnu 1939 se jejím představitelům podařilo obnovit tradiční

domácího 1940-1943, Praha 1997; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Československá sociální demokracie a Národní fronta*, Praha 1985; *Věrní jsme zůstali: účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji*, Praha 1945.

²⁸ První snahy o zachování jisté kontinuity s činností meziválečné sociální demokracie jsou patrné již brzy po 15. březnu 1939, kdy se v budově Lidového domu ve vinárně U Řeháků scházela skupina dřívějších vedoucích činitelů strany v čele s předsedou Antonínem Haplem. Tato skupina sice nevyvíjela systematickou ilegální činnost a udržovala jen kontakty s částí domácí rezistence, jakož i s kruhy z řad oficiální protektorátní reprezentace, přesto však i její představitelé neunikli perzekučním zásahům nacistických bezpečnostních složek. V květnu 1941 tak došlo k zatčení takřka 60 funkcionářů bývalé sociálně demokratické strany v čele právě s Antonínem Haplem a dřívějším generálním tajemníkem strany Vojtěchem Dundrem. Antonín Hampl byl poté odvezen do berlínské věznice Moabit, kde 17. května 1942 zahynul.

Na samotném sklonku války došlo rovněž k pokusu o ustavení vedení ilegální sociální demokracie, leč iniciátor těchto snah Josef Novotný, člen odbojové organizace Hnutí za svobodu a někdejší redaktor sociálnědemokratického deníku v Ostravě Duch času, nebyl ve svých aktivitách úspěšný.

²⁹ Například místostarosta Brna a tamější advokát Bohuslav Ečer.

³⁰ Zde jmenujme zvláště pařížského dopisovatele Práva lidu Gustava Wintera, bratra prvorepublikového ministra sociální péče Lva Wintera.

³¹ Bohuslav Ečer byl dokonce původně členem komunistické strany, ze které však odešel v druhé polovině dvacátých let v souvislosti s počínajícím procesem její bolševizace. Jiří Stolz a František Kraus zase patřili ve třicátých letech ke skupině levicových teoretiků a intelektuálů hájících v tehdy probíhající programové diskusi uvnitř strany nutnost vypracování a přijetí textu, který by důsledně vycházel z marxistického učení. Více o této otázce viz stať Jan KUKLÍK, *Hledání cesty k demokratickému socialismu*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 3. Od války k válce 1914-1939, Praha 1998, s. 59-91.

socialistický spolek Rovnost³², na jehož půdě též došlo k vydávání jednoho z prvních periodik zahraničního odboje s názvem Československé zprávy. Představitelé pařížské skupiny se však záhy dostaly do konfliktu nejen s londýnskými sociálními demokraty, ale i celou tehdy se rodící zahraniční akcí pod vedením prezidenta Edvarda Beneše.

Počátky těchto vzájemných kontroverzí jsou spjaty s vytvořením Československého národního výboru na podzim 1939, jenž představoval první institucionalizovaný a mezinárodně uznávaný orgán československé zahraniční rezistence. Jelikož se členem této organizace nestal žádný ze sociálních demokratů, vyvolala tato skutečnost všeobecný nesouhlas u všech exilových představitelů této strany, avšak nejsilnější odpor se ozval právě ze strany pařížské Ečerovy skupiny, kterou dokonce společně sdílený odpor proti osobě E. Beneše a složení Československého národního výboru přivedly až do velmi úzké závislosti na československém vyslanci v Paříži Štefanovi Osuském a později též i na Milanu Hodžovi, tedy dvou Benešových protivníků v boji o rozhodující pozici v zahraničním odboji³³.

Celé toto nepřehledné a složité období spjaté s formováním sociálně demokratického exilu bylo nakonec ukončeno díky dvěma podstatným skutečnostem. V první řadě se jednalo o příchod nových sociálně demokratických představitelů z Protektorátu v čele s Jaromírem Nečasem, Bohumilem Laušmanem a Františkem Němcem. Všichni tři zastávali důležité pozice v domácí odbojové organizaci Politické ústředí a záhy po svém příchodu se jménem domova rozhodně postavili za autoritu prezidenta Beneše a vyjádřili ostrý nesouhlas s dezintegračními aktivitami Ečerovy skupiny, přestože i jejich stanovisko ke složení Národního výboru bylo v souladu s názory panujícími tehdy v domácím odboji dosti kritické.

Druhým důležitým momentem byl pak v této souvislosti samotný průběh válečného konfliktu, neboť i v důsledku porážky Francie došlo následně k vytvoření celého systému prozatímního státního zřízení v čele s Edvardem Benešem jako prezidentem, vládou a Státní radou, jež přineslo i zastoupení sociálně demokratických exponentů v těchto vrcholných exilových orgánech. Spory v jejich táboře však nezmizely, získaly jen jiný obsah a odlišné personální obsazení.

Po pádu Francie se jediným centrem západního odboje stal Londýn. Na britské půdě též konečně došlo k vytvoření a mezinárodnímu uznání prozatímního státního zřízení v čele

³² Na činnosti spolku Rovnost neparticipovali pouze sociální demokraté, ale vedle nich též někteří národní socialisté, zastupováni zvláště osobou Františka Klátily.

³³ Více o počátečním formování sociálně demokratického exilu viz např. Jan KUKLÍK st. - Jan KUKLÍK ml., Formování sociálně demokratického exilu v Paříži a v Londýně v letech 1939-1941, in: Z. Kárník - J. Měchýř (eds.), K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 4. Zvraty a převraty 1939-1992, Praha 2001, s. 11-56; Jan KUKLÍK - Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*, Praha 2004, s. 77-86.

s prezidentem, vládou a poradním orgánem v podobě Státní rady. V obou kolektivních orgánech, tedy jak ve vládě, tak ve Státní radě byli samozřejmě zastoupeni též příslušníci z řad meziválečné sociální demokracie, avšak hned na úvod je nutné upozornit na skutečnost, že veškeré mandáty měly ráz ryze osobní a jejich držitelé nikterak nezastupovali politické strany, ke kterým se hlásili. Tento ideál jakési nadstranickosti zahraničního odboje ve prospěch co nejužší národní jednoty v boji proti německým okupantům samozřejmě v praxi fungoval jen částečně a i v Londýně panoval čilý stranický ruch plný vzájemných konfliktů a střetávání mnohdy protichůdných zájmů.

Podíváme-li se nyní na zastoupení příslušníků bývalé sociální demokracie v orgánech prozatímního státního zřízení, pak formálně nejvyšší funkce připadla jedné z ikon politické elity první republiky R. Bechyňovi, který se stal předsedou Státní rady, v jejíž řadách usedlo kromě něho dalších sedm reprezentantů sociálně demokratického exilu³⁴. Na rozdíl od pařížského Národního výboru se levicovému táboru navíc dostalo též zastoupení v exekutivním orgánu, jehož členy se stali F. Němec jako ministr sociální péče³⁵, J. Nečas jako státní ministr a konečně Ján Bečko jako státní tajemník v ministerstvu sociální péče³⁶.

Na první pohled by se tak mohlo zdát, že problém nedostatečného zastoupení sociálně demokratického exilu, jakož i celé levice v orgánech zahraničního odboje byl tímto krokem vyřešen, leč realita byla poněkud odlišná. Ve vládě totiž měli i nadále jasnou převahu představitelé, které lze bez váhání zařadit k politické pravici či alespoň středu³⁷. Prezident

³⁴ Vedle tří členů vlády, kteří však nedisponovali hlasovacím právem, se jednalo o Bohumila Laušmana, Jána Čaploviče, Marii Jurnečkovou a Vojtu Beneše jakožto zástupce československých emigrantů ve Spojených státech. V říjnu, respektive v listopadu 1941 přibyl do jejich řad ještě Slovák Pavol Viboch a zástupce vojáků Václav Majer.

³⁵ Ministr sociální péče měl v exilové vládě zároveň na starosti otázku spadající do oboru zdravotnictví.

³⁶ Resorty sociálně demokratických ministrů se v průběhu války několikrát pozměnily. Již v říjnu 1941 byl dosavadní státní tajemník Ján Bečko jmenován státním ministrem pověřeným vedením Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu, státní ministr Jaromír Nečas byl současně jmenován ministrem hospodářské rekonstrukce a pověřen správou všech věcí spadajících do kompetence ministerstva obchodu, průmyslu a živností. Další obměny následovaly v listopadu 1942, kdy vzhledem ke špatnému zdravotnímu stavu a osobním sporům s ministrem financí Eduardem Outratou odešel z vlády Jaromír Nečas, na jehož místo ministra hospodářské obnovy nastoupil František Němec, pověřený zároveň vedením ministerstva průmyslu, obchodu a živností. Uprázdňené místo ministra sociální péče zaujal dosavadní ministr bez portfeuille Ján Bečko. Od listopadu 1942 tak ve Šrámkově vládě byli pouze dva sociálně demokratičtí ministři, tento stav trval až do srpna 1944, kdy došlo ke jmenování člena Státní rady Václava Majera ministrem obchodu, průmyslu a živností. Vzhledem k tomu, že František Němec byl tehdy jmenován vládním delegátem pro osvobozené území byl Václav Majer následně pověřen též dočasnou správou Němcova resortu, který však i přes svou nepřítomnost zůstával nadále členem vlády. Kompletní složení exilových vlád je dostupné na internetových stránkách Úřadu vlády ČR. Více viz <http://www.vlada.cz/cs/vlada/historie/prehled/1939-1945/default.html>. Četné informace o poměrech ve Šrámkově vládě je možné získat též z memoárové práce Ladislav Karel FEIERABEND, *Politické vzpomínky II-III*, Brno 1994, 1996.

³⁷ První exilová vláda měla celkem 13 členů a vedle již tři zmiňovaných sociálních demokratů lze za reprezentanta socialistického směru označit snad ještě národního socialistu Huberta Ripku, který však

Beneš se sice tuto skutečnost snažil oslabit větším zastoupením sociálních demokratů a národních socialistů ve Státní radě, avšak tento krok byl v pozdější době příčinou řadou vzájemných rozporů mezi vládou na straně jedné a tímto kvaziparlamentním orgánem na straně druhé. Tato skutečnost se musela samozřejmě projevit též v řadách sociálně demokratické emigrace a vyvolat zde přirozené vnitřní pnutí mezi sociálně demokratickými zástupci ve vládě a ve Státní radě. Důkazem zde budiž fakt, že příslušníci sociálně demokratické levice byli následně soustředěni většinou ve Státní radě a jejich pravicoví soupeřníci naopak ve vládě.

Z výše řečeného je snad dobře patrné, že proces formování sociálně demokratické levice nebyl v počáteční době nikterak spjat s otázkou spolupráce s komunisty, kteří v té době ještě stáli vně československé zahraniční akce, ale spíše s celkovým postojem k exilovému státnímu zřízení a k myšlence jeho formování na přísně nestranických základech. Reprezentanti levicového tábora, formujícího se kolem R. Bechyněho, B. Laušmana a V. Patzaka, se totiž domnívali, že vliv socialistů na vedení zahraniční akce není dostačující a že je potřeba mnohem razantněji prosazovat myšlenky socialismu a představy o nutnosti radikální sociálně ekonomické přestavby v poválečném Československu. Je nasnadě, že v praktické rovině se pak tato politika projevovala nanejvýš kritickým přístupem k vládě, a to včetně jejích sociálně demokratických ministrů³⁸.

v meziválečné době nezastával žádnou významnou stranickou či veřejnou funkci a platil spíše za blízkého důvěrníka prezidenta Edvarda Beneše.

³⁸ Důvody, které vedly příslušníky formující se sociálně demokratické levice k jejich navenek proklamovanému sociálnímu radikalismu, byli různé. Hlavním momentem zde však bylo přesvědčení, že politický systém první republiky se neosvědčil a že poválečné Československo bude muset být vybudováno na zcela nových politických a zvláště pak sociálně ekonomických základech. V podobném duchu sice uvažovali též politici blízcí prezidentu Benešovi, avšak v jejich případě byla myšlenka „revolučnosti“ poválečných poměrů vždy vyvažována a tlumena důrazem na respektování alespoň jisté míry kontinuity, jakož i obavou, aby přílišná míra sociálního radikalismu nevýústila nakonec v potlačení demokracie a komunistické Evropy. Důraz na prosazování těchto radikálních názorů jistě nepřekvapí v případě Václava Patzaka, patřícího již ve třicátých letech k levicovému křídlu uvnitř sociální demokracie, či u mladých politiků, jakými byli Bohumil Laušman či Václav Majer, avšak v případě Rudolfa Bechyněho, který v meziválečné době patřil k hlavním symbolům vládní a reformistické linie strany, stojí jistě za povšimnutí.

Rudolf Bechyně se sice v létě 1940 stal předsedou nově utvořeného orgánu v podobě Státní rady, avšak tento krok nikterak nevedl k naplnění jeho osobních ambicí. Rudolf Bechyně se totiž již od samého počátku svého působení v předsednické funkci nikterak nehodlal smířit s podřízeným postavením Státní rady ve vztahu k prezidentovi a vládě. Jeho snahy na rozšíření pravomocí tohoto orgánu, jakož i častá kritika některých vládních představitelů v čele s ministrem obrany Sergejem Ingrem jej však záhy přivedly do konfliktu jak s prezidentem E. Benešem, tak i se sociálně demokratickými zástupci ve vládě. Z paměti Prokopa Drtiny či Ladislava Karla Feierabenda je možné se dozvědět, že jednou z příčin konfliktů Bechyně-Beneš mohly být též neuspokojené osobní ambice tohoto ctižádostivého politika, který prý nelibě nesl, že namísto J. Šrámka nebyl jmenován do čela exilové vlády. Ať již byli příčiny tohoto sporu jakékoliv, došlo k tomu, že Rudolf Bechyně nebyl o rok později potvrzen ve funkci předsedy Státní rady a během svého dalšího exilového působení ještě více zesílil svá opoziční stanoviska, jež jej nakonec uvrhla do takřka úplné politické izolace. Tvrdit však, že jediným důvodem, který přivedl Bechyněho do řad levicové skupiny kolem Nové svobody, byly jeho neuspokojené osobní ambice by bylo nespravedlivé. I tento výrazný názorový přerod byl totiž jistě doprovázen též patřičnou reflexí příčin

Proti těmto názorům naopak vystupovali příslušníci druhé skupiny reprezentované právě sociálně demokratickými zástupci ve vládě. Ti se odlišovali jednak menší mírou sociálního radikalismu, ale hlavně svým důrazem na primární roli skutečnosti, že „hlavním úkolem exilu je porážka nacismu“³⁹ a že ke zdárnému splnění tohoto cíle je nutné nikterak nepodlamovat spolupráci všech složek protinacistického odboje. Do jisté míry se tento rodící spor dokonce podobal situaci panující uvnitř sociální demokracie v letech 1918-1920. I tehdy totiž příslušníci marxistické levice kritizovali účast sociálně demokratických ministrů ve vládě a poukazovali při tom na skutečnost, že na úkor spolupráce s buržoazními stranami jsou obětovány socialistické ideály. Tuto drobnou historickou paralelu je samozřejmě nutno chápat jen velmi volně, avšak je patrné, že mezi oběma popsány skupinami existovalo odlišné stanovisko v otázce, „zda je přednější věc socialismu či společného odboje“⁴⁰.

V jednom ohledu však panovala mezi oběma tábory naprostá shoda, nikdo se totiž v osvobozené republice nechtěl vracet k předmnichovské stranickopolitické struktuře. Do popředí se čím dál tím více dostávala myšlenka jednoty pracujícího lidu a jak v exilu, tak v řadách domácího odboje se množily se úvahy o možném vzniku sjednocené socialistické strany.

Vzhledem k uvedeným názorovým rozporům panujícím mezi příslušníky pravicového a levicového křídla sociálně demokratické emigrace je vcelku logické, že za daných podmínek jen těžko mohlo dojít k utvoření orgánu, který by sdružoval exilovou reprezentaci bývalé sociální demokracie a mohl vystupovat jejím jménem. Snahy na jeho utvoření tu sice existovaly, vždyť již od poloviny roku 1940 se zvláště díky iniciativě R. Bechyněho konala celá řada neformálních schůzek kladoucích si za cíl dosáhnout jisté formy organizační jednoty sociálně demokratického exilu a v březnu 1941 dokonce tyto snahy vyústily v ustavení Československého socialistického klubu. Ten se však reprezentativním orgánem sociálně demokratického exilu nikdy nestal, neboť se opět naplno projevila skutečnost, že v jeho středu chybí dostatečně silná a všemi uznávaná osobnost, která by dokázala sjednotit ve složitých situacích protichůdné názory a zájmy, jež se projevíly již záhy po ustavení socialistického klubu. Československý socialistický klub sice nikdy oficiálně nezanikl, ba dokonce na jeho půdě i nadále docházelo k občasným schůzkám představitelů sociálně demokratického exilu,

vedoucích k vypuknutí nového válečného konfliktu. Pro podrobné vylíčení Bechyňova působení v exilu viz příslušné kapitoly práce Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*, Praha 2004. Z další literatury vážící se k tomuto tématu uveďme alespoň: Jiří NOHA, *Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechyně 1881-1948 [rukopis]*, rig. práce FF UK, Praha 2006; Rudolf BECHYNĚ, *Pero mi zůstalo: 1938-1945*, Praha 2006.

³⁹ Jiří HORÁK, *Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji*, Svědectví, 1957, č. 5, s. 41.

⁴⁰ Tamtéž.

avšak význam této organizace zůstal vzhledem k četným vzájemným sporům takřka minimální⁴¹.

Sjednocovací tendence se tak nakonec podařilo úspěšně realizovat jen v případě levicové skupiny, která od března roku 1941 disponovala vlastním tiskovým orgánem v podobě měsíčníku pod názvem Nová svoboda⁴². Hlavními iniciátory vzniku Nové svobody byli sice R. Bechyně s V. Patzakem, vedení též jako její oficiální vydavatelé, avšak redakční okruh byl mnohem širší. Vedle nich jej tvořili mj. B. Laušman, Ján Čaplovič či Zdeněk Fierlinger, pobývající tehdy v důsledku dočasného uzavření československé ambasády v Sovětském svazu v Londýně, a po vstupu Sovětského svazu do války přispívali do Nové svobody navíc též někteří londýnští představitelé KSČ, mezi nimiž jmenujme např. Bohuslava Laštovičku, Viléma Nového či Václava Noska. I přes snahy učinit z Nové svobody tiskový orgán celého sociálně demokratického exilu se toto periodikum postupně vyprofilovalo v hlavního šířitele radikálně levicových názorů a opozičních nálad, ke kterým následně přibyl též nekritický obdiv k Sovětskému svazu a stejně tak propagování myšlenky úzké spolupráce s komunisty, jež měla v konečné podobě směřovat k vytvoření jednotné socialistické strany.

Na této spolupráci by jistě nebylo nic špatného, kdyby na obou jejích stranách stáli dva rovnocenní partneři prosazující svá vlastní stanoviska a názory. Právě to se však dle mého soudu nedělo, neboť levicoví sociální demokraté představovali ve vzájemných vztazích vždy výrazně slabšího partnera, který tak postupně nevědomky plně akceptoval a následně též prosazoval komunistické názory týkající se taktiky protinacistického odboje, jakož i základní podoby poválečného Československa. To se mimochodem plně projevilo během moskevských jednání v březnu 1945, kdy žádný ze členů sociálně demokratické delegace vyjma Václava Majera nikterak neoponoval komunistickým návrhům a představám, kterým se naopak dostalo takřka plného přijetí.

Pojednání o osudech sociálně demokratické emigrace během druhé světové války je na tomto místě ukončeno, neboť konec roku 1943 byl ve znamení událostí, které zcela zásadním

⁴¹ Více o vzniku a personálním složení Československého socialistického klubu viz např. Jiří HORÁK, *Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji*, Svědectví, 1957, č. 5, s. 38-54.

⁴² Londýnská Nová svoboda v podstatě navazovala na stejnojmenné periodikum vycházející v meziválečném Československu. Počátky Nové Svobody totiž spadají již do října roku 1924, kdy bylo vydáno její první číslo. Zakladatelem tohoto původně obtydeníku byl Rudolf Bechyně, který se jej snažil profilovat jako levicové revue určené pro vyšší vrstvy. Nová svoboda, v jejíž redakci byli kromě Rudolfa Bechyněho např. Ivan Dérer, František Modráček či František Götz, se tak zpočátku vyznačovala výrazným antikomunismem a obhajobou koaliční politiky sociálně demokratické strany. Ve třicátých letech se ale toto periodikum výrazně proměnilo, když bylo dáno k dispozici mladým sociálně demokratickým intelektuálům kolem Dělnické svobody, v jejichž držení zůstala Nová svoboda až do svého vnějšími okolnostmi vynuceného zániku v březnu 1939.

způsobem ovlivnily proces poválečné obnovy sociálně demokratické strany. Z tohoto důvodu jim bude věnována samostatná pozornost v kapitole tvořící již samotné jádro předložené práce, jež se zabývá předpoklady poválečné obnovy Československé sociální demokracie.

4. Závěrečné období války a exilové počátky stranické obnovy

4.1. Cesta E. Beneše do Moskvy v prosinci 1943 a její vliv na londýnské sociální demokraty

Když se v prosinci roku 1943 vracel prezident Edvard Beneš z jednání v Moskvě, přivázel s sebou do Londýna nejen podepsaný text Československo-sovětské smlouvy o přátelství o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci, ale též dva dopisy důležité ne snad z hlediska mezinárodní orientace poválečného Československa, nýbrž z pohledu jeho budoucí vnitropolitické podoby.

Vedle oficiálních jednání s nejvyššími sovětskými představiteli se totiž prezident E. Beneš během svého tamějšího pobytu sešel též se členy zahraničního vedení KSČ pobývajících tehdy v Moskvě. O průběhu a konkrétním obsahu těchto rozhovorů, během nichž byl E. Beneš seznámen se základními obrysy politické linie KSČ, byli prostřednictvím dopisu Klementa Gottwalda informováni též členové londýnského vedení strany⁴³. Nejednalo se však o jediný dopis, neboť kromě K. Gottwalda této příležitosti využil i československý vyslanec v SSSR Zdeněk Fierlinger, jenž se rozhodl zaslat londýnským levicovým sociálním demokratům, konkrétně Rudolfu Bechyňovi a Bohumilu Laušmanovi, své vlastní představy o tom, jakým směrem by se měl ubírat jejich další politický postup.

Dříve než obrátíme pozornost k Fierlingerově dopisu, je však nutné nejprve stručně nastínit, s jakými stanovisky týkajícími se stranickopolitického systému v poválečném Československu byl vlastně prezident Beneš během svých jednání s komunisty konfrontován. Předně se totiž ukázalo, že prezidentovy představy o budoucí existenci tří stranických subjektů reprezentujících směr levicový, politický střed a v neposlední řadě též živel konzervativní se netěší podpoře zahraničního vedení KSČ. Komunističtí představitelé sice s výhledem do budoucna neodmítali vznik jednotné socialistické strany, avšak důsledně odmítali vzdát se své samostatné existence bezprostředně po skončení války.

Beneš s Gottwaldem se tak nakonec shodli na tom, že poválečný politický systém má být alespoň zprvu založen na existenci Národní fronty, jejímž hlavním činitelem se měl stát blok

⁴³ Kopie dopisu je uložena např. v osobní pozůstalosti Zdeňka Fierlingera. Více viz Archiv Národního muzea, f. Zdeněk Fierlinger, k. 16, inv. č. 299. Zpráva Klementa Gottwalda o průběhu prezidentových jednání v Moskvě z 21. prosince 1943.

tří socialistických stran - komunistů, sociálních demokratů a národních socialistů. Vedle socialistického bloku (dále jen Blok) měly v osvobozené republice působit též strana lidová a politický subjekt reprezentující zemědělský lid, avšak v této souvislosti je nutné doplnit, že komunisté již od počátku odmítali jakékoliv úvahy o tom, že blok tří socialistických strany by byl reprezentantem sil levicových, zatímco zbylé dva subjekty by představovaly politický střed a pravici. V jejich představách se naopak jasně počítalo s tím, že „vedoucí blok tří stran nesmí vystupovat a cítit se jako nějaký blok levicový, nýbrž jako představitel všech základních složek národa – dělníků, rolníků a inteligence – to jest jako představitel zdrcující většiny národa“⁴⁴.

Koncepce socialistického bloku se odrazila též ve Fierlingerově dopise adresovaném R. Bechyňovi a B. Laušmanovi. Uvedený dokument informoval londýnské levicové sociální demokraty o obsahu rozhovorů mezi E. Benešem a komunistickými představiteli, avšak mnohem důležitější je v této souvislosti skutečnost, že jak dopis Fierlingerův, tak dopis Gottwaldův se měly stát „základem naší (tj. *komunistů a sociálních demokratů* – poznámka autora) společné akce dnes i v budoucnosti“⁴⁵. Základ vzájemné spolupráce měly tedy představovat zásady prezentované zahraničním vedením KSČ, což jenom podtrhuje již zmiňovaný fakt, že levicoví sociální demokraté se ve jménu co nejužší spolupráce s komunisty zcela vzdávali snahy zformulovat svá vlastní programová východiska a pouze pasivně přijímali představy svého silnějšího partnera. Jinými slovy to znamenalo, že levicoví sociální demokraté měli podporovat všechna základní stanoviska předložená prezidentovi během moskevských jednání K. Gottwaldem, tedy mimo jiné usilovat o co nejširší pravomoci národních výborů, odmítat vstup do vlády či důsledně trvat na stanovisku, že současná zahraniční vláda nesmí v žádné podobě působit na osvobozeném území.

Z. Fierlinger si však byl vědom toho, že komunisty prosazovaná koncepce úzké spolupráce tří socialistických stran nemůže být naplno realizována za situace, kdy mezi exilovými sociálními demokraty existují hluboké názorové a osobní spory. Příslušníci pravicového křídla byli sice v dopise označeny za politiky, kteří „nechtějí pochopit, kam vývoj ve světě směřuje,“ avšak to nic nemění na skutečnosti, že Z. Fierlinger zde zároveň vybízel své londýnské kolegy k tomu, aby „byl učiněn pokus sjednotiti veškeré sociální demokraty, pokud budou ochotni přijmouti nové zásady a směrnice, vytékající z dnešní situace a z jednání s presidentem o vytvoření bloku tří stran“. Ze sledovaného dokumentu se dále dozvídáme, že

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Archiv Národního muzea, f. Rudolf Bechyň, k. 1, a. j. 47. Dopis Z. Fierlingera z 21. prosince 1943 adresovaný R. Bechyňovi a B. Laušmanovi.

hlavním iniciátorem navrhovaných sjednocovacích pokusů nebyl ani tak Z. Fierlinger jako spíše sami moskevští komunisté. Ti totiž plně počítali s existencí samostatné sociální demokracie i po válce a byli přesvědčeni, že skrze levicovou skupinu, u níž předpokládali, že bude v obnovené straně představovat jasnou většinu, budou mít vliv na její celkové směřování, a nepřímo tak na svou stranu získají i tu část stranického voličstva, které by samo pro komunistickou stranu hlasovalo jen stěží. Vnitřní rozkol tuto koncepci samozřejmě ohrožoval, a tak bylo nutné udělat vstřícný krok a provést čáru „mezi minulým oportunismem a novou společnou politikou“⁴⁶.

Za londýnské levicové sociální demokraty reagoval na Fierlingerovy propozice 26. ledna 1944 B. Laušman. Ve svém dopise vyslovil souhlas s navrhnutým postupem a potvrdil, že jak Fierlingerův, tak Gottwaldův dopis se již staly předmětem jednání s londýnskými komunisty, jakož i s ostatními sociálními demokraty stojícími mimo levicovou skupinu. „Rozhovory s komunisty byly velmi věcné a pohybovaly se v duchu skutečně přátelském. Definoval jsem věc tak, že BLOK má být jádrem Národní fronty a naše dvě skupiny jádrem BLOKU.“⁴⁷

Jednání s představiteli pravicových sociálních demokratů však již tak jednoduchá nebyla, ba dokonce se v Laušmanově dopise setkáme i s jistou výhradou k Fierlingerově návrhu usilovat o sjednocení zahraničních sociálních demokratů. V tomto ohledu se totiž opět naplno projevila skutečnost, že Fierlinger není nic více než povolným nástrojem v rukou zahraničního vedení KSČ, neboť jestliže ještě o tři měsíce dříve vytýkal skupině kolem Nové svobody občasné kontakty se sociálně demokratickými ministry, pak nyní zcela v duchu komunistických představ usiloval o věc zcela opačnou. I přes tyto zdánlivé neshody však nakonec B. Laušman jménem levicové skupiny Z. Fierlingerovi potvrdil, že pokus o sjednocení bude učiněn.

Dlouhotrvající vnitřní spory se však nutně musely projevit „i do způsobu obnovy stranické struktury sociální demokracie v exilu“⁴⁸. Již v lednu se sice ustavil stranický klub ze sociálně demokratických členů Státní rady v čele s Františkem Němcem a R. Bechyněm, avšak přípravy na vytvoření jednotné skupiny zahraničních sociálních demokratů se zprvu nejevily jako příliš úspěšné. Potíže činil zvláště R. Bechyně, který „trval na tom, že se sociálně demokratickými členy vlády nemůže spolupracovat“⁴⁹, avšak nakonec se takřka po měsíčním

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Národní archiv Praha, f. Bohumír Laušman, k. 21, inv. č. 10. Dopis B. Laušmana Z. Fierlingerovi z 26. ledna 1944.

⁴⁸ Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*, Praha 2004, s. 211

⁴⁹ Tamtéž.

usilovném jednání přece jen dospělo k cíli, a 27. února 1944 se tak v Londýně mohla konat první konference sociálně demokratických funkcionářů, na které konečně došlo k oficiálnímu ustavení zahraniční skupiny Československé sociálně demokratické strany⁵⁰. Její vznik sice jistě neznamenal překonání předcházejících rozporů, nicméně samotné dosažení kompromisu mezi Laušmanovou a Bechyňovou skupinou na straně jedné a okruhem kolem ministrů F. Němce a Jána Bečka na straně druhé představovalo velmi významný krok směrem k poválečné obnově sociálně demokratické strany.

Závěry přijaté na únorové konferenci zároveň zcela jasně potvrdily fakt, že levicová skupina je mnohem početnější a dokáže prosadit svá stanoviska⁵¹. Konference se tak mimo jiné vyslovila pro urychlení jednání se zástupci KSČ a národních socialistů o vytvoření Bloku, potvrdila zásadu, že sociálně demokratičtí členové vlády jsou ministři jen za své osoby, a v neposlední řadě zde bylo rozhodnuto „připravit vyhlášení zásad, jež by tvořily základ příští sociálně demokratické politiky“⁵². Prohlášení zásad vzešlé z návrhu R. Bechyňého bylo následně přijato na další konferenci skupiny 16. dubna 1944. Mezi jeho hlavní programové postuláty navrhované pro poválečné období patřilo zestátnění velkého průmyslu a celého bankovního sektoru, provedení pozemkové reformy a konečně instalace nové správní soustavy v podobě národních výborů. Hybnou silou těchto změn se měla stát spolupráce tří socialistických stran v rámci Bloku, jenž měl představovat první krok k budoucímu úplnému organizačnímu sjednocení. Dokument se též vyslovoval k meziválečné reformistické politice strany, která sice nebyla výslovně odmítnuta, avšak se zřetelem na budoucí úkoly je zcela jasně uvedeno, že „k vytvoření skutečné demokracie a k uplatnění vůle lidu je nutno voliti jiné prostředky i politickou praxi než tomu bylo v minulosti“⁵³.

Vzhledem k tomu, že výše uvedeným zásadám se dostalo vcelku jednoznačného přijetí, mohlo by se na první pohled zdát, že zahraničním sociálním demokratům se nakonec úspěšně podařilo překonat dřívější neshody a rozbroje. Ty však existovaly nadále a jen dočasně ustoupily do pozadí, a vnitřní nejednota tak i v budoucnu představovala trvalý fenomén spjatý s působením poválečné sociální demokracie.

⁵⁰ Organizační struktura zahraniční skupiny strany byla tvořena dvěma orgány - vedením a konferencí. Konference se mohl účastnit jakýkoliv funkcionář meziválečné sociální demokracie, respektive druhorepublikové Národní strany práce. V čele skupiny stálo vedení tvořené v zahraničí pobývajícími členy posledního výkonného výboru Československé sociálně demokratické strany dělnické, popř. Národní strany práce a sociálně demokratickými členy Státní rady.

⁵¹ Více o průběhu konference viz Jiří HORÁK, *Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji*, Svědectví, 1957, č. 5, s. 38-54, zde s. 51-53; Archiv Národního muzea, f. Rudolf Bechyň, k. 5, a. j. 332-333. Projev z konference sociálně demokratických funkcionářů v Londýně a závěrečná rezoluce přijatá na této konferenci.

⁵² Jiří HORÁK, *Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji*, Svědectví, 1957, č. 5, s. 38-54, zde s. 51.

⁵³ Archiv Národního muzea, f. Rudolf Bechyň, k. 6, inv. č. 389. Prohlášení zásad sociálně demokratické skupiny v Londýně.

4.2. Socialistický blok

Plně v souladu s Gottwaldovým dopisem z prosince 1943 se londýnští komunisté ujali iniciativy a začali organizovat přípravná jednání mající směřovat k co nejrychlejšímu vytvoření bloku tří socialistických stran. V březnu 1944 se tak mohla v bytě Huberta Ripky uskutečnit první schůze Národního bloku pracujících lidu měst a venkova⁵⁴ (dále jen Blok), jak zněl jeho celý název, na které každou ze zúčastněných stran reprezentovali čtyři zástupci⁵⁵.

V návrhu platformy Bloku předloženém komunisty se v souvislosti s posláním tohoto nově utvořeného orgánu uvádí, že „svazek pracujících vrstev představuje zdrcující většinu národa“, přičemž politickým výrazem „tohoto svazku je blok tří stran, komunistické, sociálně demokratické a strany českých socialistů“. V souladu s komunistickým návrhem se tedy Blok měl stát jakýmsi jádrem a nejsilnější složkou poválečné Národní fronty, v jejímž rámci by docházelo ke spolupráci se všemi ostatními „politickými skupinami, zejména s lidovci a agrárníky, které se zúčastňují důsledného boje na porážku Německa a chtějí budovati osvobozené Československo na konsekventně demokratických základech“⁵⁶.

Jednání v Bloku však nebyla vůbec jednoduchá⁵⁷, neboť již od počátku se ukazovalo, kdo na tomto konceptu tratí a kdo naopak získává. Hlavním smyslem komunisty prosazovaného Bloku bylo totiž v první řadě zvýšit jejich vliv na vedení zahraniční odbojové akce, konkrétně na rozhodování londýnské vlády. Jako vhodný nástroj se v této souvislosti ukázalo sjednané pravidlo, že rozhodnutí či stanoviska⁵⁸ přijatá během jednání Bloku budou jeho členy prosazována též na zasedáních vlády. Prakticky tak tato zásada vedla k anomální situaci, kdy ač komunisté nedisponovali žádným zástupcem ve vládě, získávali díky Bloku, v jehož rámci mělo docházet k projednávání všech klíčových otázek, nepřímý vliv na politiku exilové vlády, aniž by se tím však jakkoliv zříkali svého práva kritizovat její jednotlivá opatření. Tento stav se samozřejmě neobešel bez celé řady dílčích konfliktů mezi komunisty a levicovými sociálními demokraty na straně jedné a demokratickými politiky na straně druhé, avšak jak

⁵⁴ Dohoda o oficiálním utvoření orgánu tohoto názvu byla sice uzavřena až po skončení války 8. června 1945, avšak o faktické existenci Bloku lze hovořit již od roku 1944.

⁵⁵ Princip čtyř zástupců se uplatňoval i pro pozdější jednání, a z tohoto dvanáctičlenného orgánu se tak stal jakýsi výbor Bloku. Sociální demokracii zde zastupovali Rudolf Bechyně, Bohumil Laušman, František Němec a Ján Bečko.

⁵⁶ Archiv Národního muzea, f. Rudolf Bechyně, k. 6, inv. č. 394. Návrh platformy Bloku.

⁵⁷ Z průběhu londýnských jednání Bloku nejsou bohužel k dispozici oficiální záznamy, a tak je v této souvislosti nutné jako pramenný materiál využívat memoáry komunistického účastníka těchto rozhovorů Bohuslava Laštovičky. Více viz Bohuslav Laštovička, *V Londýně za války: zápasy o novou ČSR 1939-1945*, Praha 1978, s. 336-395.

⁵⁸ Veškerým rozhodnutím přijatým během schůzek v Bloku se muselo dostat jednomyslného schválení.

spor o podobu národních výborů⁵⁹, tak o osobu vládního delegáta⁶⁰ pro osvobozené území jasně demonstroval, že díky obavě demokratického tábora riskovat otevřenou roztržku se komunistům ve většině případů nakonec přeci jenom podařilo prosadit svá stanoviska.

Pokud bychom chtěli jednou větou charakterizovat působení reprezentantů zahraniční skupiny sociálně demokratické strany během jednání v Bloku, pak bychom v tomto úsilí zřejmě nebyli úspěšní, vnitřní spory byli totiž i nadále patrné.

Nepřekvapí proto, že jeden z účastníků zasedání Bloku, komunistický zástupce Bohuslav Laštovička, vzpomíná na tehdejší složitou situaci takto: „Díky horlivé reakční činnosti národních socialistů i díky tomu, že jim pomáhali i někteří sociální demokraté a především i zásluhou Benešovou, posunulo se v létě 1944 těžiště československé vládní politiky znatelněji napravo.“ Na této citaci je jistě zajímavé to, že v případě sociálních demokratů B. Laštovička zdůraznil slovo „někteří“, čímž chtěl jasně poukázat na skutečnost, že zástupci této strany nevystupovali během jednání v Bloku vždy se stejnými stanovisky. Bohumil Laušman takřka při všech příležitostech podporoval komunistické návrhy, kdežto František Němec s

⁵⁹ Komunistické plány počítaly s tím, že národní výbory v osvobozené vlasti plně nahradí předmnichovské správní a stejně tak samosprávní orgány a že se stanou trvalými institucemi, jejichž působnost nebude omezena jen na bezprostřední období po skončení válečného konfliktu. Komunistické představy, plně podporované levicovými sociálními demokraty, však neodpovídaly stanoviskům vlády a prezidenta Edvarda Beneše, která počítala tím, že po skončení přechodného období dojde k obnově dřívější podoby státní správy, ve které by národním výborům byla přisouzena jen poradní role. Konečné znění prezidentského dekretu sice otázku definitivní podoby státní správy po skončení přechodného období nijak neřešilo a o národních výborech se zde hovořilo jen jako o „prozatímních orgánech státní správy ve všech jejích oborech“, avšak i přes toto kompromisní vyznění celý spor jasně demonstroval, že komunisté se svých představ vzdají jen stěží a svá stanoviska ohledně budoucí podoby státní správy budou vehementně prosazovat i v osvobozené republice. Z dostupné literatury k tomuto tématu uveďme alespoň: Jan KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*. Praha 2002, s. 169-179; Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*, Praha 2004, s. 263-269. Bohuslav Laštovička, *V Londýně za války: zápasy o novou ČSR 1939-1945*, Praha 1978, s. 336-395. Celé znění Ústavního dekretu prezidenta republiky o národních výborech a Prozatímním národním shromáždění viz Karel JECH – Karel KAPLAN (eds.), *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Dokumenty, Brno 2002, s. 123-125.

⁶⁰ Otázka výběru osoby vládního delegáta pro osvobozené území se v Londýně stala předmětem ostré politické diskuse. Ta vypukla v okamžiku, kdy se kandidátem vlády na tento post stal tehdejší ministr vnitra Juraj Slávik, za první republiky dlouholetý ministr vnitra a člen agrární strany. Proti jeho zamýšlené kandidatuře se záhy zvedla ostrá vlna nevole vycházející z řad komunistů a levicových sociálních demokratů, kteří odmítali Slávika jednak pro jeho agrární minulost, jednak s poukazem na skutečnost, že jakožto prvorepublikový ministr vnitra několikrát přikázal rozehnat dělnické demonstrace. Po jednáních v Bloku bylo nakonec rozhodnuto, že vládním delegátem se stane někdo ze sociálních demokratů. Na konci června 1944 tak vláda definitivně potvrdila, že do funkce vládního delegáta pro osvobozené území bude jmenován František Němec. Obtíže však přesto trvaly dále, neboť komunisté vehementně prosazovali, aby se vládní delegace pro osvobozené území stala alespoň do určité míry kolektivním orgánem, ve kterém by byla zastoupena každá z politických stran budoucí Národní fronty. To se nakonec opravdu stalo, a tak vedle úředníků z jednotlivých ministerstev odletěli 22. srpna společně s F. Němcem ve funkci jeho politických poradců též sociální demokrat Bohumil Laušman, komunista Josef Valo, národní socialista František Uhlíř, lidovec František Hála a agrárník(!) Ferenc Hodža. Více o složitých jednáních týkajících se výběru osoby vládního delegáta viz např. Jan KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*, Praha 2002, s. 147-160; Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*, Praha 2004, s. 269-273. Z memoárové literatury k tomuto tématu uveďme: Prokop DRTINA, *Československo můj osud I. Kniha 2*, Praha 1992, s. 618-631; Bohuslav Laštovička, *V Londýně za války: zápasy o novou ČSR 1939-1945*, Praha 1978, s. 336-395.

Jánem Bečkou zase naproti tomu mnohdy stáli na straně těch, které Laštovička označuje za „vědomé rozbíječe bojové jednoty pracujícího lidu“⁶¹, tedy národních socialistů⁶².

Celkově lze tedy uvést, že zástupci sociálních demokratů nevystupovali v Bloku zdaleka jednotně a zjevně zde neprosazovali jasnou a svébytnou politickou linii. Reprezentanti pravice sice vycházeli z představ demokratického odboje hovořících o nutnosti vybudovat poválečný politický režim na nových základech, které by byly založeny na myšlence doplnění demokracie politické o demokracii hospodářskou, avšak tyto postuláty byly natolik obecné, že v okamžiku konfrontace s propracovaným a důsledně prosazovaným programem zahraničního vedení KSČ se zřetelně ukázalo, že nekomunistickému táboru chybí jasná programová alternativa. Ve spojitosti s obavou riskovat otevřenou roztržku to však vedlo k tomu, že politické poměry v osvobozené republice byly ve většině ohledů uspořádány právě tak, jak si to přáli komunisté, to jest plně v souladu s jejich konečným cílem nastolit v Československu mocenský monopol vlastní strany

Dříve než přistoupíme k vyličení událostí spjatých s moskevskými jednáními v březnu 1945, je na místě si položit otázku, jak je vlastně možné, že v exilovém prostředí nakonec nedošlo i přes existenci vleklých sporů k otevřené a trvalé roztržce mezi dvěma znesvářenými skupinami sociálně demokratických politiků. Hlavním důvodem zde dle mého soudu byla obava z toho, že tato roztržka by mohla v krajním případě ohrozit proces poválečné obnovy strany.

Obě skupiny se svorně hlásily k myšlence, že v osvobozené republice musí dojít k zásadní změně stranickopolitického systému, která by dokonce mohla vést až k zániku sociálně demokratické strany v její dřívější podobě. Všeobecně přijímaným cílem se stávala idea vytvoření jednotné levicové strany, prosazovaná najmě skupinou kolem Nové svobody. Avšak v okamžiku, kdy se ukázala nerealizovatelnost těchto plánů bylo zřejmé, že dojde k obnovení „staré“ sociální demokracie. Levice seskupená kolem Nové svobody tento krok po Fierlingerově urgenci z Moskvy podpořila - aniž by však zároveň přestala věřit v brzké organizační splynutí všech socialistických subjektů - a podobná slova lze užít i v případě vládních sociálních demokratů.

⁶¹ Bohuslav Laštovička, *V Londýně za války: zápasy o novou ČSR 1939-1945*, Praha 1978, s. 360.

⁶² Složitá situace naopak panovala kolem Rudolfa Bechyněho, který neustále zesiloval svůj opoziční postoj vůči Šrámkově exilové vládě, a to až do té míry, že jeho přílišný radikalismus nekonvenoval ani se stanovisky jeho dosavadních kolegů z řad levicové skupiny. R. Bechyně se tak dostával do čím dál tím větší politické izolace a jeho vliv se i nadále umenšoval.

V londýnském exilu sice vznikly též alternativní návrhy, které počítali se vznikem nového středového subjektu, který by stál napravo od komunistů a v jehož rámci by působili též ti sociální demokraté odmítající vstup do KSČ⁶³, avšak v této souvislosti nakonec vždy zůstalo jen u úvah. Příčinou zde byl jednak nesouhlas komunistů i samotného prezidenta Edvarda Beneše s podobnými plány, jednak patrná obava některých politiků rozhodnout již v zahraničí o dalekosáhlých změnách budoucí stranickopolitické struktury bez toho, že by byly známy konkrétní nálady panující mezi lidmi doma. V případě sociální demokracie však tento jev měl neblahé důsledky. Obnovená strana se v poválečných poměrech trvale potýkala s problémem hledání své nové identity, vždyť většina jejích tradičních příznivců z řad dělnické vrstvy přešla ke komunistům, neboť jen těžko chápali, proč přes mnohokrát proklamovaná hesla nakonec nedošlo k vytvoření jednotné socialistické strany. V praktické rovině to tak vedlo k tomu, že navzdory velkým ambicím představovala sociální demokracie v letech 1945-1948 nejslabší politickou stranu působící v českých zemích.

4.3. Volná kapitola o československém vyslanci v SSSR Zdeňku Fierlingerovi

Historie poválečné sociální demokracie je nesmazatelným způsobem spjata s postavou jejího prvního předsedy Zdeňka Fierlingera. Ten se totiž stal jakousi ikonou levicového křídla strany a zároveň symbolem zápasu o její charakter a konkrétní politické směřování.

Důkazem toho budiž např. skutečnost, že jedna z významných postav strany v prvorepublikovém období a v letech 1945-1948 jeden z hlavních odpůrců politiky úzké spolupráce s komunistickou stranou Ivan Déřer opatřil své memoáry z této doby příznačným názvem „Antifierlinger“⁶⁴. Z tohoto pohledu se proto jako nutné jeví vyličit ve stručnosti hlavní milníky spjaté s působností tohoto politika v době druhé světové války. Nutno však dodat, že mým cílem není v této souvislosti podat vyčerpávající přehled o Fierlingerových aktivitách v letech 1939-1945, ale spíše se zamyslet nad tím, odkud vlastně pramenila nově nabytá politická autorita tohoto diplomata, který až doposud stál mimo oblast vrcholové politiky a stejně tak nezastával žádné vysoké stranické funkce.

Z. Fierlingera lze s jistou mírou nadsázky charakterizovat jako produkt prvorepublikového ministerstva zahraničí. Předseda první poválečné vlády v této době vystřídal celou řadu působišť⁶⁵ a jakožto loajální a pracovitý diplomat si záhy vydobyl patřičný respekt v očích

⁶³ Více viz Karel Ladislav FEIERABEND, *Politické vzpomínky III*, Brno 1996, s. 124-126; Národní archiv Praha, f. 100/24, sv. 171, a. j. 1521. Záznamy Huberta Ripky o jednáních v emigraci.

⁶⁴ Ivan DÉŘER, *Antifierlinger. Politické paměti 1945-1949*, Praha 1993.

⁶⁵ Zdeněk Fierlinger vstoupil do československé diplomatické služby v roce 1919 a již od počátku platil za blízkého spolupracovníka a důvěrníka Edvarda Beneše. V meziválečném období působil jako diplomatický

svého přímého nadřízeného: ministra zahraničí ČSR a posléze prezidenta Edvarda Beneše. Roli jakéhosi Benešova chráněnce si tento diplomat-politik udržel do určité míry též v průběhu druhé světové války, vždyť jen stěží si lze představit, že bez prezidentovy podpory by Z. Fierlinger dokázal ustát trvalý odpor exilové londýnské vlády k jeho osobě. Nemalou roli zde sice sehrálo též jeho protežování ze strany oficiálních sovětských míst, avšak Benešova ochranná ruka byla i nadále patrná.

Rok 1937 zaujímá ve Fierlingerově životopise důležité místo. Právě tehdy totiž došlo k jeho jmenování do pozice československého vyslance v SSSR, tedy v zemi, se kterou doslova spojil své další diplomatické a stejně tak politické působení. V okamžiku vypuknutí druhé světové války zprvu nic nenasvědčovalo tomu, že československý vyslanec v Sovětském svazu by měl v budoucím vývoji sehrát nějakou podstatnou a zásadní roli. Svým odmítnutím vydat po 15. březnu 1939 zastupitelský úřad ČSR v Moskvě do německých rukou se sice Z. Fierlinger stal nedílnou součástí formujícího se zahraničního odboje, avšak od okamžiku uzavření paktu Molotov-Ribentrop byla jeho situace více než složitá, neboť bylo jen otázkou času, kdy sovětské úřady přeci jenom vyslyší naléhání nacistického Německa a rozhodnou o uzavření československého diplomatického zastoupení. To se nakonec v prosinci 1939 skutečně stalo, a Z. Fierlinger byl tak nucen prožít takřka dva následující roky válečného konfliktu na Západě, aniž by však přestal doufat, že mu v brzké době bude dovoleno vrátit se do Moskvy za mnohem příznivějších okolností.

Když na počátku roku 1940 dorazil Z. Fierlinger do tehdy ještě svobodné Paříže, veřejně proklamoval, že nechce nikterak usilovat o oficiální funkce a hodlá pouze vyčkat svého návratu do SSSR, kde by se opět mohl ujmout svého úřadu. „Vyslovil jsem naději, že zatím budu moci pomáhat připravovat půdu ke společnému boji všech složek a k vytvoření skutečné národní fronty.“⁶⁶ Nedílnou součástí tohoto úsilí byla samozřejmě též obrana tehdejší sovětské zahraniční politiky a stejně tak pevné vystupování proti všem snahám, které by chtěly zpochybňovat vedoucí postavení prezidenta E. Beneše v rodící se zahraniční akci. Z. Fierlinger proto odporoval nejenom aktivitám Štefana Osuského a Milana Hodži, ale též části sociálně demokratické emigrace, která se svou kritikou nedostatečného zastoupení levice v Československém národním výboru dostala do těsné blízkosti kruhů, které i v letech následujících tvořily hlavní součást československé protibenešovské opozice.

zástupce ČSR v těchto zemích: 1921-24 vyslanec v Holandsku, 1924-25 v Rumunsku, 1925-28 v USA, 1928-32 ve Švýcarsku, kde zároveň zastával pozici zástupce ČSR u Společnosti národů, 1932-36 v Rakousku a konečně 1937-39 v SSSR.

⁶⁶ Zdeněk FIERLINGER, *Ve službách ČSR I. Paměti z druhého zahraničního odboje*, Praha 1947, s. 307.

Jestliže svými aktivitami ve Francii se Z. Fierlinger snažil umenšovat vliv opozice, vycházející najmě z řad politiků, jež bychom mohli svými názory a postoji označit za pravicové, pak během svého působení v Londýně v letech 1940-1941 přispěl významným způsobem k vytvoření skupiny sociálně demokratických politiků, která se v následujícím období častokráte vyslovovala kriticky vůči činnosti exilové vlády, a již lze proto vcelku bez váhání opatřit přízviskem opoziční. O působení této skupiny, jejímž tiskovým orgánem se stal časopis *Nová svoboda*, zde již byla řeč, a tak na tomto místě pouze připomeňme, že mezi její přední teze patřila myšlenka úzké spolupráce všech levicových sil, což v této souvislosti znamenalo hlavně navázání bližších kontaktů s londýnskými představiteli KSČ, působícími tehdy ještě mimo benešovský tábor. Častá protivládní stanoviska skupiny kolem *Nové svobody* však vnesla trvalý rozkol do řad exilových sociálních demokratů, což je dobře patrné i z pozdějších Fierlingerových vzpomínek na tuto dobu: „Bylo již tehdy patrné, jakou hlubokou a celkem logickou a přirozenou krizi požívá strana, která nebyla schopná ani v tehdejších poměrech a po strašných zkušenostech z posledních let najít cestu k socialismu, která se nechtěla rozloučit s buržoazně reformistickými předsudky a dávala přednost posluhování reakci, než aby se dala upřímně na cestu revolučních změn, po níž doba volala.“⁶⁷

Zásadní zlom pro Fierlingerovo další působení přineslo napadení Sovětského svazu Německem v červnu 1941, po kterém mohlo dojít k obnovení dočasně přerušených diplomatických styků mezi SSSR a Československem, reprezentovaném tehdy exilovým státním zřízením v čele s prezidentem E. Benešem. Ten bez dlouhého váhání jmenoval do funkce československého vyslance v SSSR opět Z. Fierlingera, ačkoliv již tehdy zazněla ve vládě celá řada kritických námitek vůči jeho osobě, přičemž v této souvislosti stojí jistě za povšimnutí, že ministr Němec jakožto jeden z hlavních představitelů pravicových sociálních demokratů dokonce hlasoval proti jeho jmenování⁶⁸. Pozdější vývoj událostí dokázal, že nedůvěra exilové vlády vůči Z. Fierlingerovi byla na místě.

Československý vyslanec totiž po svém návratu do Moskvy ještě více rozvinul své prosovětské a prokomunistické postoje. Nepřekvapí proto, že během svého diplomatického působení se dostal do otevřeného konfliktu s náčelníkem Československé vojenské mise v SSSR plukovníkem Heliodorem Píkou, který častokráte upozorňoval do Londýna na skutečnost, že Z. Fierlinger v Moskvě nezastupuje ani tak československé jako spíše sovětské zájmy. Ve své radiodepeši z 10. března 1942 doslova uvádí: „Mám dojem, že naše

⁶⁷ Tamtéž, s. 311.

⁶⁸ Václav HOLUB, *Vítězství i prohry: život na pozadí 20. století*, Praha 1997, s. 130-131.

vyslanectví podléhá vlivu kominterny.“⁶⁹ Výmluvná je v této souvislosti též poznámka prezidentova kancléře Jaromíra Smutného: „To je také teze Fierlingera, a tak máme jako vždy sovětskou tezi hájenou oficiálním sovětským vyslancem u naší vlády, jenž je v tom hodně brutální, jenž je placen naší vládou, aby v Moskvě uplatňoval její politiku. Myslím Fierlingera.“⁷⁰

Neblahého působení československého vyslance v SSSR si byl samozřejmě dobře vědom též prezident E. Beneš, který se však zdráhal přistoupit k radikálnímu řešení, které by znamenalo Fierlingerovo odvolání. Jeho až příliš loajální politiku vůči sovětským úřadům mu sice několikrát vytkl, avšak celkově se ve svých zprávách zasílaných z Londýna spíše snažil přispět k narovnání dosti napjatých vztahů mezi Z. Fierlingerem a plukovníkem H. Píkou, jak o tom svědčí i výtah z Benešova hlášení pro československého vyslance v SSSR z května 1942, který byl Píkovi zaslán šéfem zpravodajské služby plukovníkem Františkem Moravcem: „K úspěchu Fierlingera a plk. Píky je nutné, aby oba před sovětskými autoritami zastávali vždy a v každé věci jednotné a totožné stanovisko... Před Sověty a zvláště našimi krajany musí oba býti za všech okolností jednotni. Musí hájit vždy stejný postup, který je vždy postupem vlády a státu jako celku a nikoli Fierlingerovým nebo Píkovým“⁷¹ Poměr prezidenta Beneše k Fierlingerovi zřetelně dokumentují i jeho vyjádření k osobě československého vyslance v SSSR učiněná v průběhu moskevských rozhovorů se zahraničním vedením KSČ v prosinci 1943: „Osobně prý je Fierlinger charakterní člověk. Nepatří do kategorie kariéristů. Jedná prý často nepředloženě. „Rychle namíří a vystřelí.“ Mezi Benešem a Fierlingerem jest prý ten nejlepší poměr.“⁷²

Činnost československého vyslance v SSSR se však neomezovala jen na oblast zahraničněpolitickou, neboť díky své úzké spolupráci s představiteli zahraničního vedení KSČ čím dál tím více zasahoval i do vnitropolitických záležitostí, kterých se tento zkušený diplomat až doposud spíše stranil. Stále zjevněji se totiž ukazovalo, že po skončení války se Z. Fierlinger již nebude chtít věnovat kariéře diplomata a přejde do oblasti vnitřní politiky, jak to mj. potvrdil i prezidentovi E. Benešovi během jejich vzájemných rozhovorů v Moskvě v

⁶⁹ Archiv Národního muzea, f. Zdeněk Fierlinger, karton 35, inv. č. 1316. Radiodepeše z Moskvy do Londýna 1942-1945.

⁷⁰ Libuše OTÁHALOVÁ – Milada ČERVINKOVÁ, *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943. Svazek I*, Praha 1966, s. 387.

⁷¹ Archiv Národního muzea, f. Zdeněk Fierlinger, karton 35, inv. č. 1317. Radiodepeše z Londýna do Moskvy 1942-1945.

⁷² Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-I. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 52.

prosinci 1943⁷³. Své budoucí vnitřní působení však Fierlinger zcela zjevně spojil s myšlenkou úzké spolupráce s představiteli KSČ, ústící mnohdy až do takřka úplné servility vůči jejich představám a požadavkům. Zcela v duchu Gottwaldových představ o nutnosti poválečné existence samostané sociální demokracie si též snažil vydobýt vedoucí postavení v průběhu procesu exilové obnovy této strany.

O jeho důležitém postavení ve skupině kolem Nové svobody nemůže být žádných pochybností, avšak Fierlinger si byl dobře vědom, že je nutné disponovat alespoň částečnou podporou ze strany zbývajících exilových sociálních demokratů. V již uváděném dopise z prosince 1943 proto vyzval levicovou skupinu ke vstřícnému kroku, jenž měl směřovat k vytvoření organizační jednoty exilových sociálních demokratů. Tu se nakonec vskutku podařilo realizovat, avšak staré rozpory se projevovaly i nadále. Důkazem zde budiž skutečnost, že v okamžiku, kdy se spory mezi exilovou vládou a československým vyslancem v SSSR vyostřily natolik, že vláda na své schůzi 31. července 1944 rozhodla o jeho odvolání⁷⁴, postavil se ze toto stanovisko též sociálně demokratický ministr František Němec⁷⁵. Zbylí dva zástupci strany ve vládě se sice hlasování zdrželi, avšak z této události je dobře patné, že rozpory v sociálně demokratickém táboře trvaly i nadále a že Z. Fierlinger ani zdaleka nepředstavuje autoritativní osobnost, pod jejímž vedením by mohlo v poválečném Československu dojít k obnově silné a vnitřními rozpory nezmítané sociálně demokratické strany.

Z. Fierlinger se sice nakonec do čela této strany skutečně dostal, avšak podstatnou roli v tomto ohledu sehrála skutečnost, že disponoval silnou podporou ze strany zahraničního vedení KSČ. Její vedoucí představitelé si totiž byli jisti tím, že za Fierlingerova předsednictví

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Přímoou příčinou vládního rozhodnutí o Fierlingerově odvolání byl blahopřejný telegram, který československý vyslanec odeslal předsedovi prosovětského Polského výboru národního osvobození (PKWN, dále jen lublinský výbor) při příležitosti vstupu tohoto orgánu na osvobozené území, kde se hodlal ujmout moci. Vzhledem k tomu, že lublinský výbor nebyl československou stranou tehdy ještě mezinárodně uznán a že proti jeho snahám se ostře postavila polská exilová vláda v Londýně, byl tento Fierlingerův krok více než neuvážený a zcela zřetelně tlačil československou exilovou vládu a prezidenta Beneše k tomu, aby se v polsko-sovětském sporu postavili na stranu Sovětů a jimi prosazovaného lublinského výboru. Více viz Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*, Praha 2004, s. 213-222.

⁷⁵ Vládní rozhodnutí odvolat Zdeňka Fierlingera z pozice československého vyslance v SSSR se stalo též předmětem dalšího vyostření sporů mezi exilovými sociálními demokraty. Za Z. Fierlingera se vehementně postavila celá levicová skupina a na srpnové konferenci funkcionářů sociálně demokratické strany v zahraničí bylo dle Bechyňova vlastnoručního záznamu přijato usnesení prohlašující vládní rozhodnutí za „lehkomyšlnou hru s vážnými zájmy čs. státu, za smělý útok reakčních kruhů na národní jednotu a součinnost lidového hnutí ve vlasti“. V souvislosti s hlasováním ministra Němce se uvádělo: „S bolestí a rozhořčením jsme zjistili, že také ministr Fr. Němec odevzdal svůj hlas pro odstranění Zdeňka Fierlingera a že tento neuvěřitelný čin vykonal bez vědomí našeho vedení. Prohlašujeme, že ministr Němec ztratil naši důvěru.“ Celé znění přijatého usnesení viz Archiv Národního muzea, f. Rudolf Bechyň, k. 6, inv. č. 391.

bude sociální demokracie v poválečném Československu důsledně realizovat politiku úzké spolupráce s komunisty.

Snaha vlády dosáhnout Fierlingerova odvolání však nakonec úspěšná nebyla. Prezident E. Beneš ji totiž odmítl vyslyšet. Vedle stále snad ještě přítomných sympatií k Fierlingerově osobě jej k tomuto vedlo přesvědčení, že realizace vládního rozhodnutí by mohla vyvolat ostrý odpor jak ze strany Sovětů, tak zahraničního vedení KSČ, tedy přesně to, co E. Beneš nebyl ochoten riskovat. Z. Fierlinger tak zůstal v pozici československého vyslance v SSSR až do konce druhé světové války, ba co více na jejím samotném sklonku byl dokonce jmenován předsedou první československé vlády působící na osvobozeném území. Nutno však podotknout, že do čela této vlády byla postavena osoba, jejíž diplomatické působení v letech 1941-1945 bylo více než sporné, osoba, která sice reprezentovala samostatnou sociálně demokratickou stranu, avšak svou politickou činností přispěla nemalou měrou k jejímu brzkému zániku a „sloučení” s KSČ. Výstižná jsou v této souvislosti slova Prokopa Driny: „Celou válku se paktoval s komunisty našimi i sovětskými a ti ho též sociálně demokratické politické emigraci naočkovali. Nebyli by to dokázali, kdyby byl nenašel v Laušmanovi zaslepeného pomocníka, který si dlouho - ještě doma - neuvědomoval, že Fierlinger jako předseda strany je kukaččino vejce, nasazené přímo do středu sociálně demokratického hnízda.“⁷⁶

4.4. Moskevská jednání o první poválečné vládě

V souvislosti s neshodami, které se objevily v průběhu jednání Bloku, byla činnost tohoto orgánu v druhé polovině roku 1944 velmi nepravidelná a společné porady zástupců tří socialistických stran se konaly jen zřídka. Novým impulsem se stala až otázka vytvoření první poválečné vlády a jejího programu.

Původní plány prezidenta Edvarda Beneše sice počítaly s tím, že do okamžiku, kdy dojde ke jmenování první poválečné vlády s odpovídajícím zastoupením předáků domácího odboje, bude správu osvobozeného území dočasně řídit exilový kabinet nacházející se ve stavu demise, avšak v důsledku vytrvalého nesouhlasu zahraničního vedení KSČ muselo být nakonec od tohoto konceptu ustoupeno. Již v průběhu moskevských jednání v prosinci 1943 totiž Klement Gottwald E. Benešovi sdělil, že jakékoliv působení dosavadní exilové vlády na osvobozeném území rezolutně odmítají a požadují, aby první poválečná vláda, s rozhodujícím vlivem tří socialistických stran, byla jmenována již v Londýně. Pozdější události sice tento

⁷⁶ Prokop DRTINA, *Československo můj osud II. Kniha I*, Praha 1992, s. 19.

původní komunistický záměr modifikovaly, avšak teze o nepřipustnosti působení exilové vlády na domácí půdě byla i nadále vehementně prosazována, a to i levicovými sociálními demokraty.

Koncem prosince 1944 došla do Londýna oficiální sovětská nabídka, aby prezident E. Beneš společně s českoslovenkou vládou přesídlili na osvobozené území. Sovětský návrh, aby před vstupem na osvobozené území vláda pobývala dočasně ve Lvově sice E. Beneš odmítl, ale na základě jeho dopisu ze 4. ledna 1944 adresovaného vyslanci Fierlingerovi je možné se dovědět, že s myšlenkou návratu na domácí půdu přes sovětské území souhlasí. Přechodným centrem se mělo stát slovenské město Košice⁷⁷.

K oficiální sovětské nabídce však záhy přibýly též požadavky komunistů, kteří se vyslovovali pro to, aby se před návratem na osvobozené území uskutečnily jednání v Moskvě, jejichž hlavním cílem by bylo dosáhnout dohody o podobě první poválečné vlády a jejím programu. Po krátkém váhání nakonec E. Beneš s komunistickými návrhy vyslovil souhlas, což potvrdil i během svých rozhovorů s londýnskými představiteli KSČ 22. ledna 1945⁷⁸. Situace se posléze sice opět trochu zkomlikovala a jistý moment se zdálo, že prezident má v úmyslu dojednat vše potřebné ohledně první poválečné vlády již v Londýně, avšak Gottwaldovo důsledné trvání na předchozím stanovisku⁷⁹ nakonec přece jenom vedlo k tomu, že 14. února 1945 E. Beneš Z. Fierlingerovi definitivně potvrdil: „Podle nynějších dispozic budeme hotovi k odletu z Londýna do Moskvy a pak domů kolem 23. února“⁸⁰.

Na londýnská jednání s komunisty záhy navázaly prezidentovy rozhovory se zástupci ostatních stran budoucí Národní fronty⁸¹, které doplňovaly též obnovená jednání předáků tří socialistických stran v rámci Bloku. Zmíněných porad a rozhovorů se aktivně účastnili

⁷⁷ Zdeněk FIERLINGER, *Ve službách ČSR II. Paměti z druhého zahraničního odboje*, Praha 1947, s. 516-519.

⁷⁸ O průběhu těchto rozhovorů informoval V. Nosek K. Gottwalda telegramem z 30. ledna 1945. Více viz Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-I. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 338-340.

⁷⁹ V Gottwaldově dopise z 1. února 1945 adresovaném Edvardu Benešovi se doslova uvádí, že „jednání ovšem, která v Londýně o domácí vládě vede Nosek, mohou být jen předběžná. Celé znění tohoto dokumentu viz Karel KAPLAN, *První poválečná vláda. Komentované dokumenty*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, svazek 5. Praha 1992, s. 70-71.

⁸⁰ Zdeněk FIERLINGER, *Ve službách ČSR II. Paměti z druhého zahraničního odboje*, Praha 1947, s. 530.

⁸¹ Edvard Beneš v této době stále počítal s tím, že v poválečné vládě bude též zástupce nové zemědělské strany a vedl v tomto ohledu jednání s tehdejším ministrem financí a bývalým činovníkem agrární strany Karlem Ladislavem Feierabendem, avšak v okamžiku, kdy Socialistický blok na jedné ze svých únorových schůzí rozhodl, že zemědělskou stranu má na moskevských rozhovorech zastupovat člen Státní rady Václav Pácal, jenž stál mimo v Londýně utvořenou skupinu bývalých činovníků agrární strany, bylo fakticky rozhodnuto, že moskevských rozhovorů se nakonec žádný reprezentant zamýšlené zemědělské strany nezúčastní. Prezident E. Beneš totiž s Pácalovou nominací odmítl souhlasit a vzhledem k tomu, že představitelé londýnské agrární skupiny se odmítali otevřeně zřeknout své dosavadní strany, což požadoval Blok, a přistoupit na vytvoření zcela nového subjektu, došlo k tomu, že do Moskvy odletěli jen delegáti čtyř politických stran, z nichž jediní lidovci se nehlásili k socialistickému programu.

rovněž londýnští předáci sociálně demoratické strany, kteří se stejně jako národní socialisté pokusili na základě prezidentovy žádosti předložit vlastní programový dokument, který měl představovat základní východisko pro jejich postup během moskevských jednání. Tento dokument, jehož celý název zní Akční program skupiny příslušníků Československé strany socilně demokratické zahraničí na uspořádání politických poměrů v osvobozené republice (dále jen Akční program), byl přijat na konferenci sociálně demokratických činitelů 18. února 1945, přičemž stejně jako již analyzované Prohlášení zásad byl i on vypracován příslušníky levicové skupiny.

V úvodní pasáži Akčního programu je zdůrazněna myšlenka, že poválečné Československo musí být vybudováno na zcela nových základech vycházejících ze socialistických zásad, čímž bude definitivně dokončeno revoluční dílo z roku 1918, neboť teprve nyní „dospěl vývoj událostí u nás k bodu, kdy se uplatnění zásad socialismu ve všech oblastech našeho života státního poprvé v dějinách našeho státu dostává na půdu nejsilnější reality“⁸². Podobně jako prohlášení zásad z dubna 1944 se i tento programový dokument vyslovoval pro znárodnění velkého průmyslu a bankovního sektoru, pozemkovou reformu, rozsáhlé sociální zákonodárství a politiku úzké spolupráce se Sovětským svazem a ostatními slovanskými státy, doplněnou však též „přátelskými vztahy k demokraciím západním, zejména k Velké Británii, Spojeným státům severoamerickým a obrozené Francii“. Za povšimnutí dále stojí skutečnost, že zástupci strany, která za první republiky důsledně vycházela ze zásad čechoslovakismu, volali nyní po tom, aby „nová vnitropolitická úprava ČSR byla taková, aby zajišťovala plný svobodný vývoj jak Čechů, tak Slováků“. Odklon od idejí čechoslovakismu sice nebyl doveden až k požadavku slovenské autonomie či federalizace Československa, ale i přes unitární charakter mělo v poválečné republice dojít k rozsáhlé decentralizaci založené na principu zemského zřízení⁸³.

Pokud jde o charakter o poválečného politického systému, klonil se Akční program k myšlence Národní fronty, která „musí být zachována i pro vybudování základu naší nové republiky“. O její trvalé existenci se tedy text výslovně nezmiňuje a podobná neurčitost je patrná i v případě počtu politických stran v ní zastoupených. Pozoruhodná je však skutečnost, že v tomto programovém dokumentu se na žádném místě nesetkáme s odkazem na Blok tří

⁸² Národní archiv Praha, f. Bohumil Laušman, k. 35, inv. č. 42. Akční program skupiny příslušníků Československé strany socilně demokratické zahraničí na uspořádání politických poměrů v osvobozené republice.

⁸³ Ve srovnání s prohlášením zásad se sice v Akčním programu nehovoří výslovně o tom, že budoucí správní soustava by měla být trvale založena na existenci národních výborů, avšak požadavek odstranění dosavadní duality veřejné správy je zachován i v tomto dokumentu.

socialistických stran, místo něhož je zdůrazněna myšlenka okamžitého vytvoření jednotné levicové strany, „jež jediná může být zárukou, že naše republika se stane a zůstane republikou socialistickou“⁸⁴. Na základě tohoto faktu lze tedy usuzovat, že sociálně demokratičtí činitelé, nanejvýš pak ti levicoví se nehodlali zcela vzdát svých představ o urychleném sloučení tří socialistických stran a chtěli je prosazovat i během moskevských jednání, přestože si jistě byli dobře vědomi skutečnosti, že vzhledem ke komunistickému postoji k této otázce budou mít jen pramalou naději tento záměr prosadit. Zarážející je rovněž to, že na rozdíl od národních socialistů nevznikli londýnští sociální demokraté ve svém Akčním programu žádné konkrétní požadavky týkající se jejich zastoupení v první poválečné vládě.

V okamžiku, kdy bylo jasné, že hlavní jednání o první poválečné vládě budou uskutečněna až v Moskvě, dostala se do popředí otázka, jaké bude personální složení delegace mající společně s prezidentem odletět do hlavního města Sovětského svazu. Bylo jasné, že exilová vláda jako celek do Moskvy neodjede, a tak v průběhu londýnských jednání bylo upřesněno, že každá ze stran Národní fronty vyšle k těmto rozhovorům dva delegáty⁸⁵. V případě sociálních demokratů byli vybráni Ján Bečko s Václavem Majerem⁸⁶, tedy příslušníci pravicové skupiny, avšak vzhledem k tomu, že bylo nutné počítat též s v Moskvě již pobývajícími Zdeňkem Fierlingerem a Bohumilem Laušmanem⁸⁷, nedalo se přepokládat, že sociálně demokratická delegace bude během jednání vystupovat zcela jednotně. Její personální složení navíc nebylo v době odjezdu z Londýna zcela vyjasněné, protože vedle V. Majera a J. Bečka odletěli 9. března 1945 do Moskvy též zástupce vojáků Václav Holub a vydavatel exilové *Nové svobody* Václav Patzak. Navíc i nadále počítalo s tím, že členem sociálně demokratické delegace bude též vládní delegát pro osvobozené území František Němec⁸⁸. Realita však byla poněkud odlišná.

⁸⁴ Národní archiv Praha, f. Bohumil Laušman, k. 35, inv. č. 42. Akční program skupiny příslušníků Československé strany sociálně demokratické zahraničí na uspořádání politických poměrů v osvobozené republice.

⁸⁵ Za národní socialisty to byli Jaroslav Stránský společně s Josefem Davidem, za KSČ Václav Nosek a Bohuslav Laštovička a konečně za lidovce monsignore Jan Šrámek a František Hála.

⁸⁶ Předtím než se stal členem Státní rady a následně i ministrem exilové vlády, působil Václav Majer v československé zahraniční armádě, kde společně s Václavem Holubem vedli volnou organizaci sociálně demokratických vojáků. V počátcích se jeho stanoviska nikterak zásadně neodlišovala od skupiny kolem *Nové svobody*, avšak postupem doby se V. Majer vypracoval v jednoho z hlavních představitelů pravicového křídla a vystupoval proti jednostranné orientaci sociální demokracie na spolupráci s komunisty.

⁸⁷ Bohumil Laušman opustil Londýn již v srpnu 1944 jakožto člen skupiny politických poradců doprovázejících vládního delegáta Františka Němce. Po vypuknutí Slovenského národního povstání odjel společně s vládní delegací na slovenské území, kde působil v partyzánských jednotkách takřka půl roku, aniž by se vůbec dostal do Podkarpatské Rusi. Slovensko opustil až počátkem března 1945, kdy odjel do Moskvy, aby se zde zúčastnil jednání o první poválečné vládě.

⁸⁸ To potvrzuje ve svých pamětech i přímý účastník moskevských rozhovorů Václav Holub. Více viz Václav HOLUB, *Vítězství i prohry: život na pozadí 20. století*, Praha 1997, s. 154-155.

Výprava londýnských politiků v čele s prezidentem E. Benešem nakonec zdárně dorazila do sovětského hlavního města 17. března 1945. Dle vzpomínek tehdejšího účastníka Prokopa Drtiny byl tehdy „pěkný jarní den, sluníčko po celou cestu svítilo a tak vlídně nás přivítala – i máťuška Moskva“⁸⁹. Samotná jednání mezi představiteli jednotlivých politických táborů však již tak jednoduchá nebyla. Rozhovory o konkrétní podobě první poválečné vlády a jejím programu probíhaly na půdě československého vyslanectví v SSSR od 22. do 29. března 1945. Po formální stránce se konala dvě oddělená jednání – jednání Bloku tří socialistických stran ze přizvání zástupců strany lidové a jednání celé české Národní fronty se zástupci Slovenské národní rady⁹⁰.

Ještě před vlastním zahájení jednání však bylo nutné vyřešit otázku, kdo a v jakém počtu bude zastupovat jednotlivé politické strany. Od původní představy dvou delegátů bylo totiž nakonec upuštěno a přistoupilo se k této zásadě: pět zástupců za KSČ, po čtyřech za národní socialisty a sociální demokraty a konečně dva představitelé strany lidové. V případě sociální demokracie tak došlo k tomu, že díky komunistické podpoře byl do čela její delegace postaven vyslanec Z. Fierlinger, jehož hlavním soupeřem se stal B. Laušman. Tyto dva doplnili ještě V. Patzak a V. Majer, který tak jako jediný z celé delegace reprezentoval pravicové sociální demokraty. Z původně zamýšlené účasti F. Němce a J. Bečka nakonec sešlo, když vládní delegát pro osvobozené území do Moskvy vůbec nedorazil a v případě J. Bečka, kterého nahradil V. Patzak, bylo zase využito záminky, že vzhledem ke sloučení slovenské sociální demokracie s komunisty⁹¹ je jeho účast jakožto Slováka fakticky

⁸⁹ Prokop DRTINA, *Československo můj osud II. Kniha I*, Praha 1992, s. 14.

⁹⁰ Delegace slovenské národní rady ve složení Ján Ursíny, Vavro Šrobár, Jozef Styk, Gustav Husák, Ladislav Novomeský a Josef Šoltéz dorazila do Moskvy 12. března 1945. Společně s ní přicestovali též Rudolf Slánský, Bohumil Laušman a František Hála, již se měli zúčastnit moskevských jednání jako zástupci svých politických stran, a dále generálové Ludvík Svoboda a Antonín Hasal, se kterými se počítalo jako s členy budoucí vlády. Tím, kdo v této delegaci chyběl, byl však sociální demokrat a vládní delegát pro osvobozené území František Němec.

⁹¹ Na rozdíl od českých zemí došlo na Slovensku k vytvoření jedné socialistické strany již v průběhu Slovenského národního povstání. Národní socialisté zde obnoveni nebyli, a tak když 17. září 1944 došlo na slučovací sjezdu v Banské Bystrici ke sloučení Komunistické strany Slovenska (KSS) a Československé sociálně demokratické strany dělnické na Slovensku, byl ve slovenském prostředí formálně realizován tolikrátě vzývaný koncept jednotného levicového subjektu. Nutno podotknout, že tímto krokem však nedošlo ke vzniku zcela nového subjektu, neboť slovenští sociální demokraté nejenže přijali označení „komunistická“, ale akceptovali též ideologickou platformu této strany. Řada bývalých slovenských sociálních demokratů však s provedeným sloučením s KSS nesouhlasila a odmítla vstoupit do jejích řad. Z okruhu těchto nespokojenců vznikla následně též iniciativa usilující o obnovení sociálně demokratické strany na Slovensku, což se nakonec i přes odpor českých a zvláště pak slovenských komunistů podařilo realizovat. V lednu 1946 byla tak na Slovensku ustavena formálně samostatná a na českých sociálních demokratech nezávislá Strana práce pod vedením Ivana Frličky. Naděje vkládané do Strany práce se však nenaplnily, její politický vliv byl zanedbatelný a ve volbách do Národního shromáždění v roce 1946 získal tento subjekt přibližně 50 000 hlasů, což mu vyneslo pouhé dva poslanecké mandáty. I přes svou proklamovanou nezávislost byla Strana práce již od počátku své existence úzce spojena s Československou sociální demokracií, se kterou se nakonec v listopadu 1947 organizačně sloučila, čímž byl prakticky dovršen proces poválečné obnovy prvorepublikové sociální demokracie

zbytečná⁹². Následky těchto změn v sociálně demokratické delegaci však byly velmi vážné a demokratický tábor byl tímto citelně oslaben, vždyť pouze v případě V. Majera bylo možné počítat s tím, že bude oponovat komunistickým představám a snažit se alespoň částečně prosadit vlastní stanoviska. Nastalou situaci kolem sociálně demokratických zástupců zachycuje ve svých pamětech i Prokop Drtina: „Sociální demokracie v těchto osudových rozhovorech byla tak zastoupena mnohem slaběji a nepříznivěji, než se předpokládalo při odjezdu z Londýna, Fierlingerem a Laušmanem, kteří v Moskvě byli více komunisty než sociálními demokraty, a pak nejistým a pozičně slabým Patzakem. Václav Majer byl tak jediný, kdo skutečně reprezentoval sociální demokracii s její tradicí silné opory demokratické republiky a demokratickým profilem II. internacionály.“⁹³

Výše uvedenou citaci je však nutné doplnit několika upřesňujícími poznámkami. Předně je nutné poukázat na skutečnost, že představitelé všech politických stran stejně tak jako zástupci SNR souhlasili s tím, že jako základ dalších jednání bude sloužit komunistický návrh vládního programu⁹⁴. Sociální demokraté společně s národními socialisty se tedy rozhodli opustit své programové dokumenty vypracované v Londýně a přistoupit na komunistický návrh, do kterého se jim sice v průběhu jednání podařilo vpravit některé vlastní postuláty, avšak skutečnost, že „jednáním dominovaly připravenost a sebevědomí komunistů“⁹⁵, tím nijak zásadně oslabena nebyla. Důvodů, proč komunistický tábor nedokázal během moskevských jednání vystupovat důrazněji bylo jistě několik. Vedle toho, že svou roli zde sehrálo jednak místo, kde se rozhovory konaly, jednak postoj prezidenta E. Beneše, který demokratické politiky opakovaně upozorňoval na nutnost dosáhnout dohody s komunisty⁹⁶, bylo v první řadě důležité zřejmě to, že demokratické strany zde nevystupovaly na rozdíl od

v její původní podobě. Z literatury vážící se nějakým způsobem k poválečnému stranickopolitickému systému na Slovensku uveďme alespoň: Michal BARNOVSKÝ, *Na cestě k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v letech 1945-1948*, Bratislava 1993; Viera HLAVOVÁ, *Proces etablovania sociálnej demokracie na Slovensku v rokoch 1945-1948*, in: Kapitoly z dejín socialnej demokracie na Slovensku, S. Sikora – V. S. Hotár (eds.), Bratislava 1996, s. 312-329; Lubomír LIPTÁK (ed.), *Politické strany na Slovensku 1860-1989*, Bratislava 1982 Štefan ŠUTAJ, *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1945-1948*, Bratislava 1999.

⁹² V depeši odeslané dne 21. března 1945 prezidentovým tajemníkem Jaromírem Smutným Hubertu Ripkovi do Londýna se sice v souvislosti Bečkou hovoří o nemoci, ale pravým důvodem jeho neúčasti na jednání byla právě skutečnost, že zde chtěl vystupovat jménem slovenských sociálních demokratů, proti čemuž se však postavila delegace SNR v čele se slovenskými komunisty. Tuto tezi dokládají ve svých, zde již několikrát citovaných, pamětech i přími účastníci moskevských rozhovorů Václav Holub a Prokop Drtina. Plné znění Smutného dopisu viz Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-I. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 378-379.

⁹³ Prokop DRTINA, *Československo můj osud II. Kniha I*, Praha 1992, s. 19.

⁹⁴ Kompletní znění původního návrhu programu nové československé vlády viz Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-I. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 380-390.

⁹⁵ Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*. Praha 2004, s. 288.

⁹⁶ Viz např. Prokop DRTINA, *Československo můj osud II. Kniha I*, Praha 1992, s. 23.

komunistů jako jednotný celek s vlastní programovou alternativou. Sociální demokraté byli vnitřně rozpolcení, lidovci zase nedostatečně zastoupení, což navíc umocňovala skutečnost, že monsignore Jan Šrámek se do jednání zapojil až v okamžiku, kdy se diskutovalo o personálním složení nového kabinetu, a snad jen v případě národních socialistů lze hovořit o tom, že jsou podporováni sociálním demokratem V. Majerem, byli v určitých ohledech s to oponovat komunistickým představám. Nutno navíc dodat, že komunistický návrh vládního programu byl zcela záměrně formulován tak, aby na něj mohli přistoupit i zástupci demokratických stran, kteří sice nebyli s výsledkem v mnoha ohledech spokojeni, avšak věřili, že díky zachování demokratického charakteru poválečného Československa, byť limitovaného neexistencí opozice a omezeným počtem politických stran, se jim podaří zabránit komunistickým plánům na dosažení mocenského monopolu. Neuvědomovali si však, že jejich komunistický partner nepojímá znění Košického vládního programu jako nepřekročitelné a nezpochybnitelné maximum, nýbrž pouze jako první krok na cestě ke svému konečnému cíli, jehož nedílnou součástí bylo též naprosté potlačení všech atributů demokratického zřízení.

V průběhu rokování o komunistickém návrhu vládního programu se sice objevilo několik neshod, z nichž nejzávažnější se dotýkala diskuse o obsahu VI. kapitoly, pojednávající o novém poměru mezi Čechy a Slováky, avšak po drobných úpravách byl tento dokument nakonec přijat zástupci všech zúčastněných politických skupin⁹⁷. Čilé diskuse se samozřejmě účastnili též zástupci sociálně demokratické strany. Její delegáti se během jednání snažili nikterak nepřispívat k vyhocení sporů, které, pokud se vůbec objevily, byly vedeny mezi zástupci národně socialistické a komunistické strany. Tato skutečnost se viditelně projevila zvláště při diskusi o znění VI. kapitoly vládního programu, kdy se sociálně demokratická skupina snažila předložit kompromisní řešení, které by získalo podporu jak u národních socialistů, podporovaných v tomto ohledu zástupcem lidovců Hálou, tak u delegátů SNR,

⁹⁷ Vzhledem k tematickému zaměření práce se zde nebudu věnovat konkrétnímu průběhu jednání o jednotlivých bodech komunistického návrhu vládního programu ani celkové analýze obsahu výsledného dokumentu a upozorním jen na některé momenty spjaté s působením sociálně demokratické delegace a zastoupením této strany v první poválečné vládě. Zápisy z moskevských jednání jsou v kompletní podobě otištěny v publikaci Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-I. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 391-448. Komentovaný popis průběhu rozhovorů viz Miroslav BOUČEK – Miloslav KLIMEŠ – Marta VARTÍKOVÁ, *Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu*, Praha 1975, s. 253-280. K otázce analýzy obsahu Košického vládního programu doporučuji disertační práci Michal PEHR, *České politické strany 1945-1946 [rukopis]*, dis. práce FF UK, Praha 2006, s. 117-128. Z bohaté memoárové literatury vážící se k tomuto tématu uveďme alespoň: Prokop DRTINA, *Československo můj osud II. Kniha 1*, Praha 1992, s. 7-28; Zdeněk FIERLINGER, *Ve službách ČSR II. Paměti z druhého zahraničního odboje*, Praha 1948, s. 587-603; Zdeněk FIERLINGER, *Porážky a vítězství: o jednotu dělnické třídy I*, Praha 1971, s. 97-102; Václav HOLUB, *Vítězství i prohry: život na pozadí 20. století*, Praha 1997, s. 153-160; Bohuslav Laštovička, *V Londýně za války: zápasy o novou ČSR 1939-1945*, Praha 1978, s. 643-700.

jejichž stanoviska zase podporovali komunisté⁹⁸. Sociální demokratům se rovněž v souladu s jejich představami o nutnosti poválečného znárodňování podařilo vsunout do komunistického návrhu programu upřesnění, že „klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje budou postaveny pod státní kontrolu“. Přestože se sice nejednalo o výslovné potvrzení budoucího znárodňování, bylo možné z této iniciativy usuzovat, že to budou právě sociální demokraté, kteří budou v poválečném Československu vehementně prosazovat co nejrychlejší realizaci tohoto kroku

Druhým charakteristickým rysem působení sociálně demokratické delegace byla až přílišná servilnost ke komunistickému návrhu vládního programu. Trojice Z. Fierlinger, B. Laušman, V. Patzak nenavrhl během moskevských jednání žádnou zásadní změnu a snad jen v případě V. Majera lze hovořit alespoň o určité samostatné iniciativě. To se projevilo např. při diskusi o zahraničněpolitických otázkách, kdy V. Majer obhajoval postup Londýna v otázce uznání polské lublinské vlády, zatímco Z. Fierlinger neopomněl plně v souladu s komunistickými stanovisky zdůraznit, že „v polské otázce jsme pokulhávali za vývojem“⁹⁹.

Po dosažení dohody ohledně znění programu první pováleční vlády bylo nutné přistoupit k otázce její struktury a personálního složení. I v tomto ohledu se plně projevila připravenost komunistické delegace, která disponovala nejenom vlastním návrhem programu nové vlády, nýbrž též uceleným konceptem její struktury a personálního složení. Komunistický návrh organizační struktury vlády, mezi jehož hlavní novum patřilo zavedení institutu tzv. předsednictva¹⁰⁰, byl bez větších problémů přijat a podobně tomu bylo i v případě návrhu na její personální složení¹⁰¹. Politické rozdělení funkcí v nové pětadvacetičlenné vládě tak

⁹⁸ Zjednodušeně lze říci, že podstatou sporů se stal požadavek národních socialistů, aby ve vládním programu byl zdůrazněn prozatímní charakter poměrů vzniklý v průběhu Slovenského národního povstání, přičemž o konečném státoprávním řešení česko-slovenské otázky měla rozhodnout až dohoda obou stran učiněná v osvobozené republice. Tomuto názoru však odporovali zástupci SNR, podporováni komunisty, kteří trvali na tom, že již první poválečná vláda má ve svém programu zdůraznit, že existence SNR nemá být chápána jen jako provizorium, nýbrž jako základ pro trvalé řešení. K této otázce se rozproudila poměrně bouřlivá diskuse, ze které však nakonec odešli národní socialisté poraženi, když byli nuceni přistoupit na stanovisko slovenských zástupců s výhradou, že o budoucím rozdělení kompetencí mezi ústředními a slovenskými orgány se rozhodne až v osvobozeném státě.

⁹⁹ Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-1. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 402.

¹⁰⁰ Předsednictvo vlády se skládalo z ministerského předsedy a jeho pěti náměstků. Jeho struktura byla záměrně koncipována tak, aby zde byly zastoupeny všechny politické strany tvořící Národní frontu. Úkolem předsednictva mělo být řídit činnost celé vlády a stanovovat všeobecné směrnice jejího působení. Druhou změnu oproti prvorepublikovému zvyklostem představovala funkce tzv. státních tajemníků v ministerstvu národní obrany, zahraničních věcí a zahraničního obchodu, kterou měl vždy zastávat příslušník opačné národnosti, než byl ministr. Celé znění „Návrhu struktury a organizace nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků“ předloženého 23. března 1945 K. Gottwaldem viz např. Karel KAPLAN, *První poválečná vláda. Komentované dokumenty*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, svazek 5. Praha 1992, s. 81-82.

¹⁰¹ Oproti původnímu komunistickému návrhu, který počítal jen se dvěma lidoveckými zástupci ve vládě, došlo ke změně jen na postu ministra zdravotnictví, který nakonec neobsadil nestraník Josef Škvařil, ale člen lidové

nakonec vypadalo následovně: 3 komunisté, 3 národní socialisté, 3 sociální demokraté, 4 zástupci Demokratické strany, 4 slovenští komunisté a konečně 5 nestraníků. Pokud jde o samotné sociální demokraty, byly jim přiděleny vcelku významné pozice, vždyť jak u ministerstva výživy, obsazeného V. Majerem, tak tím spíše u ministerstva průmyslu, přiděleného B. Laušmanovi, bylo možné předpokládat, že tyto resorty budou hrát v poválečném Československu významnou roli. Nejzásadnější však byla skutečnost, že sociálním demokratům se takřka po pětadvaceti letech znovu dostalo privilegia obsadit post ministerského předsedy. Předsedou první poválečné vlády se totiž nestal nikdo jiný než československý vyslanec v SSSR Z. Fierlinger.

Ve svých memoárech Z. Fierlinger uvádí, že poprvé byl o své možné kandidatuře na předsedu vlády informován Václavem Kopeckým a K. Gottwaldem někdy v prosinci 1944¹⁰². Nejednalo se však v tomto ohledu o nějaký překvapivý krok, vždyť komunisté již při prvních moskevských jednáních s prezidentem E. Benešem v prosinci 1943 jasně deklarovali, že „s ohledem na mimořádné poměry, které nastanou po pádu Německa, a nechtíce presidentu dělat obtíže, hlavně mezinárodně politického rázu“, nebudou prozatím vznášet nárok na post ministerského předsedy, „přestože by jakožto pravděpodobně nejsilnější strana Bloku a vlády“¹⁰³ měli na tuto pozici dle tradičních zvyklostí nárok. A tak vzhledem ke koncepci, že jádrem pováleční vlády se má stát Blok tří socialistických stran, bylo již předem jasné, že novým ministerským předsedou se stane buď národní socialista, nebo sociální demokrat. Díky připravenosti a rozhodnosti komunistů byl nakonec vybrán právě Z. Fierlinger, vůči jehož osobě se sice vznesly námitky ze strany národně socialistické delegace, které však na jeho konečném jmenování již nic nezměnily¹⁰⁴. Komunisté si totiž dobře uvědomovali, že Z. Fierlinger bude představovat loajálního spolupracovníka, u kterého navíc bylo možné usuzovat, že v případě „bojového“ hlasování ve vládě bude podporovat jejich stanoviska.

Důvěra v jeho osobu však byla alespoň zprvu oboustranná, neboť i přes četné výhrady uvádí národní socialista P. Drtina ve svých pamětech na adresu Z. Fierlingera jakožto ministerského předsedy následující: „Byl to přece jen sociální demokrat, osobně blízký

strany Adolf Procházka. Závěrečný návrh struktury a organizace nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků viz např. Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-1. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 448-452.

¹⁰² Zdeněk FIERLINGER, *Porážky a vítězství: o jednotu dělnické třídy I*, Praha 1971, s. 88.

¹⁰³ Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-1. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 448-452, s. 65.

¹⁰⁴ Nesouhlas s kandidaturou Zdenka Fierlingera na předsednickou pozici dokládá i telegram Jaroslava Stránského z 27. března 1945 odeslaný Hubertu Ripkovi do Londýna. V neúplném znění je telegram přetištěn v publikaci Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-1. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 441.

presidentu Benešovi, legionář, a tak přes všechny výhrady jsme ještě zcela neztratili důvěru, že nastolení diktatury bude bránit proti komukoliv, i proti komunistům.“¹⁰⁵

„Především konstatuji, že jsem tam byl delegován se souhlasem celé naší sociálně demokratické skupiny, že jdu do vlády jako zástupce celé naší sociální demokracie.“¹⁰⁶ Na základě těchto slov, jimiž Z. Fierlinger reagoval na své jmenování do čela první poválečné vlády, by se dalo usuzovat, že dřívější konflikty objevující se v řadách sociálně demokratické emigrace jsou snad již definitivně věcí minulosti. Skutečnost však byla poněkud odlišná a sociálně demokratická strana tak do osvobozeného Československa vstupovala s nejasnou vizí a bez vyjasnění své další orientace.

Vždyť takřka po celou dobu válečného konfliktu nejevili její reprezentanti nějakou přílišnou ochotu usilovat o obnovu strany a místo toho prosazovali myšlenku jednotného levicového subjektu. Tato koncepce byla sice zastávána najmě levicovou skupinou kolem Nové svobody, nýbrž je nutné si zároveň uvědomit, že v již zmiňovaném Akčním programu z února 1945, který měl představovat základní východisko pro postup celé sociálně demokratické delegace při moskevských jednáních o první poválečné vládě, se vzhledem k důrazu na okamžité vytvoření jednotného levicového subjektu ani v náznaku nehovoří o roli a poslání sociálně demokratické strany v budoucím politickém systému.

Nepřekvapí proto, že řada jejích bývalých členů či jen voličů přešla po válce do komunistického tábora, zatímco nové příznivce se podařilo získávat jen stěží. V kombinaci s orientací na úzkou spolupráci s komunisty, jejíž zhoubnost si velká většina sociálních demokratů nikdy zcela neuvědomila, to tak vedlo k tomu, že sociálně demokratická strana, představující v podmínkách první republiky jednoho z nejmocnějších hráčů, byla v okamžiku skončení druhé světové války výrazně oslabena. Nemalá část sociálních demokratů se navíc posunulo na pozice, které mohly mít v budoucnu pro československou demokracii vážné důsledky. V průběhu své prvorepublikové existence totiž tato strana plnila mimo jiné též roli silného státotvorného a demokratického pilíře soudobého politického systému, který nabízel alternativní program a vymezení vůči radikální levici, již představovala KSČ. Po skončení druhé světové války již tento moment u sociálních demokratů tak silný není, ba přímo schází.

5. Poválečná výstavba sociálně demokratické strany

¹⁰⁵ Prokop DRTINA, *Československo můj osud II. Kniha I*, Praha 1992, s. 25.

¹⁰⁶ Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I-1. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 446.

5.1. Politický systém v Československu v letech 1945-1948

Výsledky druhé světové války znamenaly nejen změnu velmocenských vztahů v Evropě, kde do té doby dominující země (Německo, Francie, Velká Británie) byly zatlačeny do pozadí a na jejich místo nastoupily dvě nové velmoci - Sovětský svaz a Spojené státy americké, nýbrž i důležitý posun doleva, byť v západní Evropě pouze dočasný.

Státní intervencionismus a vlna zestátnění postihla celou Evropu a netýkala se jen zemích nacházejících se v sovětské sféře vlivu. V tehdejší společnosti se nehovoří jen v intencích demokracie politické (rovnost občanů před zákonem a zajištění možnosti jejich politické participace), nýbrž i demokracie hospodářské, socializující, která by byla schopna zajistit občanům svobody již ne pouze ve smyslu formálním, ale též účinném. „Ukazatelem poválečné doby je i skutečnost, že se komunisté stali členy vlád ve čtrnácti evropských státech.“¹⁰⁷

Stejné premisy platí i pro poválečné Československo. Zde po roce 1945 nedošlo k obnově dřívější prvorepublikové politické soustavy. Naopak všechny politické směry, které se zapojily do domácího i zahraničního odboje, se shodly na tom, že nová republika se musí vyznačovat zásadními změnami v sociálně-ekonomické struktuře, vnitropolitické sféře, jakož i zahraniční orientací. Poválečné Československo prostupoval duch odčinění Mnichova a zamezení opakování podobné národní katastrofy někdy v budoucnu. Tyto představy se poté promítly v realizaci zásadních revolučních přeměn, tehdejší terminologií označovaných jako národní a demokratická revoluce, které vytvořily zcela novou podobu československé společnosti, a to nejen v oblasti mocenskopolitické, ale též sociálně-ekonomické.

Zásadní změnu prodělala zahraničněpolitická linie poválečného Československa. Představitelé londýnského exilu pochopili, že v osvobozené střední a východní Evropě bude hrát zásadní roli Sovětský svaz, nikoliv západní státy. Českoslovenko-sovětská spojenecká smlouva z prosince 1943 byla přirozeným důsledkem takovéto realistické úvahy, doplněné navíc ještě prizmatem „zrady“ západních velmocí v září 1938. „U prezidenta Beneše a jeho politických přátel ve vedení nekomunistických stran figurovala orientace na spojení se SSSR jako důležitý bod jeho politiky odčinění Mnichova.“¹⁰⁸ Poměr Československa k Sovětskému svazu sice nebyl v této koncepci nikdy míněn jako jednostranná orientace, avšak pokusy vyvážit tuto linii větším příklonem k Západu přišly až příliš pozdě¹⁰⁹ a na

¹⁰⁷ Eva BROKLOVÁ, *Československo na cestě k totalitarismu*, in: Na pozvání Masarykova ústavu 1, Praha 2004, s. 142.

¹⁰⁸ Karel KAPLAN, *Československo v letech 1945-1948*, Praha 1991, s. 7.

¹⁰⁹ V této souvislosti mám na mysli zvláště zprvu uvažovanou participaci Československa na Marshallově plánu.

poválečném uspořádání střední a východní Evropy již nemohly nic změnit.. Československo nezadržitelně mířilo do sovětského mocenského bloku a únor 1948 znamenal jen dovršení tohoto procesu.

Neméně důležité byly též proměny v sociálně-ekonomické struktuře poválečného státu. Zásadní změny, jakými rozhodně byly znárodnování klíčového průmyslu, bank a pojišťoven, pozemková reforma či rozsáhlé sociální zákonodárství¹¹⁰, přinesly citelný zásah do sociální skladby celé společnosti. Soukromé vlastnictví velkého kapitálu je oslabeno, ba téměř mizí a současně dochází k postupné nivelizaci sociální struktury společnosti a vzniku třísektorové ekonomiky s naprosto dominantním vlivem státního sektoru. Výše uvedené proměny ekonomického základu poválečného Československa je nutné chápat jako součást procesu budování nové lidově demokratické republiky, ve kterém otázka sociálně-ekonomických reforem představovala nezbytnou součást.

Mocenským základem obrozeného politického systému se stala Národní fronta Čechů a Slováků představující „novou základnu spolupráce politických sil“¹¹¹. V jejím rámci byla povolena existence pouze šesti politických stran, které se hlásily k sociálně reformnímu či socialistickému programu. Jednalo se o čtyři strany české (komunisté, národní socialisté, sociální demokraté a lidovci) a dvě slovenské (komunisté a Demokratická strana), přičemž všechny tyto subjekty představovaly strany vládní. Neexistence opozice bezesporu odporuje principům parlamentní demokracie, avšak v pojetí nekomunistických stran byla tato skutečnost chápána jako dočasný jev nutný k překonání následků války.

Národní fronta disponovala v novém mocenskopolitickém uspořádání rozsáhlou mocí, neboť určovala základní politickou linii státu a v jejím rámci se též rozhodovalo o uskutečnění hlavních zásad národní a demokratické revoluce. Základní silou tohoto nově utvořeného orgánu měl být blok socialistických stran neboli tzv. Národní blok pracujícího lidu města a venkova, k jehož faktickému ustavení došlo již v Londýně na jaře roku 1944¹¹². V představách komunistů, kteří iniciovali jeho vznik, „měl být tento blok jádrem poválečné

¹¹⁰ Více k této otázce viz např. Jiří KOCIAN, *Sociální zákonodárství „košické“ vlády Národní fronty Čechů a Slováků (1945–1946)*, in: Z. Kárník - J. Měchýř (eds.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 4. Zvraty a převraty 1939–1992*. Praha 2001, s. 57–69.

¹¹¹ Jiří KOCIAN, *Národní fronta 1945–1948 jako možná nová státopisná idea?*, in: Na pozvání Masarykova ústavu 1, Praha 2004, s. 145.

¹¹² K podepsání dohody na osvobozeném území pak došlo 8. června 1945. Její obsah byl fakticky dojednan již v dubnu 1945 v Košicích během dvou schůzek zástupců tří socialistických stran, přičemž důvodem této dvouměsíční prodlevy byla skutečnost, že národní socialisté zprvu odmítali přistoupit na vytvoření jednotné organizace mládeže. V konečné dohodě z června 1945 ale byl tento bod již obsažen. Pro bližší informace o průběhu košických jednání o vytvoření Bloku viz Miloslav KLIMEŠ – Petr LESJUK – Irena MALÁ – Vilém PREČAN, *Cesta ke květnu I–2. Vznik lidové demokracie v Československu*, Praha 1965, s. 583–587, 603–611. Kompletní znění finální dohody viz např. Právo lidu 17. 6. 1945, s. 1.

Národní fronty a zároveň nástroj k jejímu ovládnutí“¹¹³, avšak ideová a programová vzdálenost mezi komunisty a národními socialisty zapříčinily faktický konec této dohody během prvních šesti měsíců jejího fungování.

Významnou silou v novém politickém systému představovaly též masové společenské organizace, z nichž nejvýznamnější se staly jednotné odbory, vykazující po válce okolo dvou milionu členů, jež měly být dle představ komunistů integrovány do Národní fronty, nicméně pro odpor nekomunistických stran (vyjma sociální demokracie) museli komunisté od svých plánů prozatím ustoupit.

Při tomto stručném výčtu poválečných změn československého politického systému nelze opomenout též existenci nových místních mocenských orgánů v podobě národních výborů¹¹⁴, jež se staly hlavním článkem nového územně správního členění, přičemž v sobě spojovaly jak funkci orgánů místní samosprávy, tak orgánů územní státní správy.

Přestože se poválečný režim tzv. lidové demokracie zakládal na některých principech (zvláště omezený počet politických stran a neexistence opozice), jež jsou v současném politickém diskurzu chápány jako nedemokratické, je nutno jeho charakter interpretovat spíše v souvislosti s hlubokými společenskými změnami, jež postihly celou poválečnou Evropu. V Československu byly i nadále zachovávány důležité demokratické principy, jakými jsou svoboda projevu a vyznání či nezávislost soudní moci, a v květnu 1946 zde proběhly regulérní a svobodné parlamentní volby. Neznamená to však, že poválečný politický systém lze označit za ryzí parlamentní demokracii, mnohem příznačnější je v této souvislosti hovořit o specifickém amalgámu, ve kterém „se naopak prolínaly, žily vedle sebe i stály proti sobě mocenský monopol Národní fronty, principy politického pluralismu a prvky parlamentní demokracie.“¹¹⁵

5.2. Československá sociální demokracie a problematika její obnovy v prvních měsících po skončení druhé světové války

Poválečná obnova politických stran v českých zemích představovala složitý a postupný proces. Nejinak tomu bylo též u sociálně demokratické strany, kterou navíc konec druhé světové války zastihl v dosti komplikované situaci.

¹¹³ Jiří KOCIAN, *Národní fronta 1945-1948 jako možná nová státotvorná idea?*, in: Na pozvání Masarykova ústavu 1, Praha 2004, s. 146-147.

¹¹⁴ Národní výbory fungovaly jako třístupňové mocenské orgány na místní, okresní a zemské úrovni, přičemž úroveň zemská existovala pouze v českých zemích v podobě českého a moravskoslezského zemského národního výboru.

¹¹⁵ Karel KAPLAN, *Československo v letech 1945-1948*, Praha 1991, s. 37.

Československá sociální demokracie¹¹⁶, působící nyní již jen v rámci českých zemí, se musela vyrovnat s dlouholetým přerušením své činnosti a navíc podobně jako u ostatních politických stran i v jejím případě platilo, že válečná léta připravila o život či alespoň trvale vyřadila z nejvyšších politických pater celou řadu jejích dřívějších předních funkcionářů. Jen namátkou uvedme, že z posledního předválečného představenstva strany zahynuli v koncentračních táborech dlouholetý předseda sociální demokracie Antonín Hampl, jeho blízký spolupracovník Jan Aleš, poslanec Alois Langer a další. Následkům věznění podlehli rovněž dlouholetý senátor a zástupce strany v Socialistické dělnické internacionále František Soukup a z vynuceného exilu se již nevrátil Jaromír Nečas či známý redaktor Práva lidu Karel Kríž¹¹⁷.

V okamžiku skončení válečného konfliktu bylo tak předem jasné, že vedoucí role v obnovené straně připadne příslušníkům z řad mladší generace. Vždyť z předních politiků první republiky, kteří se dožili konce druhé světové války, bylo v roce 1945 Rudolfu Bechyňovi 64 let, Vojtěchu Dundrovi 66 let a Adolfu Meissnerovi či Františku Modráčkovi dokonce 74 let. Tito „vysloužilí“ straníci nejenže většinou sami neusilovali o vedoucí posty v obnovené sociální demokracii, ale navíc o jejich případné angažování nebyl alespoň zpočátku jeven žádný velký zájem, neboť převažovalo přesvědčení, že „nový společenský řád mohou budovati jen ti, kteří v boji za národní osvobození překonali sami v sobě minulost a stali se novými lidmi, vyrovnanými a uvědomělými bojovníky za sociální pokrok, za vskutku lidovou demokracii“¹¹⁸.

Samotné počátky procesu obnovy sociálně demokratické strany na osvobozeném území Československé republiky spadají do dubna 1945, kdy se v Košicích uskutečnila první schůze ústředního akčního výboru¹¹⁹ složeného ze zahraničních představitelů sociálně demokratické strany. Do čela tohoto prozatímního orgánu, který měl být v co nejkratší době doplněn o domácí představitele strany, byl postaven Zdeněk Fierlinger, přičemž pozice ústředního

¹¹⁶ Až do konání XX. manifestačního sjezdu v říjnu roku 1945 zněl sice oficiální název strany i nadále Československá sociálně demokratická strana dělnická, avšak jak v interních materiálech, tak v denním tisku se již běžněji užívalo spíše označení Československá sociální demokracie, kterým se měla zdůraznit orientace obnovené strany i na nedělnické vrstvy obyvatelstva. V práci je proto užíván název Československá sociální demokracie, přestože formálně bylo toto označení platné až od října 1945.

¹¹⁷ Pro více informací o válečných obětech v řadách sociálně demokratického členstva viz např. Vojtěch DUNDR – Jan FILIPÍNSKÝ (eds.), *Padlým hrdinům. Památník obětí československé sociální demokracie v osvobozenéckém boji 1939-1945*, Praha 1947; Oldřich BERGER (ed.), *Padlým za svobodu a socialismus. Tryzna na paměť popraveným a umučeným hrdinům československé sociální demokracie*, Praha 1945.

¹¹⁸ Právo lidu 13. 6. 1945, s. 1.

¹¹⁹ Název tohoto orgánu nebyl zcela ustálený, v dobovém tisku se tak setkáme s označeními ústřední akční výkonný výbor či ústřední přípravný výkonný výbor, popř. s různými zkrácenými podobami obou těchto názvů. Pro větší přehlednost bude v práci využíváno jednotného označení ústřední akční výbor.

tajemníka¹²⁰ důležitá z hlediska organizační obnovy stranické struktury připadla Václavu Holubovi¹²¹, který již v Moskvě připravil svolání k veřejnosti, které oznamovalo, že strana obnovuje svoji činnost po dlouholetém válečném konfliktu, a současně nabádalo dřívější členy sociálně demokratické strany, aby co nejrychleji započali s opětovnou výstavbu jejích organizačních struktur¹²².

Z výše řečeného je jistě dobře patrné, že v případě sociální demokracie lze podobně jako u ostatních politických stran hovořit o tom, že její poválečná výstavba byla realizována shora a že primární role v tomto ohledu připadla prozatímnímu stranickému vedení utvořenému z politiků působících během války v exilu. Sociálním demokratům se sice nepodařilo vytvořit již v okupačních podmínkách pevnější stranický útvar působící na ilegální bázi, avšak podobně jako v případě národních socialistů lze za formální akt obnovy stranické činnosti považovat setkání domácích a zahraničních představitelů, které se uskutečnilo 28. května v Lidovém domě v Praze¹²³. Při této příležitosti došlo k doplnění ústředního akčního výboru o některé sociální demokraty navrátilí se z koncentračních táborů (např. Blažej Vilím či František Tymeš), jakož i o zástupce akčních výborů z jednotlivých žup¹²⁴. Do čela obnovené strany byl jednomyslně zvolen Z. Fierlinger, za jehož zástupce zastávající funkce prvního, druhého a třetího místopředsedy byli vybráni Bohumil Laušman, Anna Jungwirthová a F. Tymeš. Konečně novým ústředním tajemníkem strany se stal na místo odstoupivšího V. Holuba B. Vilím, který tak převzal nelehký úkol provést rychlou a dostatečně rozsáhlou výstavbu organizační struktury sociálně demokratické strany.

¹²⁰ V odborové, ale i memoárové literatuře pojednávající o politickém systému v Československu v letech 1945-1948 se často uvádí, že v čele ústředního sekretariátu sociální demokracie stál generální tajemník, avšak tato informace je pravdivá jen částečně, neboť oficiálně se toto označení začalo užívat až po prvním poválečném sjezdu strany v říjnu roku 1945, a tak pro potřeby této práce je vhodnější užívat i nadále tradiční pojmenování ústřední tajemník, se kterým se navíc setkáme též na stránkách soudobého stranického tisku.

¹²¹ Václav Holub zastával pozici ústředního tajemníka sociální demokracie jen od dubna do konce května 1945, kdy se na protest proti politice předsedy strany Zdeňka Fierlingera vzdal této funkce a na jeho místo nastoupil Blažej Vilím. Více viz Václav HOLUB, *Vítězství i prohry: život na pozadí 20. století*, Praha 1997, s. 172-173.

¹²² Více viz Právo lidu 12. 5. 1945, s. 1.

¹²³ Jakousi předehru k této události představovala schůze sociálně demokratických funkcionářů z Prahy a blízkého okolí uskutečněná 14. května 1945 v prostorách Lidového domu. Již zde sice došlo k prvnímu setkání domácích a zahraničních činitelů strany a částečnému doplnění ústředního akčního výboru, avšak vzhledem k tomu, že mezi účastníky této schůze byli pouze pražští a ze zahraničí se navrátilí funkcionáři sociální demokracie je na místě datovat okamžik formální obnovy strany až 28. květnem 1945.

¹²⁴ Prvorepubliková sociální demokracie označovala podobně jako ostatní politické strany své krajské organizace výrazem župní, neboť přestože v meziválečném Československu nakonec nevstoupil v platnost zákon zavádějící župní zřízení, odpovídaly tehdejší volební kraje zamýšleným hranicím jednotlivých žup. Po skončení druhé světové války přistoupila zpočátku sociální demokracie k obnově své organizační struktury na základě její prvorepublikové podoby, avšak vzhledem k tomu, že před parlamentními volbami v roce 1946 došlo k úpravě hranic volebních krajů, bylo postupně od označení župní organizace upuštěno a nahrazeno názvem krajská organizace.

O jejím formálním obnovením byla nově zvoleným ústředním akčním výborem informována též československou veřejnost, a to prostřednictvím slavnostní proklamace nesoucí název Českému lidu, jež byla otištěna 13. června 1945 v ústředním tiskovém orgánu strany Právo lidu¹²⁵. Tento dokument, o jehož obsahu bude ještě pojednáno v jiné souvislosti, v podstatě navazoval na již zmiňované provolání z pera V. Holuba a na československé občany se obracel s jasnou výzvou: „Jsme povinni vytvořit z československé sociální demokracie silnou a věrnou oporu republiky. Společná mravní odpovědnost za věc tak těžce vybojovanou tak nám drahou, tolika slzami zkropenou a krví vykoupenou nás zavazuje. Budoucnost, životaschopnost a pevnost naší republiky a naší lidové vlády je v našich rukou.“¹²⁶

Obnova sociálně demokratické strany byla realizována na čtyřech základních úrovních: ústředí, župní organizace, okresní organizace a konečné místní organizace. V čele sociální demokracie stál již několikrát zmiňovaný ústřední akční výbor, který po svém rozšíření na konci května 1945 čítal celkem 58 členů, mezi kterými nechyběl ani tehdejší redaktor odborářského deníku Právo lidu a jediný český držitel Nobelovy ceny za literaturu Jaroslav Seifert¹²⁷. Vnitřní struktura tohoto centrálního orgánu byla uspořádána tak, že jeho členové zvolili ze svého středu prozatímní představenstvo strany, jehož hlavním úkolem bylo, „aby v součinnosti se širším akčním výborem dokončilo organizační výstavbu strany a připravilo její řádný sjezd“¹²⁸. Vedle předsedy sociální demokracie Z. Fierlingera a jeho tří místopředsedů byli za členy tohoto provizorního vedení strany určeni Václav Majer, zástupce Prahy Josef Dudek, Jaroslav Pavlán z Moravské Ostravy, odborový předák Evžen Erban, jeho bratr a za války důstojník československé vojenské jednotky v SSSR Vojta Erban, V. Holub, Ladislav Cígler z Plzně a konečně někdejší konzulární attaché československého velvyslanectví v Moskvě a zprvu blízký spolupracovník Z. Fierlingera Vilém Bernard. Z titulu svých funkcí se schůzí užšího vedení sociální demokracie zúčastňovali s poradním

¹²⁵ První poválečné číslo ústředního tiskového orgánu sociální demokracie vyšlo 12. května 1945. Do doby konání prvního sjezdu strany v říjnu roku 1945 se nadto podařilo obnovit 3 krajské deníky: v Plzni Nový den, v Moravské Ostravě Československá demokracie, v Brně Čin. Vedle deníků disponovali sociální demokraté též řadou týdeníků, z nichž největší oblibě se těšil ústředním akčním výborem strany vydávaný Svět práce. Kromě něho vycházely v říjnu 1945 ještě tyto regionální týdeníky: v pardubické župě Budujeme, v Hradci Králové Hlas, v Mladé Boleslavi Hlas lidu, v Prostějově Hlas lidu, ve Zlíně Hlas Práce, v Českých Budějovicích Jihočech, v Táboře Jiskra, v Kladně Nové proudy. Více viz *Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie*, Praha 1946, s. 122.

¹²⁶ Právo lidu 13. 6. 1945, s. 1.

¹²⁷ Komplettní složení ústředního akčního výboru strany, působícího v tomto složení až do zvolení řádného vedení sociální demokracie v říjnu 1945, viz Právo lidu 13. 6. 1945, s. 1.

¹²⁸ Právo lidu 29. 5. 1945, s. 1.

hlasem ještě ústřední tajemník B. Vilím, šéfredaktor Práva lidu Jan Vaněk a správce hospodářských podniků strany Antonín Veselý¹²⁹.

Nedílnou a podstatnou složkou vedení obnovené sociální demokracie byl ústřední sekretariát strany v čele s B. Vilímem, sídlící v prostorách Lidového domu v Hybernské ulici v Praze. Tento orgán, jenž nesl hlavní tíhu odpovědnosti za poválečnou výstavbu stranické struktury a určoval všeobecné směrnice pro činnost krajských a okresních sekretariátů, si postupem doby vytvářel svébytnou vnitřní strukturu, která se projevovala vznikem dílčích oddělení spravujících určitý úsek agendy spadající do záležitostí ústředního sekretariátu¹³⁰. Podobná dělba a specializace práce se záhy začala vytvářet též v rámci ústředního akčního výboru strany, kde vznikla celá řada odborných komisí a zájmových sekcí, jejichž definitivní podoba se však ustálila až po stranickém sjezdu v říjnu roku 1945¹³¹. Dodejme, že v počátečním období stranické výstavby připadla důležitá role zvláště organizační komisi vedené Vladimírem Görnerem a komisi programové v čele s Oldřichem Bergrem, který se výraznou měrou podílel na vzniku obsáhlého programového dokumentu přijatého na XX. manifestačním sjezdu Československé sociální demokracie¹³².

Hlavní starostí stranického ústředí bylo zajistit co možná nejrychlejší fungování na dalších úrovních. Základní stavební kamen zde samozřejmě představovaly místní organizace vedené zprvu přípravnými akčními výbory utvořenými ze „spolehlivých a osvědčených průkopníků“¹³³ obnovené strany, jejichž hlavním úkolem bylo získat do řad sociální

¹²⁹ Více viz Právo lidu 29. 5. 1945, s. 1.

¹³⁰ V případě ústředního sekretariátu Československé sociální demokracie se postupně vyprofilovalo celkem dvanáct oddělení: organizační, branné, finanční, osobní, politické, propagační, publikační, zemědělské, živnostenské, vysídlovací a konečně oddělení odborných komisí působících při ústředním výkonném výboru strany. Ustálení vnitřní struktury sekretariátu sociální demokracie, jakož i celého jejího ústředí však spadá až do období po konání prvního poválečného sjezdu strany v říjnu 1945, a tak se předložená práce dané problematice nikterak podrobně nevěnuje. Více viz např. *Organizační řád československé sociální demokracie*, Praha 1945; *Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie*, Praha 1946, s. 280-283.

¹³¹ Vedle svébytných komisí kontrolní a finanční se v rámci poválečné Československé sociální demokracie vytvořilo celkem 20 odborných komisí (organizační, propagační, zemědělská, živnostenská, družstevní, odborová, komise žen, komise mládeže, hospodářsko-politická, kulturně politická, zahraničně politická, sociálně politická, zdravotní, veřejno-zaměstnanecká, ústavně právní, samosprávná, branná, bezpečnostní, osídlovací a konečně komise pro péči o osoby postižené válkou a nepřátelskou persekucí) a 8 oborových sekcí (sekce sociálně demokratických lékařů, novinářů, poštovních zaměstnanců, právníků, studentů, techniků, učitelů a konečně železničních zaměstnanců). Pro další informace viz Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 12, a. j. 129. Návrh organizační struktury Československé sociální demokracie adresovaný ústřednímu tajemníkovi strany B. Vilímovi, nedatováno; *Organizační řád československé sociální demokracie*, Praha 1945; *Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie*, Praha 1946, s. 280-283.

¹³² Více viz Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 8, a. j. 111. Různé materiály k XX. manifestačnímu sjezdu strany, složení organizační a programové komise.

¹³³ Praxe byla většinou taková, že funkcionáři strany z ústředí či krajů se obraceli v prvních dnech po osvobození na dřívější aktivní představitele sociální demokracie v jednotlivých obcích s výzvou, aby zahájili okamžitý nábor členů a v co nejkratší míře provedli řádné utavení místní organizace. Pro další podrobnosti viz Národní archiv

demokracie dostatečný počet členů, jenž by umožnil konání plenární čili ustavující schůze, při níž by došlo k řádnému zvolení 5-8 členného vedení místní organizace, které bylo složeno „z důvěrníka, místodůvěrníka, pokladníka a zapisovatele, při čemž také ostatní členové výkonného výboru mohou být podle místních potřeb pověřeni určitou funkcí, jako vychovatelé, kolportéři tisku a zástupci nebo referenti organizace v jiných složkách strany“¹³⁴

Vstup do místní organizace sociální demokracie byl otevřen všem československým občanům starším 16 let, „kteří projeví o organizaci zájem a jsou naprosto bezúhonní“. Ústředí strany se rovněž snažilo postupovat v tomto ohledu co nejvíce v duchu hesla „mládí vpřed“, v jednom z jeho četných pokynů vytištěných v průběhu prvních měsíců po skončení války se proto můžeme dočíst: „Při volbě funkcionářů místní organizace je nutno přihlížeti pokud možno k mladším soudruhům a soudružkám, již budou s nadšením a obětavě plnit své povinnosti, při čemž starší soudruzi budou jim radou i skutkem nápomocni.“¹³⁵

Ustavení místních organizací sociální demokracie se ovšem nepodařilo realizovat v každé obci a nejrádka dokonce docházelo k situaci, že strana disponovala na určitém místě pouze jedním členem, který byl obdobně jako u ostatních politických stran nazýván důvěrníkem. O jejich poslání nás informuje jeden ze soudobých vnitrostranických materiálů: „Vážený soudruhu, jistě se tě dotýká, že v Tvé obci stojíš osaměle... Nepochybujeme pak, že Tvým a Tobě podobných zapojením do politické a veřejné činnosti mnohé by mohlo být lepší v Tvém okolí a rozhodli jsem se proto být Ti, pokud je nám možno, nápomocni v uplatnění se Tvé dobré vůle. První krok k tomu považujeme, aby co nejdříve byla v Tvé obci ustavena místní organizace naší strany... Jest na tobě, abys nám tento první krok umožnil! Jistě v tvém sousedství se najde několik lidí, kteří smýšlí podobně jako Ty a vhodnou rozmluvou by Ti bylo možno se s nimi dohodnouti.“¹³⁶

Vyšší organizační složku představovaly okresní a župní (krajské) organizace, které již disponovaly vlastním sekretariátem¹³⁷. I v případě těchto organizací platí, že v počáteční době

Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 31, a. j. 263. Pokyny pro důvěrníky strany vydané župním sekretariátem Československé sociální demokracie v Pardubicích.

¹³⁴ Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 10, a. j. 113. Národní výbory, jejich složení, pravomoc a okruh působnosti a pokyny pro zakládání organizací strany.

¹³⁵ Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 31, a. j. 263. Pokyny ústředního sekretariátu místním přípravným výkonným výborům Československé sociální demokracie.

¹³⁶ Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 32, a. j. 270. Předvolební výzva ústředního sekretariátu určená místním důvěrníkům strany.

¹³⁷ Existence okresních sekretariátů představovala oproti prvorepublikové tradici novum, které jen dotvrzovalo skutečnost, že poválečná sociální demokracie přistupovala k procesu obnovy své organizační struktury s patřičnou vážností. O důležitosti funkce okresních tajemníků se dočítáme i z tehdejších pokynů ústředního sekretariátu určených okresním výkonným výborům: „Při navrhování kandidátů na místa okresních tajemníků musí okresní výkonný výbor postupovati nejvýš svědomitě. Tak bude především přihlížeti k tomu, aby navrhovaní kandidáti byli soudruzi svědomití, pracovití, obětaví a čestní. Na jejich činnosti bude totiž záviseti

byla jejich činnost řízena příslušnými akčními výbory, k jejichž postupnému nahrazování řádně zvolenými okresními, respektive župními výkonnými výbory docházelo až v průběhu léta roku 1945, kdy se na jednotlivých místech uskutečnily okresní konference a župní sjezdy strany se zastoupením delegátů všech doposud ustavených místních organizací toho kterého okresu či kraje.

V průběhu sjezdu Československé sociální demokracie v říjnu roku 1945 tak jediný zbývající orgán prozatímního charakteru představoval již jen ústřední akční výbor. S patřičnou dávkou hrdosti a sebevědomí reflektoval tento stav ve svém sjezdovém vystoupení i ústřední tajemník strany B. Vilím, který mimo jiné prohlásil: „Tento náš sjezd je zakončením pětíměsíčního úsilí na výstavbě naší strany a zakončuje vlastně veliké dílo tisíců našich funkcionářů, které před několika měsíci bylo započato. Tímto sjezdem totiž také zdůrazňujeme, že čsl. sociální demokracie je již řádně vybudovanou politickou stranou, že tento sjezd má likvidovat poslední prozatímní orgán naší strany, kterým je ústřední akční výkonný výbor... Od tohoto sjezdu bude tedy čsl. sociální demokracie rádně konstituovanou stranou i ve všech nejvyšších orgánech a nový, na tomto sjezdu zvolený výkonný výbor strany, bude oprávněným nástupcem strany a mluvčím strany.“¹³⁸

Pohled na poválečnou výstavbu sociální demokracie by nebyl zcela úplný, kdybychom v této souvislosti opomenuli problematiku závodních a zájmových organizací, které, byť každé jiným způsobem, představovaly svébytný rys lidově demokratického režimu v letech 1945-1948. Existence stranických organizací v závodech představovala oproti prvorepublikové tradici nezanedbatelnou změnu, vždyť v meziválečném Československu přistoupili k jejich vybudování pouze komunisté, kdežto po roce 1945 se již tento prvek projevil ve vnitřní struktuře všech tehdy působících politických stran. Nejinak tomu bylo i u Československé sociální demokracie, přestože v jejím případě byla existence závodních organizací vždy pojmána s jistou mírou despektu, což vedlo k faktu, že jejich síť zde nikdy nebyla nikdy tak rozsáhlá, jako tomu bylo v případě komunistů a v menší míře i národních socialistů.

Příčinou této neoblíbenosti závodních organizací byla zvláště skutečnost, že sociální demokraté viděli v jejich zakládání možný zdroj ohrožení odborové jednoty, symbolizované existencí „nadstranického“ Revolučního odborového hnutí. V prvních měsících po

nejenom rozvoj organizací v příslušném okrese, nýbrž i provádění četných úkolů, ať v životě politickém, hospodářském, sociálním a kulturním.“ Více o směnicích k zakládání okresních sekretariátů viz Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 31, a. j. 263. Pokyny ústředního sekretariátu určené okresním výkonným výborům československé sociální demokracie.

¹³⁸ *Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie*, Praha 1946, s. 116.

osvobození se tak ve vnitrostranických materiálech nesetkáme se žádnými pokyny, které by jakkoliv vybízely k hromadnému zakládání stranických organizací v závodech. Sociální demokracie byla sice postupem doby nucena k tomuto kroku přistoupit, leč je příznačné, že nový organizační řád strany přijatý na říjnovém sjezdu v roce 1945 nikterak neprecizoval otázku zakládání a činnosti závodních organizací strany. Jejich působnost tak nakonec upravovaly samostatné směrnice vydané ústředním výkonným výborem strany po skončení sjezdu¹³⁹, avšak hlavním impulsem k jejich většímu rozšíření se stal až nízký počet hlasů získaný během voleb do Ústavodárného národního shromáždění v roce 1946. V počátečním období organizační výstavby strany totiž mezi jejími vedoucími činiteli zcela převládal názor, který pregnančně vystihuje následující úryvek ze sjezdového vystoupení ústředního tajemníka sociální demokracie B. Vilíma: „Obávali jsme se, že budování politických organizací závodních nutně později povede k tomu, že v závodech dojde ke sporům o kompetenci mezi těmito orgány na straně jedné a mezi závodními radami a organizací odborovou na straně druhé... Zastávali jsme proto od počátku názor, že i ostatní politické strany mají od budování závodních organizací upustit. Bohužel se nám nepodařilo dosáhnout jednotného názoru v této otázce, a proto nám zbývá v budoucnosti jenom odvolat se na to, že jsme správně předpovídali.“¹⁴⁰

Politický systém nastolený v Československu po skončení druhé světové války se oproti prvorepublikovým poměrům vyznačoval tendencí vystříhat se stranickému členění stavovských a zájmových organizací. Politické strany tvořící součást Národní fronty se tak ještě před osvobozením republiky dohodly na tom, že tyto masové organizace budou budovány na nadstranických principech.

Sociální demokraté tuto skutečnost vítali a podporovali, což potvrzuje i znění již zmiňovaného manifestu Českému lidu, ve kterém se v této souvislosti doslova uvádí: „Chceme a budeme podporovati jednotné odborové organizace, jednotné hnutí družstevní, jednotné hnutí tělesné výchovy a jednotné hnutí mládeže.“¹⁴¹ Stinnou stránku této politické koncepce však představovala skutečnost, že sociální demokraté se jejím prosazováním připravovali o významnou oporu, kterou jim v prvorepublikovém období poskytovala rozvětvená síť vlastních satelitních organizací. Jejich poválečné sjednocení totiž vliv sociální demokracie výrazně oslabilo, což bylo patrné najmě v případě odborového hnutí, které se i

¹³⁹ Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 32, a. j. 269. Směrnice pro závodní politické organizace.

¹⁴⁰ *Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie*, Praha 1946, s. 124

¹⁴¹ *Právo lidu* 13. 6. 1945, s. 1.

přes svůj formálně nadstranický charakter stalo výrazným a vzhledem ke svému masovému charakteru též velmi mocným zastáncem politické linie KSČ¹⁴². Vliv sociální demokracie navíc nebyl nikterak výrazný ani v ostatních společenských organizacích, jakými byly např. Jednotný svaz českých zemědělců či Svaz české mládeže, a tak přestože se sice straničtí funkcionáři snažili zakládat na jednotlivých úrovních též vlastní mládežnické, zemědělské, ženské¹⁴³ ad. komise, nepodařilo se poválečné sociální demokracii dosáhnout již tak výrazného vlivu v rámci jednotlivých společenských segmentů, jako tomu bylo za dob existence první republiky.

Za měřítko úspěšnosti poválečné výstavby sociální demokracie lze považovat čísla uvádějící počet získaných členů a obnovených místních organizací. Z prvních dosažitelných údajů o stavu členské základny pocházejících z doby konání stranického sjezdu v říjnu roku 1945 totiž jasně vyplývá, že poválečná výstavba sociální demokracie probíhala ve srovnání s ostatními obnovenými českými stranami zdaleka nejpomaleji a že tato strana představovala v novém politickém systému nejslabší subjekt.

Vždyť jestliže tehdy nejsilnější KSČ disponovala již na počátku září 1945 přibližně 8800 místními organizacemi a 712 000 členy¹⁴⁴, pak sociální demokraté uváděli koncem října stejného roku teprve 4200 řádně ustavených místních organizací¹⁴⁵ a 250 000 členů¹⁴⁶. Ani ve srovnání s národními socialisty a lidovci nebyla pozice sociální demokracie nikterak povzbudivá. Dle neoficiálních odhadů z konce roku 1945 totiž počet členů Československé strany lidové přesahoval 340 000 osob¹⁴⁷, kdežto národní socialisté evidovali přibližně ve stejné době dokonce 450 000 členů¹⁴⁸.

¹⁴² V rámci Ústřední rady odborů zastupoval Československou sociální demokracii Evžen Erban, který po celou dobu existence poválečné sociální demokracie platil za jednoho z hlavních propagátorů úzké spolupráce s komunisty, což se bohužel plně potvrdilo i v průběhu roku 1948, kdy se E. Erban výraznou měrou podílel na „dobrovolném“ sloučení sociální demokracie s KSČ, ve které poté v letech 1948-1951 zastával pozici člena předsednictva ústředního výboru.

¹⁴³ Mezi hlavní organizátorky ženského hnutí v řadách poválečné sociální demokracie patřila zvláště Anna Jungwirthová, poslankyně Národního shromáždění a předsedkyně ženské komise při ústředním výkonném výboru strany.

¹⁴⁴ Více o vývoji členské základny KSČ v prvních měsících po skončení války viz Jaroslav OPAT, *O novou demokracii. Příspěvek k dějinám národně demokratické revoluce v Československu v letech 1945-1948*, Praha 1966, s. 60.

¹⁴⁵ *Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie*, Praha 1946, s. 122.

¹⁴⁶ Z regionálního hlediska měli tehdy sociální demokraté nejvíce členů v pražském kraji, kde bylo celkem 47 208 členů, a naopak nejmenší údaje vykazoval kraj karlovarský s 1956 členy. Více viz Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 12, a. j. 129. Různé materiály organizačního oddělení ústředního sekretariátu strany, regionální srovnání počtu místních organizací z prosince 1935 a října 1945.

¹⁴⁷ Miloš TRAPL, *Československá strana lidová*, in: J. Malíř – P. Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004*. 2. díl: 1938-2004, Brno 2004, s. 1179.

¹⁴⁸ Jiří KOCIAN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948: organizace, program, politika*, Brno 2002, s. 96.

Druhý možný úhel pohledu představuje srovnání poválečných údajů o vývoji členské základny se stavem z konce prvorepublikového období. V tomto ohledu je zde sice patný částečný nárůst, neboť v roce 1937 uváděla tehdy celostátně působící sociálně demokratická strana přibližně 245 000 členů¹⁴⁹, avšak v této souvislosti je nutné si uvědomit, že všechny povolené strany svůj počet členů oproti meziválečnému období výrazně zvýšily a že v případě Československé sociální demokracie byl tento nárůst zdaleka nejmenší. Sami sociální demokraté proto v svých tiskových orgánech mnohem více zdůrazňovali skutečnost, že obnovená strana je co do počtu svých členů silnější než před válkou¹⁵⁰. Mnohem lépe však nastalou situaci vystihl deník plzeňské župy Nový den, který v jednom ze svých srpnových čísel uvedl následující slova: „Netajíme se tím, že určitá část dřívějšího členstva podlehl jednak prudké agitaci jiných stran, jednak touze po jednotnosti z počátku nesprávně chápané. V jednom však jsme rozhodně silnější než ostatní! V čistotě lidí, kteří se k nám hlásí a u nás pracují – v tom, že máme dnes stranu oprostěnou od všech živlů, které z pohodlnosti nebo z jiných zájmů jdou vždy s tím, o němž soudí, že bude silnější. A to, co budí zdání síly, může se v určitých situacích ukázat slabostí a naproti tomu strany, byť početně slabší, ale jednolitá a opřená o uvědomělé členstvo, má sílu přesahující záznamy členských matrik.“¹⁵¹ Jaké důvody se však skrývají za skutečností, že dříve nejmasovější strana se po skončení druhé světové války stala nejslabším článkem českého stranickopolitického systému?

Již v úvodu bylo řečeno, že obnovená sociálně demokratické strana vstupovala do nového období své existence s velkými obtížemi. Nezanedbatelnou roli zde jistě sehrály již zmiňované ztráty na životech mezi předními funkcionářskými kádry a stejně tak skutečnost, že na rozdíl od KSČ sociální demokracie během války zcela přerušila svoji činnost, ba dokonce se již v prosinci roku 1938 sama dobrovolně rozpustila, a v roce 1945 bylo proto nutné obnovovat stranickou organizaci takřka od základů. Všechny tyto faktory poválečnou výstavbu strany výrazně ztěžovaly, nicméně hlavní příčina obtíží tkvěla zvláště v nejasné

¹⁴⁹ Pokud jde o počet místních organizací, pak zde naopak došlo k částečnému poklesu, neboť v roce 1937 disponovala strana v českých zemích celkem 5195 místními organizacemi. Je příznačné, že v archivu strany jsem našel dokument srovnávající poválečný stav členské základny nikoliv s údaji z roku 1937, nýbrž z roku 1935, oproti kterému všechny krajské organizace vyjma plzeňské hlásily nárůst členské základny. V brněnském, mladoboleslavském a již zmiňovaném plzeňském kraji se sice ke konci října 1945 nepodařilo ve srovnání s rokem 1935 ustavit vyšší počet místních organizací, avšak ve všech zbylých krajích se tyto údaje podařilo překonat. Více viz Jan KUKLÍK, *Československá sociálně demokratická strana dělnická*, in: J. Malíř - P. Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004*. 1. díl: 1861-1938, Brno 2005, s. 697; Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 12, a. j. 129. Různé materiály organizačního oddělení ústředního sekretariátu strany, regionální srovnání počtu místních organizací z prosince 1935 a října 1945.

¹⁵⁰ Viz např. *Právo lidu* 24. 7. 1945, s. 1.

¹⁵¹ *Nový den* 26. 8. 1945, s. 1.

politice vedení ohledně samotné budoucnosti obnovené sociální demokracie a smyslu její další existence.

Vůle po jednotné podobě socialistického tábora se totiž neprojevovala jen v řadách sociálně demokratického exilu, ale i mezi domácími představiteli strany. Přední prvorepublikový politik a za války aktivní účastník domácí protinacistické rezistence Ivan Dérer k tomu ve svých memoárech uvádí toto: „My, kteří jsme překonali válku v tzv. protektorátu, částečně i v jeho vězeních, a neměli dostatek informací, co se politicky dělo venku, jsme si poválečný vývoj představovali také tak, že socialistické strany budou směřovat k jednotě. Domnívali jsme se, že i u nás bude možné něco na způsob anglické Labour party, která by pro parlamentní součinnost sdružovala nejen sociální demokraty, národní socialisty a komunisty, ale případně i křesťanské sociály.“¹⁵²

Je nutné na tomto místě zdůraznit, že v počátečním období se propagace hesla o brzkém vytvoření jednotné socialistické strany týkala opravdu takřka všech hlavních představitelů obnovené sociální demokracie. V jejích programových dokumentech z této doby, mezi které lze zařadit jednak již zmiňované proklamace k veřejnosti, jednak tzv. Program akčního výboru Československé sociální demokracie, se tak můžeme většinou dočíst, že strana sice byla obnovena, leč jejím hlavním cílem zůstává pracovat i nadále ve prospěch co možná nejrychlejšího vytvoření jednotného socialistického hnutí. Výstižné zachycení tehdy převládajících nálad podává i následující výňatek z řeči B. Laušmana, přednesené v červenci roku 1945 během jeho pobytu v Moravské Ostravě: „Naše strana se nikdy nevzdá myšlenky socialistické jednoty, nejenom v měřítku národním, nýbrž i státním. Jednota bude na denním pořádku ihned, jakmile na troskách kapitalismu začneme budovat socialismus... Ovšem do té doby, dokud nebudou zde podmínky pro vytvoření této jednoty, sociální demokracie bude dělat i nadále poctivou a nesmlouvavou politiku bloku, který je jádrem národní fronty a v jehož rukou leží osud republiky.“¹⁵³

Pozornost si v této souvislosti zalouží i Akční program československé sociální demokracie, který vznikl v průběhu prvních týdnů po osvobození a až do okamžiku konání prvního sjezdu strany v říjnu roku 1945 plnil roli jejího hlavního programového dokumentu¹⁵⁴. Svým obsahem sice tento program fakticky kopíroval znění stejnojmenného a v práci již

¹⁵² Ivan DÉRER, *Antifierlinger. Politické paměti 1945-1949*, Praha 1993, s. 17.

¹⁵³ Právo lidu 11. 7. 1945, s. 1.

¹⁵⁴ V samotném dokumentu se v této souvislosti můžeme dočíst: „Jde zde zatím jen o stručné a zhuštěné programové these, které budou v agitačně propagační praxi a v práci státně budovatelské propracovány a prohlubovány jednotlivé body našeho akčního programu, které zde budou podrobněji rozvedeny v odborných komisích a pak z nich bude sestaven rozšířený a podrobný program stany...“ Více viz *Program akčního výboru Československé sociální demokracie*, Praha 1945, s. 3.

zmiňovaného dokumentu vzniknuvšího v rámci Československé sociálně demokratické skupiny v Londýně, avšak v jednom podstatném ohledu se od něj odlišoval. Na rozdíl od něj totiž počítal s obnovením samostatné sociálně demokratické strany v poválečném Českoslovesnku. Nutno ovšem současně podotknout, že moment samostatnosti zde nebyl nikterak výrazně akcentován. Sociální demokracie se naopak zcela jasně přihlásila k tomu, že chce být „jedním z plířů národního bloku pracujícího lidu měst a venkova a nositelkou myšlenky organizační a politické jednoty těchto stran. Náš ideál: Jednotná strana pracujícího lidu - musí být a bude nejenom záštitou širokých vrstev lidových, ale i záštitou republiky.”¹⁵⁵

Z výše uvedených citací snad zřetelně vyplývá, že počáteční období poválečné existence sociálně demokratické strany bylo doprovázeno vážným rozporem, který musel zcela zákonitě zapříčinit značné oslabení obnovené strany. Její dřívější členové či sympatizanti rekrutující se najmě z řad dělnictva totiž dost dobře nechápali, proč má vlastně v nových poměrech dojít k obnově „staré“ sociální demokracie a raději houfně přecházeli do řad KSČ, ve které viděli vlasteneckou, minulostí nezatíženou a ideám sociální spravedlnosti oddanou politickou stranu. Jasnou představu o dalším směřování sociálně demokratické strany navíc neměli ani její vedoucí činitelé, kteří většinou hovořili o tom, že sociální demokracie chce být nástrojem zdárné realizace košického vládního programu, avšak zároveň neopomněli vždy zdůraznit, že „její stranickopolitická existence jest jenom prostředek k dosažení, udržení a prohloubení vyšších státněpolitických a hospodářských zájmů našeho lidu, naší státní samostatnosti“¹⁵⁶.

Celkově lze tedy shrnout, že sociální demokraté se ve zde sledovaném období potýkali se závažným problémem nevymezenosti své základní politické linie. Oproti prvorepublikové tradici zde byl patrný nemalý příklon doleva, strana se „programově hlásila k socialismu a jeho uskutečnění považovala za úkol dne“¹⁵⁷. Od okamžiku své poválečné obnovy se navíc orientovala na úzkou spolupráci s KSČ a věřila v její oboustrannou prospěšnost. První vážným varováním o nesprávnosti této politické linie se staly již výsledky parlamentních voleb z května roku 1946. Ty sice nastartovaly postupem doby se prohlubující názorovou polarizaci uvnitř strany, přesto se však sociální demokraté i nadále snažili profilovat jako určitý středový subjekt, který věří v dlouhodobou životaschopnost politického systému Národní fronty a usiluje o loajální spolupráci jak s demokratickými stranami na straně jedné, tak s představiteli KSČ na straně druhé. Od myšlenek na brzké vytvoření jednotné socialistické strany bylo sice záhy upuštěno a sociální demokracie již ve svém programu

¹⁵⁵ *Program akčního výboru Československé sociální demokracie*, Praha 1945, s. 20.

¹⁵⁶ *Právo lidu* 13. 6. 1945, s. 1.

¹⁵⁷ Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 54.

přijatém na prvním poválečném sjezdu v říjnu roku 1945 jasně zdůraznila nezbytnost své dlouhodobé existence, když proklamovala, že její samostatnost „je potřebou budování státu a zájmem nejširších vrstev československého pracujícího lidu“¹⁵⁸. Avšak nepřeklenutelný rozpor zůstal i nadále zachován, neboť Československá sociální demokracie si až do svého zániku nedokázala nikdy definitivně odpovědět na otázku, zdali se má vyprofilovat jako důsledně demokratický subjekt s jasným programem, politikou a taktikou, které by představovaly ucelenou alternativu vůči komunistickým snahám směřujícím k nastolení mocenského monopolu jedné strany. Toto vnitřní lavírování a nejednoznačnost se pak zcela jasně projevil během únorových dnů roku 1948.

5.3. Nová strana?

Poměry nastolené v Československu po skončení druhé světové se vyznačovaly výrazným akcentováním myšlenky o revolučnosti doby. Politická, hospodářská, sociální, ale i kulturní soustava se neměla či spíše nesměla vrátit zpět k roku 1938, ba naopak měly být budovány na zcela nových základech.

Dosti výmluvná je v tomto ohledu následující citace z deníku župní organizace sociálně demokratické strany v Plzni: „Nynější revoluce úplně změnila základy našeho národního života a naše myšlení se tomu faktu musí přizpůsobit. Kdo tomuto neporozumí, je ztracen a nikdo ho nezachrání. Cesta nazpět je nemožná, nutno jít jen kupředu a zase kupředu.“¹⁵⁹

Duchem doby byly zasaženy též povolené politické strany, které nepatřily jen k hlavním hybatelům poválečným změn, ale byli jimi i samy výrazným způsobem ovlivněny. V procesu své organizační obdoby tak postupně získávaly modifikovanou podobu, dosti odlišnou od té, kterou se vyznačovaly během své prvorepublikové existence. Týkalo se to samozřejmě i obnovené sociální demokracie, u které bude v této souvislosti upozorněno na dva aspekty, ve kterých strana doznala oproti minulosti podstatných změn.

První z nich se týká skutečnosti, že poválečné vedení sociálně demokratické strany bylo tvořeno výhradně osobami, které za první republiky nepatřily k hlavním symbolům tehdejší politické linie strany. Je sice pravdou, že podobná generační výměna se projevila i v řadách ostatních stran, avšak v každé z nich působilo na čelných místech i nadále nemálo příslušníků, kteří byli výrazně činní již před rokem 1939. Tento stav však nezapříčinila jen válka, která připravila o život celou řadu předních činitelů prvorepublikové sociální demokracie, ale i fakt,

¹⁵⁸ Petr PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické*, Praha 1999, s. 250.

¹⁵⁹ Nový den 13. 6. 1945, s. 1.

že v samotné straně převažovaly po osvobození hlasy volající nejen po praktickém a ideovém odlišení od její prvorepublikové podoby, nýbrž i po výrazných změnách v ohledu personálním. Touha po personální obměně je patrná i v soudobých stranických materiálech, ve kterých je možné se v této souvislosti mimo jiné dočíst: „Jsme vedeni snahou dosadit na vedoucí místa lidi politicky neopotřebované a nezatížené. Chceme vytvořit nový typ politického pracovníka: charakterního, uvědomělého, vzdělaného a pracovitého. Obracíme se na všechny, kteří souhlasí s takovým pojetím politické práce, o podporu.“¹⁶⁰

Logicky se zde však nabízí otázka, jak se na nastalou situaci dívali příslušníci staré generace ve straně, vždyť konce války se dožily takové osobnosti, jakými jistě byli např. Ivan Dérer, Adolf Meissner či bratr prezidenta republiky Vojta Beneš, leč žádný z nich se do dějin sociální demokracie v letech 1945-1948 nikterak výrazným způsobem nezapsal. Tito zasloužilí funkcionáři jistě nebyli v mnoha ohledech spokojeni s poměry v poválečné sociální demokracii, nesouhlasili s její orientací na úzkou spolupráci s KSČ a v pozdější době podporovali snahy antifierlingerovského křídla, avšak domnívám se, že je vcelku opodstatněné přijmout v této souvislosti závěr, že převážná většina z nich akceptovala nutnost generační výměny, ba dokonce ji vítala a neusilovala o žádné vedoucí funkce ve straně¹⁶¹.

Zároveň je ale možné si povšimnout skutečnosti, že příslušníci z řad staré generace nebyli ztotožnění s tím, že snaha o budování „nové“ sociálně demokratické strany se projevovala až přílišným despektem k její prvorepublikové minulosti, již oni sami osobně utvářeli a byli na ni patřičným způsobem hrdi. Výmluvný je v tomto ohledu dokument, který je uložen v pozůstalosti R. Bechyněho a pochází z doby po konání parlamentních voleb v květnu roku 1946, celý text se vyznačuje značnou polemičností s tehdejší politickou linií praktikovanou vedením sociální demokracie, které je, jak dokládá následující citace, kritizováno právě i za svůj postoj vůči stranické minulosti: „Odpor vedení k silné tradici strany šel tak daleko, že v prvních týdnech po válce nesměla se v ústředním listě a tisku strany objeviti ani jména mrtvých mučedníků strany! Žádná jiná strana nezacházela s podobnými hodnotami tak špatně, ale žádná také tak špatně nedopadla ve volbách.“¹⁶²

Personální obměna a důraz na mladé, minulostí nezatížené lidi představuje jistě zaznamenáníhodný jev historie poválečné sociální demokracie, avšak mnohem zásadnější změnu prodělala tato strana co do své orientace na potenciální voliče. Pro všechny povolené

¹⁶⁰ Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 31, a. j. 263. Propagační materiál župní organizace Československé sociální demokracie v Praze.

¹⁶¹ Více k této otázce viz např. Ivan DÉRER, *Antifierlinger. Politické paměti 1945-1949*, Praha 1993, s. 21-28.

¹⁶² Archiv Národního muzea, f. Rudolf Bechyně, k. 5, a. j. 338. Manifest sociálně demokratické staršiny, nedatováno.

strany působící v poválečném Československu totiž platí, že se již nechápaly jako subjekty zájmové či stavovské reprezentující jen dílčí část populace a naopak se snažily přivést do svých řad zástupce všech společenských tříd, skupin a vrstev.

Výše uvedený jev se týkal i Československé sociální demokracie v letech 1945-1948, jejíž proces organizační obnovy byl navíc výrazně umocněn skutečností, že tato strana po skončení druhé světové války přišla o celou řadu svých dřívějších členů a voličů z dělnických vrstev, kteří v nemalých počtech přecházeli do řad KSČ¹⁶³. Vedení strany si této nepříznivé situace bylo samozřejmě dobře vědomo a již od počátku se ji snažilo řešit pomocí zvýšeného zaměření na nedělnické vrstvy obyvatelstva. V již několikrát zmiňovaném manifestu s názvem Českému lidu se tak můžeme v tomto ohledu dočíst: „Neobracíme se jenom na dělníky. Vyzýváme právě tak naše zemědělce, řemeslníky, úředníky a duševní pracovníky k bratrské spolupráci. To, co zde říkáme, je také vaším zájmem a vaší věcí!“¹⁶⁴ Ještě výstižněji pak zachycuje tuto problematiku náborová výzva župní organizace sociální demokracie v Olomouci z prvních dnů po osvobození, ve které se doslova uvádí: „Náš velký vůdce politický, velký filosof života, president Osvoboditel T. G. Masaryk řekl: „Otázka sociální není otázkou pouze jedné třídy a kasty, jest otázkou nás všech. Jest otázkou mravnosti, úsilí a účinné humanity. Otázka sociální musí býti rozřešena celá a kladně, a to znamená: osvětlit a oteplít hlavy a srdce všech, duchu dát moc nad hmotou“. K tomuto cíli sjednotíme všechny síly pracujícího lidu všech oborů, ať ruku nebo ducha – ať dělník či rolník, obchodník, živnostník, veřejný neb soukromý zaměstnanec.“¹⁶⁵

Orientace poválečné sociální demokracie na nedělnické vrstvy obyvatelstva se snad nejvýrazněji projevovala v případě jejích snah o získání podpory ze strany zemědělského živlu, tedy primárně bývalých stoupenců a voličů zakázané agrární strany. V soudobých tiskových orgánech¹⁶⁶ sociální demokracie se proto velmi často objevovaly na apely české rolníky, již byli ujišťováni o tom, že „na novém odznaku české sociální

¹⁶³ Přesná čísla zde samozřejmě nejsou k dispozici, ve zprávě osobního oddělení strany o náladě mezi členstvem z dubna roku 1946 se v této souvislosti uvádí: „Odpovědi v tomto směru kolísají mezi 10-80 procenty, v některých případech udáváno dokonce 100 procent, prozatím vychází průměrně 45 procenty. Uvádí se, že odešlo členstvo hlavně z řad dělnictva, dále funkcionáři, jiní aktivní členové, což nám vadí v aktivitě.“ Více viz Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 12, a. j. 129. Různé materiály osobního oddělení ústředního sekretariátu strany, předběžná zpráva o náladě mezi členstvem z 24. 4. 1946.

¹⁶⁴ Právo lidu 13. 6. 1945, s. 1.

¹⁶⁵ Národní archiv Praha, f. Československá sociální demokracie (1920-1948), k. 31, a. j. 263. Propagační materiál župní organizace strany v Olomouci.

¹⁶⁶ Snaha o získání voličů z českého venkova byla patrná též z toho, že od soboty 22. září 1945 začalo stranické ústředí vydávat týdeník Právo lidu zemědělcům.

demokracie vynikají také klasy, jako symbol zemědělcovy práce a jeho úsilí“ a že „lidé, kteří dnes tuto stranu vedou, mají všechno porozumění pro zemědělce a náš český venkov“¹⁶⁷.

Sociální demokraté nadto již ve svých prvotních programových dokumentech z této doby podporovali provedení všeobecné pozemkové reformy, díky níž se základem nové podoby zemědělství měly stát soběstačné rodinné usedlosti, a i ostatní jimi předkládané návrhy (např. zvýšená mechanizace či rozvoj zemědělského školství) se museli českému rolníkovi jistě zamlouvat¹⁶⁸.

Veškeré tyto snahy se ale jen stěží mohly vyrovnat s faktem, že sociální demokracie nedisponovala na rozdíl od KSČ takovými mocenskými prostředky, které by jim umožnily získat na českém venkově širší podporu. Řízení poválečného přidělování půdy a stejně tak další populistické kroky tehdejšího ministra zemědělství Juliuse Ďuriše totiž jistě nemalou měrou přispěly k vítězství komunistů ve volbách v květnu roku 1946. Sociální demokraté však svým potenciálním voličům z těchto společenských vrstev nic obdobného nabídnout nemohli. Nutno sice podotknout, že poválečné sociálně demokratické straně se vskutku podařilo přivést do svých řad nemálo rolníků¹⁶⁹ a stejně tak některé dřívější funkcionáře agrární strany¹⁷⁰, leč mnohem podstatnější je v tomto ohledu skutečnost, že žádný z těchto zisků nemohl plně zacelit mnohem rozsáhlejší ztráty, které tato strana utrpěla na úkor KSČ mezi svým tradičním elektorátem z řad dělnických vrstev.

Obdobný závěr lze poté zaujmout i v případě snah sociální demokracie profilovat se též jako stana hájící zájmy středních a drobných živnostníků, řemeslníků a obchodníků. Stále jasněji se totiž projevovala skutečnost, že v poválečném politickém systému Národní fronty si Československá sociální demokracie jen těžko hledala svou novou pozici a uplatnění. Tradiční elektorát z řad dělnictva byl do značné míry inkorporován komunisty a snahy o zisk příznivců mezi střední vrstvou - drobnými živnostníky či státními úředníky - musely zákonitě skončit neúspěšně, neboť zde naopak silnou pozici měli národní socialisté. Samotná politika vedení strany navíc její navíc její nové „všelidové“ orientaci moc nenapovídala, vždyť

¹⁶⁷ Právo lidu 1. 9. 1945, s. 2.

¹⁶⁸ Více viz např. *Program akčního výboru Československé sociální demokracie*, Praha 1945, s. 10-11.

¹⁶⁹ Historik Karel Kaplan v jedné ze svých mnoha knih uvádí, že na jaře 1946 měla Československá sociální demokracie celkem 352 840 členů, z nichž rolníci tvořili přibližně 21 %. Pro úplnost dodejme, že zastoupení dělnictva mezi členstvem strany činilo tehdy asi 34 %. Více viz Karel KAPLAN, *Československo v letech 1945-1948. I. část*, Praha 1991, s. 41.

¹⁷⁰ Ve volbách do Ústavodárného Národního shromáždění v květnu 1946 byli za Československou sociální demokracii zvoleni někdejší agráři Zdeněk Bezděk, Antonín Gottvald a Oldřich Smejkal, jenž se na příští dva roky stal dokonce předsedou zemědělského výboru parlamentu. Více o bývalých funkcionářích agrární strany v řadách poválečné sociální demokracie viz např. Ladislav Karel FEIERABEND, *Politické vzpomínky III*, Brno, 1996, s. 317; Josef TOMEŠ, *Představitelé zakázaných českých politických stran ve stranách Národní fronty (1945-1948)*, in: Na pozvání Masarykova ústavu 1, Praha 2002, s. 151-168.

minimálně v počátečním období po skončení války vystupovala sociální demokracie často dokonce radikálněji a levicověji než samotní komunisté. Tato teze je dobře patrná zvláště na příkladě poválečného znárodnění realizovaného pomocí dekretů prezidenta republiky v říjnu 1945, neboť to byli právě představitelé sociální demokracie, kteří na rozdíl od komunistů již v prvních poválečných měsících, ale též během moskevských jednání o podobě vládního programu, volali po hlubším zásahu do vlastnických poměrů¹⁷¹. „Neuvědomovali si však, že nemá smysl vstupovat s komunisty na kolbiště, ve kterém byli zvyklí dlouhodobě se pohybovat a kde se hrálo podle jejich pravidel.“¹⁷² Výsledky následných parlamentních voleb totiž jasně dokázaly, že i přes znatelný příklon poválečné sociální demokracie doleva se velká většina dělnického obyvatelstva nepřiklonila na její stranu, nýbrž na stranu komunistů, kteří sklidili hlavní část úspěchu za provedení rozsáhlých socializačních přeměn.

Na závěr této kapitoly je na místě zdůraznit, že poválečná sociální demokracie skutečně představovala novou stranu, a to jak ve svém vedení, tak ve složení členské základny. V jejích řadách i nadále působili dělníci, doplnění nyní též o stoupence z řad zemědělců, živnostníků či státních úředníků. Záhy se však ukázalo, že sociální demokracii zřetelně schází krystalizační bod, na který by mohla upřít hlavní část své pozornosti. Opomeneme-li totiž komunisty, kterým se podařilo proniknout do všech vrstev a skupin obyvatelstva, lze u zbylých dvou stran vysledovat vcelku jasnou profilaci. Jestliže u národních socialistů byla patrná podpora z řad střední a vyšší vrstvy městského obyvatelstva, pak typickým voličem lidovců byl naopak venkovský člověk vyznávající konzervativní hodnoty vycházející z křesťanských zásad. V případě sociální demokracie je však podobné vymezení více než problematické. Tato strana již jistě nepředstavovala subjekt hájící jen zájmy dělnictva, avšak charakterizovat poválečnou sociální demokracii jako široké hnutí dělníků, zemědělců, živnostníků a inteligence je taktéž nemožné. Její volební výsledky a početní stav členské základny jsou v tomto ohledu více než výmluvné.

¹⁷¹ Více o poválečném znárodnění viz např. Drahomír JANČÍK, *Zásady a průběh znárodnění v roce 1945 (a podíl národohospodářských elit sociální demokracie)*, in: H. Fajmon – S. Balík – K. Hloušková (eds.), *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*, Brno 2006, s. 96-111; Karel KAPLAN, *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968; Jiří KOCIAN, *Znárodnění v programu československých politických stran*, in: H. Fajmon – S. Balík – K. Hloušková (eds.), *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*, Brno 2006, s. 84-95; Jiří PERNES, *Společenské a politické předpoklady znárodnění v Československu v roce 1945*, in: H. Fajmon – S. Balík – K. Hloušková (eds.), *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*, Brno 2006, s. 77-83.

¹⁷² Jan DOBEŠ, *Socialismus v politické teorii a praxi let 1945-1948*, in: Z. Kokošková - J. Kocian - S. Kokoška (eds.), *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*, Praha 2005, s. 282.

6. Závěr

Na tomto místě bych rád shrnul hlavní poznatky, které jsem nabyt v průběhu psaní této práce, která pojednává o předpokladech obnovy poválečné sociální demokracie.

Předně je nutné uvést, že v práci jsem se věnoval období, které se vyznačuje velkou bouřlivostí, neřkuli až revolučností. Konec války totiž neznamenal pouze osvobození a obnovení Československé republiky, ale i výraznou změnu v jejím politickém a stejně tak ekonomickém systému. Kořeny těchto změn je nutné hledat již v první polovině třicátých let a tehdy probíhající světové hospodářské krizi. Následný válečný konflikt poté jen utvrdil přesvědčení mnoha lidí, že k tomu, aby se již nikdy v budoucnu neopakoval hrůzný zážitek války a strach z hospodářské krize je nutná výstavba nového společenského řádu, který by byl výrazně lepší a sociálně spravedlivější než ten, který byl založen na zásadách soukromokapitalistického podnikání a liberálního individualismu.

V podmínkách poválečného Československa se tento všeobecný postoj promítal ve snaze najít novou podobu demokracie. Ta měla i nadále zajišťovat dodržování základních lidských práv a svobod, avšak vyznačovala se limitovaným pluralismem, který se projevoval jednak zakázáním obnovy některých politických stran, jednak jednotnou podobou hlavních společenských organizací a zvláště pak citelnými zásahy do sociálně ekonomické oblasti. V tomto zvláštním období se též realizovala - mnohými obtížemi provázená - poválečná obnova sociálně demokratické strany.

Při studiu této problematiky jsem dospěl k závěru, že zde sledované téma je zajímavě minimálně ze dvou aspektů. Prvním z nich je samotný proces výstavby sociálně demokratické strany, na kterém je možné dokumentovat společné rysy poválečné obnovy uplatnitelné v případě všech politických stran. Tyto subjekty se totiž i přes svou nemalou odlišnost vyznačovaly společným cílem - získat do svých řad co možná největší počet členů a v následných volbách i co možná největší počet hlasů. Tomuto společnému cíli podřizovaly povolené strany tvořící tzv. Národní frontu svoji agitaci, program, strukturu a v neposlední řadě též svoji každodenní politickou praxi. Při pohledu na jejich činnost lze totiž vcelku jednoduše zjistit, že všechny tehdy existující politické strany již nereprezentovaly zájmy jen dílčí skupiny obyvatelstva, ba naopak se snažily vystupovat jménem všech společenských vrstev. Proces jejich poválečné obnovy tuto skutečnost jednoznačně potvrzuje a je, jak jsem se v práci také pokusil dokázat, patrný zvláště u Československé sociální demokracie.

Druhým zásadním poznatkem této práce je skutečnost, že základním axiomem poválečného působení sociálně demokratické strany je její vztah ke komunistické straně. Sociální

demokracie totiž prodělala po druhé světové válce výraznou změnu, která se projevila jejím rázným příklonem doleva. Tímto krokem se však strana dostala do prostor, kde tradičně operovali komunisté, a ztrácela svou dřívější pozici politického subjektu nabízející jasnou demokratickou alternativu vůči programu komunistů. Celkově lze proto vývoj sociální demokracie nejenom ve zde sledovaném období, ale po celou dobu její poválečné existence charakterizovat jako období neúspěšného hledání nové identity, jejímž stěžejním bodem byl právě vztah ke Komunistické straně Československa. Tato nevyhraněnost a vnitřní nejednota sociální demokracie se poté projevily i v únorových dnech roku 1948, jež ve svých důsledcích nevedly jenom k nastolení mocenského monopolu komunistické strany, ale též k následnému zániku samostatné sociální demokracie, která byla tak na více než čtyřicet let zcela vyřazena z českého politického systému a přežívala jen v exilovém prostředí.

Poválečný vývoj této strany byl výrazně ovlivněn negativními zkušenostmi, jež přinesla mnichovská krize a následná éra druhé republiky. Po skončení druhé světové války bylo zřejmé, že prostý návrat k prvorepublikovému politickému systému není možný a že vývoj směřuje nezadržitelně doleva. Sociální demokracie samozřejmě tuto změněnou situaci reflektovala a výrazem zde byl její návrat k tradičním socialistickým požadavkům, jejichž přijetím a následným prosazováním se začala přibližovat nikoliv k programu prvorepublikové sociální demokracie, ale spíše k ideám sociální demokracie z dob Rakouska-Uherska.

Válečným vývojem byly však též proměněny, jak již bylo řečeno, její vztahy ke komunistické straně, dřívějšímu úhlavnímu nepříteli. Úzká spolupráce těchto dvou stran působila v roce 1945 jako hlavní činitel, který rozhodoval o hloubce a rozsahu tehdy probíhajících společenských změn. Orientace na komunistickou stranu nicméně nebyla většinou sociálně demokratických funkcionářů chápána zcela výlučně, neboť v jejich představách alespoň zpočátku převládala koncepce dlouhodobé konsensuální spolupráce tří socialistických stran v rámci tzv. Socialistického bloku, která měla v konečné podobě vyústit v jejich organizační sjednocení. Jakmile se však záhy po válce vztahy mezi národními socialisty a komunisty začaly komplikovat, ztratila tato koncepce na významu. Hlavní vinu za brzký zánik Bloku přičítali sociální demokraté národním socialistům, neboť si dlouhou dobu odmítali připustit, že myšlenka Socialistického bloku byla již od samého počátku zcela záměrně projektována tak, aby co nejvíce usnadnila prosazování komunistické politiky. Minimálně do květnových voleb v roce 1946 proto Československá sociální demokracie setrvala na platformě úzké spolupráce s KSČ, která však v tomto spojení představovala jasně dominantního partnera.

V jednom podstatném ohledu se však poválečná sociální demokracie od KSČ i nadále odlišovala. Je sice pravda, že sociální demokraté si tehdy ve svém snažení kladli takřka stejný cíl jako komunisté, když společným ideálem zde byla společnost odměňující dle potřeb. Obě strany se však zcela lišily v prostředcích, jimiž chtěly tohoto cíle dosáhnout. Přestože komunisté hovořili též o jakési specifické cestě k socialismu skrze lidovou demokracii, tyto veřejné proklamace měly pouze zastříti skutečnost, že jejich hlavní snahu představuje i nadále co možná nejrychlejší nastolení vlastního mocenského monopolu. Sociální demokraté - minimálně jejich většina - se naproti tomu nikdy nezřekli pravidel demokratického vládnutí a právního státu, i když jejich skutečnou realizaci v pravém slova smyslu měl zajistit až nový, na socialistických základech vybudovaný společenský řád.

Na samý závěr již jen dodejme, že předložená práce představuje dílčí studii o dějinách Československé sociální demokracie v letech 1945-1948. Domnívám se, že se mi vcelku podařilo postihnout všechny hlavní aspekty spojené s procesem poválečné obnovy této strany, a to včetně specifického zřetele k jejím předpokladům položeným v rámci jak domácího, tak zvláště zahraničního odboje během druhé světové války. Ke kompletnímu postižení a zhodnocení role sociálně demokratické strany v československém politickém systému v letech 1945-1948 však tato práce stačit nemůže. Nicméně věřím, že i přesto bude má práce představovat první krok na cestě k lepšímu a hlubšímu zmapování dějin sociálně demokratické strany v tomto pro ni tak bouřlivém období.

7. Seznam využitých pramenů a literatury

Archivní prameny

1. Národní archiv v Praze

fond 100/24 – Klement Gottwald

fond 1083/2 – Československá sociální demokracie (1920-1948)

fond 1153 – Bohumil Laušman

2. Archiv národního muzea

fond Rudolf Bechyně

fond Zdeněk Fierlinger

Tištěné prameny

Organizační řád československé sociální demokracie. 1. vyd. Praha: Československá sociální demokracie, 1945.

Program akčního výboru Československé sociální demokracie. 1. vyd. Praha: Československá sociální demokracie, 1945.

Protokol XX. manifestačního sjezdu Československé sociální demokracie. 1. vyd. Praha: Československá sociální demokracie, 1946.

Věrní jsme zůstali: účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji. 1. vyd. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947.

Noviny a časopisy

Nová svoboda: list pro informaci hospodářskou, politickou a kulturní. Londýn, 1941-1945.

Nový den. Plzeň, 1945.

Právo lidu. Praha, 1945.

Literatura

BARNOVSKÝ, Michal. *Na cestě k monopolu moci: mocenskopolitické zápasy na Slovensku v letech 1945-1948*. 1. vyd. Bratislava: Archa, 1993.

BECHYNĚ, Rudolf. *Pero mi zůstalo: 1938-1945*. 1. vyd. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947.

BELDA, Josef a kol. *Na rozhraní dvou epoch*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968.

- BOUČEK, Miroslav – KLIMEŠ, Miloslav – VARTÍKOVÁ, Marta. *Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu*. 1. vyd. Praha: Svoboda 1975.
- BROKLOVÁ, Eva. Československo na cestě k totalitarismu. In *Na pozvání Masarykova ústavu I*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004. s. 137-144.
- DÉRER, Ivan. *Antifierlinger. Politické paměti 1945-1949*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství GTA, 1993.
- DOBEŠ, Jan. Socialismus v politické teorii a praxi let 1945-1948. In *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. 1. vyd. Praha: Národní archiv - Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. s. 276-286.
- DRTINA, Prokop. *Československo můj osud: kniha života českého demokrata 20. století. Sv. první. Kniha 2. Emigrací k vítězství*. 2. vyd. Praha: Melantrich, 1991.
- DRTINA, Prokop. *Československo můj osud. Svazek 1. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek 1. Kniha 1. Přes Mnichov do emigrace*. 2. vyd. Praha: Melantrich, 1991.
- DRTINA, Prokop. *Československo můj osud: kniha života českého demokrata 20. století. Sv. druhý. Kniha 2. Emigrací k vítězství*. 2. vyd. Praha: Melantrich 1992.
- FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky I*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1994.
- FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky II*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1994.
- FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky III*. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1996.
- FIERLINGER, Zdeněk. *Porážky a vítězství: o jednotu dělnické třídy I*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1971.
- FIERLINGER, Zdeněk. *Ve službách ČSR. Díl 1. Paměti z druhého zahraničního odboje*. 1. vyd. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947.
- FIERLINGER, Zdeněk. *Ve službách ČSR. Díl 2. Paměti z druhého zahraničního odboje*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1948.
- GALANDAUER, Jan. *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889-1921*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1986.
- GEBHART, Jan - KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 15. a-b, 1938-1945*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2006-2007.
- HOLUB, Václav. *Vítězství i prohry: život na pozadí 20. století*. 1. vyd. Praha: vlastní náklad, 1997.
- HORÁK, Jiří. Českoslovenští sociální demokraté v druhém odboji. *Svědectví*, 1957, roč. 2, č. 5, s. 38-54.

HRUBEC, Marek – BÁRTA, Miloš (eds.), *Dějiny českého a československého sociálně demokratického hnutí*, 1. vyd. Brno: Doplněk, 2006.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1945-1948*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.

KAPLAN, Karel. *Nekrvavá revoluce*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1993.

KAPLAN, Karel. *Pět kapitol o únoru*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1997.

KAPLAN, Karel. První poválečná vláda. Komentované dokumenty. In *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV. Svazek 5*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV – Státní ústřední archiv, 1992. s. 69-155.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a české země v krizi a ohrožení (1930-1935)*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl třetí. O přežití a o život (1936-1938)*. 1. vyd. Praha: Libri, 2003.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 1996.

KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad: vnitropolitický vývoj Československa 1918-1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví. Hrad a pětka*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1996.

KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 13., 1918-1929*. 1. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2000.

KLIMEŠ, Miloslav – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (eds.). *Cesta ke Květnu I-1. Vznik lidové demokracie v Československu*. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1965.

KLIMEŠ, Miloslav – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena – PREČAN, Vilém (eds.). *Cesta ke Květnu I-2. Vznik lidové demokracie v Československu*. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1965.

KOCIAN, Jiří. *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948: organizace, program, politika*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2002.

KOCIAN, Jiří. Národní fronta 1945-1948 jako možná nová státotvorná idea? In *Na pozvání Masarykova ústavu I*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004. s. 145-150.

KOCIAN, Jiří. Politický systém v letech 1945-1948. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004. 2. díl: 1938-2004*. 1. vyd. Brno: Doplněk 2005. s. 1125-1130.

KOCIAN, Jiří. Znázorňování v programu československých politických stran. In *Dusivé objekty. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 1.

vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. s. 84-95.

KOŘALKA, Jiří. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In *Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004. 1. díl: 1861-1918*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2005. s. 213-241.

KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana dělnická. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004. 1. díl: 1861-1938*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2005. s. 683-709.

KUKLÍK, Jan. Československá sociálně demokratická strana v období druhé republiky a její přístupy k protifašistickému odboji. *Historický obzor*, 1990-1991, roč. 1, č. 5-6, s. 137-141.

KUKLÍK, Jan. Hledání cesty k demokratickému socialismu. In *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 3. Od války k válce 1914-1939*. 1. vyd. Praha: Karolinum 1998. s. 59-91.

KUKLÍK, Jan. *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji : vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939-1941*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1976.

KUKLÍK, Jan. Národní stran práce (1938-1939). In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004. 2. díl: 1938-2004*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2005. s. 1073-1090.

KUKLÍK, Jan. *Sociální demokraté ve druhé republice*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1993.

KUKLÍK, Jan st. – KUKLÍK, Jan ml. Formování sociálně demokratického exilu v Paříži a v Londýně v letech 1939-1941. In *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 4. Zvraty a převraty 1939-1992*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001. s. 11-56.

KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Proti Benešovi!: česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004.

LAŠTOVIČKA, Bohuslav. *V Londýně za války: zápasy o novou ČSR 1939-1945*. 3. vyd. Praha: Svoboda, 1978.

LAUŠMAN, Bohumil. *Kdo byl vinen?* 1. vyd. Vídeň: vlastní náklad, 1953.

NOHA, Jiří. *Socialismus jest práce. Život Rudolfa Bechyně 1881-1948*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav českých dějin, 2006. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Jan Kuklík, CSc.

OPAT, Jaroslav. *O novou demokracii. Příspěvek k dějinám národně demokratické revoluce v Československu v letech 1945-1948*. 1. vyd. Praha: Academia, 1966.

OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (eds.). *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943. Sv. 1, vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě*. 1. díl. Praha: Academia, 1966.

- PEHR, Michal. *České politické strany 1945-1946*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav politologie, 2006. Vedoucí disertační práce Doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc.
- PERNES, Jiří. Vztahy ČSSD a KSČ v době třetí republiky. In *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. s. 25-33.
- PROKŠ, Petr (ed.). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. 1. vyd. Praha: HÚ AV ČR, 1999.
- RATAJ, Jan. *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997.
- ŠOLLE, Zdeněk. *Josef Boleslav Pecka: studie s ukázkami díla*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1987.
- TOMEŠ, Josef. *Kdo byl kdo v Československé sociální demokracii*. 1. vyd. Praha: Fénix, 1991.
- TOMEŠ, Josef. *Průkopníci a pokračovatelé: osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878-2003. Biografický slovník*, 2. vyd. Praha: Česká strana sociálně demokratická, 2004.
- TOMEŠ, Josef. Představitelé zakázaných českých politických stran ve stranách Národní fronty (1945-1948). In *Na pozvání Masarykova ústavu I*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2002. s. 151-168.
- TRAPL, Miloš. Československá strana lidová. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004. 2. díl: 1938-2004*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2005. s. 1175-1188.
- Tři roky: přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945-1948. Díl I. Události od osvobození na jaře 1945 do provedení voleb v květnu 1946*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1991.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982.
- Věrní jsme zůstali: účast sociálních demokratů v domácím a zahraničním odboji*. 1. vyd. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Československá sociální demokracie. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích v letech 1861-2004. 2. díl: 1938-2004*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2005. s. 1165-1173.